

1983/2.

BARANYAI MŰVELŐDÉS

MARX KÁROLY
EGYÉN-KÖZÖSSÉG
MINDENNAPI KULTÚRA
MKP A ZSOLNAY-GYÁRBAN

**A Baranya megyei
Tanács V. B.
művelődésügyi osztálya
kiadványa**

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG

Antal Gyula
Dr. Andrásfalvy Bertalan
Bóna Ernőné
Mezei József
Pirisi Jánosné
Újvári Jenő
Dr. Vargha Károly
Dr. Vastagh Zoltán
Dr. Tóth Tibor

Szerkesztik:

Brandstätter György főszerkesztő
Dr. Bárdy László
Kígyós Sándor
Lippenszky István
Molnár G. Judit
Dr. Szita László

A kiadásért felel:

Bernics Ferenc

A szerkesztőség címe:

Baranya megyei Tanács V. B.
művelődésügyi osztálya
7601 Pécs, Pf.: 121

ISSN 0133-350 x

Munkatársak

Czirják József, a Janus Pannonius Tudományegyetem Tanárképző Karának adjunktusa, Pécs

Vassné Forintos Klára, a Janus Pannonius Tudományegyetem Tanárképző Kara adjunktusa, Pécs

Koch József, a Janus Pannonius Tudományegyetem Tanárképző Karának adjunktusa, Pécs

Farkas Ferencné, a Janus Pannonius Tudományegyetem Tanárképző Karának adjunktusa, Pécs

Bodonyi Ilona, a József Attila Tudományegyetem tudományos munkatársa, Szeged

Aradi Lászlóné, a Janus Pannonius Tudományegyetem Tanárképző Karának adjunktusa, Pécs

Kormos Sándor, a Művelődési Minisztérium Közművelődési Főosztály vezetője, Budapest

Mezei József, az MSZMP Baranya megyei Bizottsága munkatársa, Pécs

Huber Kálmánné, a Baranya megyei Könyvtár munkatársa, Pécs

Vargha Dezső megyei levéltáros, Pécs

Szűts Emil, a Janus Pannonius Tudományegyetem Tanárképző Karának tanára, Pécs

Tegzes Ferenc megyei levéltáros, Pécs

Vonyó József, a Janus Pannonius Tudományegyetem Tanárképző Karának adjunktusa, Pécs

Dr. Gungl Ferenc, a Pécsi Orvostudományi Egyetem Marxista Intézet tudományos munkatársa, Pécs

Erdődi Gyula megyei levéltáros, Pécs

BARANYAI MŰVELŐDÉS

MARX KÁROLY — FILOZÓFIAI HIVATÁS ÉS IDŐSZERŰSÉG

100 éve múlt, hogy Londonban a Highgate temetőben egy rajnai német emigránstól vettek végső búcsút. A búcsúzókon kívül is sokan tudták már, hogy az egyetemes gondolkodástörténet legjelentősebb alakja és jövőt formáló egyénisége távozott el.

A kép, ahogy valamennyien ismerjük ősz hajú, szakállas férfi, „éltes ember” képét mutatja. Ez a plakátok természetes Marx-képe is – egyúttal jelkép. Nem véletlenül lett azzá, de sorsa lett ez halála után mégis. Mi van hát e jelkép mögött, miért lett jelkép?

A válasz könnyű, hiszen eszmei ellenfelei is elismerik nagyságát és jelentőségét régen is és ma is. Nagyságát és becsületességét a tudományban és a mozgalomban egyaránt. Marxét, akinek a harc volt az eleme, és így ellenfele sok volt, sőt tanítása miatt gyűlölt és rágalmozott ember, de személyes ellensége mégsem akadt, mert bölcsé tette emberismerete, hosszú évek harcainak és kutatómunkájának tapasztalata.

A válasz – a kérdésre, hogy miért lett jelkép? – nehéz, mert nem lehet néhány rövid tantételbe foglalni tanítását, szemléletét. Életútján Marx nem járt királyi utat és hozzá is csak a tudomány rögzös országútja vezet el. Kevesen vannak, akik ezt választják, de sokan akik ennek az útnak könnyű és könnyen rövidíthető jellegeről álmodoznak, figyelmen kívül hagyva ennek buktatóit, s van nem kevés értelmezés, amely ilyen lehetőségnek még tápot is ad.

Elsőnek lenni, akik élve lépnek be az új életbe, ez legyen a mi osztályrésünk – ezt kétségkívül vallotta Marx, de már ifjan sem tévesztette össze a valóságot és a valóságos teendőket, és főként nem mondott le az utóbbiakról. Kétségtelen, hogy egy megélt gondolkodás – egy lukácsi Gelebtes Denken marad az, mely segíthet bennünket abban, hogy átkos ítéletté ne legyen rajtunk feladatunk; az, hogy nagy emberek tanítását értelmezzük. Ez a megélt gondolkodás álláspontja mindenestre segíthet leküzdeni azt is, amit Marx tanítómestere Hegel a legnagyobb szemtelenségnek nevez, ha az ember a filozófia egyik nagy alakjában csak azt nézi megfelel-e neki valami. A de omnibus dubitandum est nem véletlenül lett és maradt ez a filozófiailag értendő mindenről kételkedni Marx mottója, ha gyakran mégoly kínosnak tűnik is. Marx már ebben a szellemben készül filozófiai katedrára, még ha e tárgynak a Rajnán innen éppen ekkor is mentegetőznie kellett következtetései miatt, és persze igazolnia is kellett magát. Így Marx mégis az aiskülosi aktívan cselekvő Prometeusz hitvallását választotta és nem cserélte el gyötrelmes balsorsát később sem, hanem megjelentetésre szánt disszertációjában nyíltan beszélt Epikurosszal számunkra is szólva: „Nem az az istentelen, aki megtagadja a sokaság isteneit, hanem az, aki a sokaság vélekedéseit az isteneknek tulajdonítja.”

Az egykor katedrára gondoló Marx az isteni államot vallott elveivel szembe-
sítő ifjúhegelianus politikai taktikát követi, majd büszkén mondja ki döntését:

„Nyíltan beszélék, minden istent gyűlölök.”¹

Marx késői bánat nélkül vállalta azt, ami a tüzet elragadó hős jelképében
fejeződik ki. Vagyis, ha az embernek a gondosság előjogáért a gond szakadatlan
folyamatával kell is számolnia, úgy éppen ezzel teremti meg az alapját annak az
álláspontnak, melyet a pesszimizmussal szemben öntudatosan vallott választott hő-
sével. Ezen álláspont az ifjú Goethe Prométeuszában művészileg már így jutott ki-
fejezésre:

„Itt ülök íme, s embert alkotok
A magam képmására
Népet, mely hozzám hasonló legyen
Tudjon szenvedni, sírni,
Élvezni és örülni
És veled nem törődni
Mint magam.”

Éppen itt, ezen filozófiai hitvallás magaslatán ismeri fel hamarosan Marx, hogy a
filozófiai naptár szentjeit és mártírjait – miként a sorsszerű gondokkal küzdő
embereket is – az ökonómia felől lehet feloldozni közsíkla-szolgáltatukból. Csak
így és közösen lehet, szakmai és politikai mítoszokat lerombolva feljutni a csúcsra
és új távlatok elé nézni, éppen azért mert a marxi filozófiai nézőpont lényege,
hogy a világ értelmezhetőségét és így cselekvésük vezérfonatát tudja nyújtani.
A történelmi-társadalmi folyamat „mozgásának megfogalmazásában és elméleti
megmagyarázásban látja ez az elmélet a saját kritériumát.”² – írja majd Lenin.
Az erre alapozott gyakorlatot pedig a történelem kritikájával kell szembe-
síteni, miközben az újra keletkező és megkövesedő mindenfajta illúzióval folytonosan
szembe kell néznünk. A mítoszrombolás állandó feladat marad, annál inkább, mert
hiszen pozitívan nézve ez nem más mint az emberi cselekvési lehetőségek újrafogal-
mazása mégpedig realitásuk felől nézve – azaz a hit, a meggyőződés megalapozása.

A marxi álláspont gyakorlati kérdésekre válaszol

Arról az elméletről van szó ma is melyet klasszikusaink elnevezésében törté-
nelmi materializmusként ismerünk. Ez az elmélet a világnak a történetiség felőli
helyes értelmezésével nyitott új korszakot. „Csak egyetlen tudományt ismerünk,
a történet tudományát.”³ – szögezi le Marx, és ma is a történetiség értelmezése
képezi a centrális kérdést, ez áll a problémák értelmezése mögött.

Közismert, hogy a történetiség az emberi gondolkodásban, a valóság és ön-
értelmezés során mint meghatározó mozzanat, bár igen jelentős és közvetlen előz-
mények után, de csak a marxi gondolkodásban nyeri el szerves helyét. Gondolko-
dástörténeti tény, hogy a dolgok történetiségében való szemléletének érvényre jutá-
sát megelőzően a valóságértelmezésre a mitologikus-antropológiai, majd a teleologi-
kus felfogás nyomja rá a bélyegét. Tudjuk, hogy már Marx és Engels is milyen he-
vesen reagált elméletüknek éppen a mozgalmal belüli olyan közérthető értelmezé-
sére, melyek igen gyakran a marxista konklúziók banális közhelyekké változtatását
eredményezték. Leninnek is folytatnia kellett ezt a küzdelmet, éppen a gyakorlati
politika eredményessége érdekében. Ez az egyetlen tény is mutatja az elmélet meg-
értettségének, vagy éppen félreértettségének gyakorlati jelentőségét, egyben érzé-
kelteti a marxista-leninista elnevezés indokoltságát is.

Úgy véljük, hogy a történetiség marxi értelmezésének és érvényesítésének nehézségeire utalva nem túlzás úgy fogalmazni, hogy a történetiség ma is csak szóhasználatként elterjedt, akárcsak a dialektikus, vagy a materialista „jelzők”, de tartalmilag korántsem mondható elsajátított kategóriának. A történetiség jelentősége nem csökken a különböző szaktudományok tárgyában, az emberi életnyilvánítás egyes területein sem, de jelentése természetesen e területek sajátosságának megfelelő modifikáltsággal nyilvánul meg, mint a szakmai tárgy lényegének megnyilvánulásához tartozó és ezért értelmezésének is lényegi összefüggése. Így a történetiség értelmezésének éppen lényegéből következik, hogy az nem a marxista elmélet egyfajta „ideologikus” diktálni akaró jellegének megnyilvánulása. Természetesen tény, hogy a marxista-leninista álláspontnak az alkalmazása, érvényesítése máig is igen sok nehézségbe ütközött. A történelem nem racionalista „ésszerűséggel” haladt, és nemegyszer több vonatkozásban nem volt alaptalan és egészen jogosulatlan sem például a II. világháború utáni időszakban az a vád, hogy: „A történelmi materializmus csak a párt által mindenkor helyesnek értelmezett szocialista program egy más elnevezése.”⁴ lett volna. Ennek a helyzetnek a megítélésénél persze a konkrét történelmi körülmények kényszerítő egyoldalúságát sem szabad figyelmen kívül hagyni.

Enhez kapcsolódóan itt csak annyit jegyeznék meg, hogy az említett helyzet nem csupán az ismerethiány megnyilvánulásaként értelmezendő, hanem kétségtelen, hogy a dogmatizmus egyik elméleti megnyilvánulása éppen „a történetiség kényelmetlen mozzanatának a marxi örökségből való eliminálása”⁵ volt, mely persze a jövő megkonstruálásának veszélyes, mert illúziót keltő majd kiábrándító ébredést okozó gyakorlatával is együtt járt. „Az eredeti tan mégis tovább hatott . . . amennyiben abban a társadalmi valóságot mint a történelem alapját, vagy hajtóerejét értelmezték”⁶ – ismeri el az egyik értékelés, de amely véleményünk szerint annak a garanciáját is jelzi, hogy az elmélet központi idegrendszerének miért van lehetősége és miért képes a jelen mozgására irányultságával és annak alakulásával tévedéseit, bár sajnos már nem következmények nélkül, de mégiscsak korrigálni. Az elemző hozzáálláson belüli optimista beállítottság tehát korántsem alaptalan, mégis szükséges tudatában lenni annak, hogy magát az optimizmust sohasem szabad garanciaként kezelni, hanem éppen optimizmusunk alapját képező oknak működésben való felmutatására és mindenkori konkretizálása a feladata a marxista társadalomtudományoknak, mégpedig a gyakorlatban való érvényre juttatásának és kiteljesítésének érdekében.

Ennek a feladatnak a nehézségeire már az a puszta tény is utal, hogy a „történetiséget” a publicisztikai írásokban, de a tudományos és közgondolkodásban is igen sokféle eltérő jelentéssel használjuk. Néhány jelentést említve, a történeti egyaránt jelenti a tényszerűt, a véletlenszerűt, a nem a lényeghez tartozót éppúgy, mint az egyedi felettit, a sorsot, de a sajátosat, a konkrétat, a valóságosan létezőt, így a végest, a múlandót is; de ugyanakkor a törvényszerűt is stb., stb. Nyilvánvaló, hogy e jelentések ellentétesek, sőt egymást kizáró ideológiai értelmezési irányok hordozói, még azonosak abban, hogy az emberhez kötődött és az azzal együtt létezőnek jelentésén alapulnak, nemegyszer szembekerülve az ember felett állóval, és persze éppen e jelentés korlátozottságának kifejezésére szolgáló értelmezések, melyek így a függőséget vagy az időbeli szétszakítottságot jelenítik meg. A problémakör nehézségére, de egyben lényegi voltára utal továbbá az is, hogy még a törvényszerűt kereső álláspontok sem egyértelműek, hiszen isten helyébe könnyen kerül a törvényfétis és a predeterminizmus.

A marxizmus a maga értelmezésében a korrelatív korlátozással pontosít: a tár-

sadalmiság (társadalmi természet) és a természetadtság kölcsönviszonyának ellentmondásában gondolkodva az egyén, az egyedi és az emberi nem, az általános összefüggésében az objektum és szubjektum emberi, tárgyi közvetítettségében látja a történetiség állandóságának azt a változó tartalmát, avagy a változó tartalomban a történetiség vizsgálható állandóságát, melyet a gyakorlat számára tudatosítani mindenkor filozófiai feladat marad. Ennek marxista értelmezése a munkán mint örök szükségszerűsége alapszik, ezért a történetiséget mint a munka társadalmilag változó konkrétságát, a *termelést* az emberi életnyilvánítások objektív folytonossággal bíró egészének történeteként értelmezi. A történelemben az ember egyre inkább kapcsolódik a valóság szinkronikus és diakronikus egészéhez, ezért az univertumot is annak függvényében tudja történetiségében szemlélni ahogyan ő a maga történetiségében gyakorlatilag univerzálódik és ez utóbbira csak az előbbinek ilyen, azaz történeti tevése és szemlélete révén válik igazán képessé. Történetisége tehát az emberi itt és most lehetőségek megvalósítását jelenti, ezért a történeti egyúttal a nembeli levése a tárgyokban, és ezek közvetítése révén az egyéneknben (tárgyasítás-elsajátítás). A történetiség tehát az emberi tudatos tevékenységre és annak objektív, de nem végleges hatására, eredményére vonatkozik. Története mindennek van, történelme azonban csak a tudatosan aktív embernek. Ennek tárgyiasító jellegében rejlik a természetadtságából való kifejlődése. E tárgyiasulás révén való fejlődés gyakorlati útja egyben az elidegenedés kiteljesülése is, de amelynek során mégiscsak létrejött a nembeli erők egy adott szintje, mely éppen tárgyiasultságában válik a visszavétel feltételévé is, melyben aztán ez a folyamat éppen leküzdése során egyben előfeltételeként mutatkozik. A teremtett történelem, ha e kettős tagadáson keresztül is, de az ember valóságos teremtési folyamata. A teremtett történelem az ember önteremtése. E „teremtés” – csinálás” megértése önmegismerés, így ez az eredmény a bizonyítéka a „maga önmaga általi születéséről”,⁷ amely így lényegiségének is bizonyítéka. A feladat tehát éppen a visszavétel felől nézve lesz a gyakorlat értelmezése és megváltoztatása, és Marx ennek a jövőnek a hogyanjára a szükségszerűség összefüggésében tud majd számunkra választ adni.

A történetiség értelmezésének fontosságát először tulajdonképpen a klasszikus német filozófia ismerte fel igazán. Korlátai ellenére Fichte már kifejezően úgy fogalmaz, hogy a világtörténelem eseményei azért vannak, hogy az emberiség megtanulja, amit tudnia szükséges. Nem azért, hogy abból tanulja meg, hiszen az egész világtörténelemben sohasem fogunk semmit sem találni, amit nem mi helyeztünk volna abba (a természeti tárgyak evidens kivételével – Cz. J.), hanem, hogy a valóságos körülmények megítélése révén az emberiség könnyebben fejlessze ki magából azt, ami önmagában rejlik . . .”⁸ (Kiemelés tőlem – Cz. J.)

Itt a klasszikus német filozófiában éppen az egész szemléletének igénye révén a történelem filozófiai vizsgálódása vezet el ahhoz az igényhez, hogy múlt-jelen-jövőt mindenkori organikus és időbeli létezőként fogjuk fel. Ez már csak azért is jelentős mert a polgári filozófiában ma is egyrészt az ontológiai aspektus felől esik szét a történelem, míg másrészt ismeretelméleti akadályokat látnak a történelemértelmezés területén.

Feladatunk szempontjából ismét érdemes Fichte problémaérzékeltető megfogalmazásához nyúlnunk, ahol a *jelen centrális* helyének felismeréséből következő gondokat is láthatjuk. „Tudni kell – írja Fichte –, hogy a kultúra mely meghatározott fokán áll az a társadalom, melynek tagjai vagyunk, melyik meghatározott fokát kell megtennie az adott időpontban, melyben vagyunk, milyen eszközöket kell ennek érdekében igénybe vennie.” Az általános tapasztalat alapján, folytatja Fichte, „észokokból” mindenestre körülbelül meg lehet adni az egyes fokokat ah-

hoz, hogy a fejlődés egy meghatározott fokához jusson el az emberiség, „de azt a fokot megadni, amelyen egy adott időpontban áll... ehhez... a megelőző kor eseményeit kell – de egy filozófiailag tisztult látással – kikutatni, magunk körül kell körülnéznünk és a kortársakat kell megfigyelnünk. Ez az utóbbi része a társadalom számára szükséges ismeretnek, mindazonáltal csak csupán történeti.”⁹ (Kiemelés tőlem – Cz. J.)

A probléma tehát adott volt, és ma már világos, hogy a filozófiailag tisztult látás a történeti fejlődés elvi, elméleti tisztánlátásaként a marxizmus felfogásában az emberi munka, illetve a termelés gazdasági társadalom-alakulatokban folyó használati és cseréérték-termelés összefüggésének mint a társadalmilag-történetileg meghatározott szükséges és konkrét munka kölcsönviszonyának értelmezésével meg is valósult. A jelen most már konkretizálva kerül központi helyre, de éppen ez okozza a megértés gyakorlati nehézségét. Mégis Fichtével szemben ismereteink egyáltalán is csak történetiek, melyeket alkalmazunk, noha a jelen nem befejezett, nem végleges, még mozgásban lévő, alternatív természetű. A jelenkort persze korának véve még ha éppen átmeneti is. A jelen – mint N. I. Konrad „A történelem értelméről” írja – a múlt és a jövő összecsapása. Ez persze csak történetileg nézve és eredőként igaz. Nem minden itt és mostban jelenik már meg, vagy ismerhető fel a jövő. Pedig a mai kor embere számára is ez a kérdés fontos, hiszen ezáltal a teendőre kérdez, a válasz pedig az objektív lehetőségekre mutat rá. A jelennel együtt az ember érdeklődésének középpontjába ő maga került, minden az ember felől nézve lesz érdekes. Az éppen létező ember esetében tehát a jelen felől érdekes minden, ez pedig csak múlt és jövő között lehet reálisan létező. Kitűnően fogalmazza meg az ezzel járó problémát a kevésbé ismert schellingi gondolat, amely a történeti, időbeli mozgás érvényesítésével éppen a jövőre irányítja ebben az egységben a figyelmet. „Határozott, végleges jelen nélkül nincs...” – írja a múlttól. „Az ember, aki nem tud elhatárolódni önmagától, elszakadni attól, amije lett, és azzal aktívan szembehelyezkedni, annak nincs múltja, vagy sokkal inkább nem tud abból kikeveredni, folyton benne él... csak az az ember, akinek van ereje önmagán felülemelkedni, az képes arra, hogy magának valódi múltat teremtsen; éppen csak ez az ember élvezheti a valódi jelent, mint ahogy egyedül ő tekinthet egy tulajdonképpen jövő elé...”¹⁰ A történetiség problematikája tehát helyesen exponált, kezelése azonban elvont maradt, és a megoldás konkrétsága vonatkozásában, ha a jelentős részeredményeken túl beszélhetünk egyáltalán ilyenről, még a XX. század teoretikusai is eredménytelenek maradtak, akár nyíltan megvallják ezt, akár a feladat lehetetlenségére következtetnek.

Az utóbbi évtizedek ideológiai vitáiban a marxista álláspont megnemértett-ségét is jelzi az, hogy azt a korhoz kötött igényekből eredő kifejtéseivel a politikai gyakorlat történelmi, ezért szükségszerűen korlátozott formáival, sőt ezek önértékelésével cserélik fel, elmosva ezzel az elméleti alapállás és a konkrét gyakorlata közötti szükségszerű különbséget is. A fogyatékoság tehát az elméletben, vagy annak végigvitelében van, és ezek szerint a marxi elmélet megértettségéről és interpretációjáról kell beszélni, és ez már ránk, ideológiaelméleti propagandánkra vonatkozik. Egy konkrét álláspont alkalmazásának lehetősége ugyanis, mint ezt Marx már Hegel kapcsán jelzi, alapelvének elégtelenségében vagy elégtelen felfogásában gyökerezik.

Egy ilyen elégtelen felfogás a marxista elmélet esetében – mert szerintünk csak erről van szó – mégis gyakorlatot érintő lényeges kérdés, éppen az elmélet gyakorlatcentrikussága miatt. Erre hívja fel Marx a figyelmet amikor a „kommunista eszmék elméleti kifejtésében”¹¹ jelöli meg azok hatékonyságát, lévén kritikáról szó,

és pedig olyanról, mely „nem fél eredményeitől”.¹² Ennek fontossága a marxizmusban ma is változatlan. Ezért jelölhetjük meg Marx alapján a régi és az új, a nem marxista és a marxista filozófia közti különbséget ma is a 11. Feuerbach tézissel: „A filozófusok a világot csak különbözőképpen értelmezték, a feladat az, hogy megváltoztassuk.”¹³ E tézis jelszószerűsége értelmezésbeli óvatosságra int. Korántsem a pusztá szembeállításán, hanem éppen a kölcsönös feltételezettségen van a hangsúly, vagyis e kiegészítő gyakorlati hatás elmaradásának oka a lényeges. Az, amiért a filozófiának nem sikerült és nem is sikerülhetett a történelmi folyamat felismerése, így saját reális szerepének megértése sem, mivel a filozófusoknak nem sikerült egy társadalmi erőt és valódi érdekeit mint a filozófia megvalósításának előfeltételét fellelniük. Ezért történelmi eredményességüket tekintve „csak” interpretációk maradtak. Bármennyire is a valóságra irányulnak, mégsem tudtak annak objektív és szubjektív lényegéhez kapcsolódni.

A filozófia és a valóság gyakorlati összefüggését hangsúlyozza Marx Feuerbach kritikájaként is. Feuerbach, írja Marx 1843. március 13-án Rugehoz, „túlságosan a természetre, és túl kevésbé irányul a politikára. Pedig ez az egyetlen kötelék, melynek révén a mostani filozófia valósággá lehet.” A lényeg ilyen értelmű megragadása és meggyőződésének tudományos konkretizálása sikerül aztán Marxnak, melyet egész életművével nyújt. A valóság lényegének megragadásával éppen jövőjét tudta megadni, a jelent – Goethével szólva – a múlt megvalósulásaként és a jövő biztosítékaként felmutatni. Ez pedig csak a történelmi módszer révén volt lehetséges. Ennek lényegi következményére utal Marx, amikor a Töke 2. előszavában arra hivatkozik, hogy módszertanilag nem a megfogalmazott törvények érdekesek, hanem az, hogy ezek történetiek. Weydenmeyerhez írva 1852. március 5-én konkrét érdemeiről így fogalmaz: „Ami újat én cselekedtem, az az volt, hogy bebizonyítottam: 1. hogy az osztályok létezése csak a termelés fejlődésének meghatározott szakaszához van kötve; 2. hogy az osztályharc szükségszerűen a proletariátus diktatúrájához vezet; 3. hogy maga ez a diktatúra csak átmenet valamennyi osztály megszüntetéséhez és az osztály nélküli társadalomhoz.”

A marxizmus a jövő elmélete

A köztudatban elhalványult, hogy a marxizmus a történelem és a kommunizmus szükségszerűségének elméleteként e kitekintését éppen a jelenre koncentrált-sága révén képes elméleti szinten tudományosan megalapozni és főként gyakorlati megvalósítását megkezdeni. Az, hogy nem húz gondolatjelet a múlt és a jövő közé, még kevésbé a jelen és a jövő közé, mert a jövőt nem a szívtelen világ óhajaként, nem kellésként értelmezi. A jövő szükségszerűségére vonatkozóan nem a részleteket adja meg, hanem az előfeltételeket és a lehetséges utakra és módokra irányítja a figyelmet. A jelent érintő vizsgálódásában a jövő előfeltételeit rögzíti, és éppen a jelent követőre utaló történelmi mozzanatokot képes megragadni, azaz a jelenben képes a jövő elveit, azok lehetőségét kimutatni. Ez a jövőnek mint történelemnek a szemlélése.

Miben áll ez a marxi történelmi módszer? Közismert, hogy a történetiségében való szemlélet éppen azt mutatja be, hogy egy dolog mivé lett és hogyan lett azzá. Ennek érvényesítése igen fontos, de Leninnek újra figyelmeztetnie kell, hogy „amennyiben a tények valamely adott sora szükségszerű, mindig abban a veszélyben forog (nézőpontunk – Cz. J.), hogy lecsúszik a tények védelmezőjének álláspontjára.”¹⁴ Többnyire azért mert elfelejtjük, hogy a „szentesítő”, a felmentő, a múlt, csak mint a jelenvaló „utalások” és csak a „jelenleginek a helyes felfogásával együtt nyújtják aztán a kulcsát a múlt megértésének is”.¹⁵ Látjuk, Marxnál is a jelen a

fontos, mégpedig a jövő, a saját jövőnk érdekében. Ennek alapján elképzelhető a jelen abszolutizálása éppúgy, mint a múlt pusztá következményeként való értelmezése is. Helyes, azaz marxista történeti vizsgálódás esetén „kíméletlen”, de nem abszolút kritikánk „olyan pontokhoz is vezet, melyekben a termelési viszonyok jelenlegi alakjának megszüntetése és ilymódon a jövő körvonalainak előrevetítése, létrejövő mozgása is jelződik.”¹⁶ (Kiemelés tőlem – Cz. J.) Ilyen jelen azonban nem adódik bármikor, noha: „Azzal az egyszerű ténnyel, hogy minden későbbi nemzedék az előbbi nemzedék által szerzett termelőerőket talál . . . összefüggés jön létre az emberiség történetében . . .”¹⁷, de ez éppen mert folytonossága a termelőerőkön alapszik, ezért nem pusztá időbeli egymásutániság. Ezt a Marxnál már korán meglévő és más-más konkrétizációban hangsúlyozott összefüggést szembe kell állítanunk azzal az elterjedt értelmezéssel, melynek lényege szerint egy dolog történetiségén múltbeli történetét értjük. Ez, mint erre Marx már korán figyelmeztetett, nem magyarázta meg „a társadalmi testet, melyben minden viszony egyidejűleg létezik és egymásra támaszkodik”¹⁸. Ezért a történelem kronológikus ismerete korántsem történeti jellegű. Mégpedig azért nem, mert belőle a társadalmiság konkrét totalitásának mozgása kimarad, hiszen éppen e folytonosságon alapuló minőségi különbségek teszik lehetővé, hogy az adott *társadalmi* minőség kiteljesülési pontján – és csak itt! – ez a kiteljesülés kulcsot jelentsen megelőző szakaszának és jövőjének – ezen keresztül önmagának – megértéséhez. Az emberi történelem társadalmi természetének megértése egyben arra is módot nyújt, hogy a szükség-szerű, és az ember által megvalósuló, ezért e feltételek útján humanizálható jövőjének jelzésére is módot nyújt. A gyakorlatilag lehetséges, tehát nem csak mint kívánatos jövő e kiteljesedett pontokon éppen azért jelenik meg mint lehetséges, mert a jövő elérésének eszközei is objektiválódtak már, vagy látható, hogy miként hozhatóak létre. Itt lehet a múlt értékelése révén a jövő formálásának képességét is kialakítani. Ha ugyanis megragadtuk a történelem mozgásának belső mechanizmusát, akkor az is kidolgozható, hogy hogyan idézhetünk elő éppen a törvényszerűségekre alapozva a mi szándékaink irányába változásokat, illetve megadható, hogy milyen mértékig reálisak célkitűzéseink a mindenkori itt és most helyzetben.

Csak a történeti módszerrel lesz a történelem mint a *létrehozott* és a *létrejövő* együtteseként érthető, csak a materiálisan, de az érzéki emberi tevékenység eredményeként felfogott történelemértelmezés dialektikájában tűnik el az alábbi ma sem elejtett kételkedés, mely szerint: „A materialista történetfelfogás . . . egy feloldhatatlan ellentmondásba bonyolódik, miközben . . . egy társadalmi mozgalom természettörvényű levését, melyet tudományosan felismerni vélt, párttörekvések útján kíván elősegíteni. De ha a jelenségnek valóban csak természettörvényű megfigyeléséről lenne szó, úgy az elősegítés semmis volna. Nincs értelme olyan pártot alapítani, mely a csillagászatilag megjósolt holdfogyatkozást óhajtja elősegíteni.”¹⁹ Ez az álláspont nem látja be, hogy a történelem sajátossága az, hogy a jövő formális elve helyébe csak a történelem alakítója, az emberiség felől nézve léphet a jövőformálás elve és gyakorlata. Ez pedig mint forradalmasító, azaz minőségi változást végrehajtó gyakorlatként az emberi történelem természetének értelmezésén alapszik, azaz nem lehet megfelcdezni az „analízis és a történelmi magyarázat marxi egyesítéséről”. A történelemnek ugyanis olyasmit tulajdonítani ami nem jellemzi – írja Popperral szemben Watofsky –, éppoly hiba, mint amikor még a természettudományos elméletek társadalmi fogalmakra és modellekre támaszkodtak.²¹ Ami pedig az emberi történelem általános természetének megragadhatóságát illeti, érzékeltetésül arra utalnék, hogy noha a társadalom közismerten nagyon is változik, mégis mindig társadalom marad. Az ilyen általánosságok persze mindig csak kiindulópont-

tul szolgálhatnak, mégis fogódzót jelentenek. A történetiség szemléleti érvényesítése pedig megóv bennünket a megfogalmazott, tehát kategoriális társadalmi törvények absztrakt jellegéből adódó történetietlenség veszélyétől is. A tények jelentéssel bíró történeti tényekké lesznek, és szubjektív óhajok tényszerű cáfolataivá válnak. Ez az elmélet ugyanis tudja, hogy: „Az emberek csinálják saját történelmüket, de nem saját jószántukból csinálják, nem maguk választotta, hanem közvetlenül fellelt, adott és rájuk maradt körülmények között.”²² Vagyis „Egy társadalom, még ha nyomára is jött mozgása természeti törvényeinek . . . természetes fejlődési fázisokat sem át nem ugorhat, sem rendeletileg el nem tüntethet. De meg rövidítheti és enyhítheti a szülési fájdalmakat.”²³

Másrészt az objektív történetiségnek kimerevítésével szemben mindenkor fontos, hogy: „A közgazdászok megmagyarázzák nekünk, hogyan termelnek az emberek ezek között az adott viszonyok között; amit azonban nem magyaráznak meg, az az . . . (hogy): Ezek történelmi és átmeneti termékek.”²⁴

E két „szempont” együttes érvényesítésére van szükség, hogy a történelem-értelmezés csapdáit kikerülhessük. Érdeke, hogy maga a polgári történetírás egyes irányzatai is igyekeznek a történelem lezajlását „legalább kevésbé nyomasztóvá”²⁵ tenni. A történelem értelmének kérdésfeltevését kifejezetten tagadó Popper is elismeri, hogy a történelem tanulmányozása belátáshoz vezet. De a predektív jelleg jövőre vonatkoztatását egyáltalán mint tudományos kérdésfeltevést tagadja. E mögött a nézet mögött a marxista jövőképzés dogmatikus értelmezésének ténye is állhat, de Popper odaig megy, hogy éppen a társadalmi jelenségekre vonatkozóan is kijelenti: „Semmilyen egyedi folyamat megfigyelése nem járulhat hozzá jövőbeni alakulásának az előrelátásához.”²⁶ A történelem marxista értelmezése a magyarázat tudományos módszerét kívánja jelezni és nem tart igényt arra, hogy tőle mindent megmagyarázotttnak vegyenek. De éppen az idézett popperi következtetés összefüggésében jelzi ez a módszer, hogy az egyedi folyamatok mint a társadalmi-történelmi totalitás részei igenis múlt-jelen-jövő összefüggésében megragadhatóak, sőt csak így ragadhatók meg igazán. Éppen azért mert a társadalom egészére és valamennyi részére a totalitássá fejlődés a jellemző mozzanat. A társadalom a „komplexumok komplexuma” (Lukács).

Ha tehát az egyedi jelenségeket szükségszerű összefüggésükben sikerül megmutatnunk, akkor a tények objektív logikája láthatóvá lesz és egyfajta objektív célszerűség érvényre juttathatósága gyakorlati lehetőségként merülhet fel anélkül, hogy a determináltság elve „elrendelt” teleológiává válna. Itt tehát az a kontextus a döntő, melyben a tényeket szemléljük. A tények a totalizáció folyamatában újra és újra „elvesztik” sokjelentésüket, miközben az érvényre jutó mozgásban a feltételek történeti előfeltételekké degradálódnak. Ezért az antropológiailag elsődleges az adott későbbi totalításban logikailag és funkcionálisan másodlagossá válik. De helyesen jegyzi meg Bunge, hogy az okság felderítése még nem ad választ a miértré.²⁷ „Igen könnyű ugyanis, írja N. Kula, a levéltárakból olyan dokumentumokat kibányászni, melyből kiderül, hogy az emberek egy adott időszakban maguk formálják világukat. Sokkal nehezebb – viszont sokkal érdekesebb is – felfedezni azt a kortársak által ismeretlen mechanizmust, mely sorsukat végsősoron irányítja.”²⁸

A szükségszerűségnek az egészre vonatkozó történetelméleti következtetése tehát nem helyettesíti az itt és most döntések megkövetelte konkrét elemzéseket, és sohasem értelmezhető elkerülhetetlenségnek, legyen akár forradalomról, vagy éppen egy személyes lépésről szó (pl. emsi távirat). A konkrét események mindig csak a potenciális lehetőségek egyikének hordozói. Ezért Marx sokszor az „Amennyiben . . . akkor” feltételhez kötő formában fogalmaz. Ezek a feltételek persze

valószínűsíthetőek, és ezért konkretizálандóak is, mert a fejlődő egészben a törvényszerű mindig az összes mozgó elem eredő mutatójaként szerepel, amely azonban az emberi aktivitás egész skáláját jelenti, melyben az emberi nem egyre szélesebb és ezzel felelősségteljesebb lehetőségekhez is jut. Az egész felől kell ugyan a filozófiai értelmezésben indulnunk, de a közös meghatározásokban, mint Marx írja, „egyetlen valóságos történelmi termelési fok nincs megragadva”²⁹. Mint értelmes absztrakciók viszont az alkalmazás igényét is tartalmazzák. Ezért jogosnak, sőt evidensnek érezzük a történetfilozófia és pl. a történelemtudomány, a gazdaságtan stb. kiegészítő szerves egységét hangsúlyozni.

A történelmi jelenség összetett, különböző történetileg adott okok kereszteződésében születik, ezért egy skálán belüli, de sokértelmű lehetőségek hordozója. E lehetőség szükségszerű, azaz gyakorlatilag lehetséges volta azt jelenti, hogy pl. egy totalitás, egy társadalmi alakulat múltja és jelene a jövőjének elvét is tartalmazza, hiszen jövője „csak” létrejövő lényegének kiteljesülése az objektum–szubjektum alapviszony mozgásában. Marx így fogalmaz: „... a polgárit megelőző fázisok mint csak történelmi, azaz megszüntetett előfeltételek jelennek meg, a termelés mostani feltételei viszont mint önmagukat megszüntető és ezért egy új társadalmi állapot történelmi előfeltételeiként tételező feltételek.”³⁰ Ebben a kettős tagadásban kell tehát minden jelent látnunk. Közismert példát említve tehát az ateizmus mint vallás-ellenesség, mint negáló csak ateizmusként, azaz isten-nélküliségként (vallás-nélküliségként), csak erről a szintről, annak „eszközeként” kapja meg értelmét – így van történeti kontextusban. Ez a nézőpont persze a negáló „szintre” gyakorlati következményében is pozitív hatású. Ugyanez vonatkozik az ideológiailag „védettnek” vélt más fogalmakra is, mely védettségük csak használatuk egyoldalúságát fedi el, és így nehezíti a történeti önismerethez való jutást.

Egy másik példát részletezve talán az is kiderül, hogy a történetiség és a dialektika egymást nem nélkülöző fogalmak. Marx a hegeli jogfilozófia bírálatának bevezetésében a forradalmi helyzet feltételeként jelzi annak a helyzetnek a kialakulását, amikor a társadalom összes baját egy osztály bűnéül róják fel. Ez tényhelyzet, mégis pejoratíve jegyzi meg a kritikusok, hogy a marxizmus a szenvedélyeket, az ésszerűtlent is belekalkulálja politikai stratégiájába. Pedig az egyoldalúság tudomásulvétele csak a történelmi mozgás szükségszerűségének, azaz gyakorlati lehetőségének megértését jelenti. Értelmezésünk szerint az átmenetek idején feltétlenül kétféle létező szükségszerűség érvényesülő küzdelméről kell beszélnünk. Egy létező érvényesülő, és egy szubjektíve érvényesíthető „szükségszerűségről” van szó. E két tendenciának osztályküzdelemként való megnyilvánulása – az általános érdek képviselőjének megjelenési formájában – egyben a történelemnek ellentéteiben való mozgásából adott egyoldalúsága, melynek figyelembevétele és felhasználása a történelem dialektikájának megértéséről tanúskodik.

A haladó pólus történetileg adott egyoldalúsága persze ezen egyoldalúság leküzdésének feladatát is szüli. Ez véglegesen csak világméretű forradalmasító gyakorlat eredményeként valósulhat meg. Akkor, amikor – mint Marx írja – a társadalmi evolúciókhoz nem lesz szükség politikai revolúciókra.

A pozitív pólus meglévő negativitása lényege szerint tehát éppen a jövő dimenziójának megjelenésén munkálkodik. Felfogásunk szerint folyamatként a jelen mint olyan kontinuitás áll a történeti szemlélet centrumában, melyben a közvetlen jövő mint a múlt következménye behatárolt, de amely folyamatban ez az adott jellege tagadtatik is. A múlt tehát kettős jelentéssel bír. Egyrészt mint egész az emberiség történelmében keletkező és működő elv megjelenése „befejezett”. Az elméletben a jelent mint következményt magában foglalja és ezért a kifejelettség

szintjén az ember anatómiája, valóban kulcs a majom anatómiájához. Ugyanakkor ezáltal a jelent nagyon könnyen mint teleologikusan szükségszerűt fogja mutatni. Eközben a múltat merevvé teszi és lényegét mint (a jelenben) beteljesültet, mint örök megváltoztathatatlan értelmet. Ennek oka, hogy a jelen önmagát még helytelenül ismeri, és nem látja, hogy csak a történeti, a létrejövésben lévő lényeg történelmi megjelenési formája. A mindenkor jelen éppen mert meghatározott ezért a lényeg korlátozott létrehozása, kifejlése, nem pedig a történelem végeként mutatkozik meg.

A múlt másrésztől a jelennel együtt segít megérteni a jövőt, annak alternatív jellegében az emberi tettek értelmét. Így a jövő mint a világnak pusztá kiegészítése eltűnőben van, a jövő létezése pedig mint történelem van jelen, ha a jelzett egyoldalúság a totalitásnak alárendelten, őt szolgálóként működik. Egy jelenség ilyen értelmezésében nincs eleve előlegezve annak a jövője is, ezért az emberi aktivitás a jelen harcaira van irányítva. Az tehát, hogy konkrétan mit kell tenni az a körülményektől függ, melyek éppen nem megváltoztathatatlanok, de objektív öntörvényűségükkel egész történelmi korszakra vonatkozóan is objektív határt szabnak, lehatárolják a lehetőségek mozgását.

A történelem objektív öntörvényűségét talán legjobban a szélsőséges mozgalmak nehézségei mutatják, melyek következtetéseikben nem a jelenből indulnak ki, így elképzelésük megvalósíthatatlan. Mégis fontos emlékeztetnünk arra, hogy a körülményeknek lehetséges olyan egybeesése, amikor hatalomhoz jutnak és pedig nem csak a történeti átmenetknél; bizonyítva ezzel, hogy a történelem mindenkor alternatív természetű. Ezen alternatívák egyikének realizálhatatlansága nem jelenti elméleti vizsgálata értelmetlenségét, hiszen a realizálhatóságra éppen a menet közbeni működés és a hatások felhalmozódásának eredményeképpen kerülhet sor. Ennek tagadása a múlt alternatív természetének elhallgatása, mely a jövő emberi formálásának képességére is hatással van, pedig a jövő legfontosabb zálogát éppen az a közvetlen lépés is hordozza, melyet a jelenben teszünk meg.

A múltat, ahogy Marx erre felhívta a figyelmet, csak a jelen helyes értelmezésével együtt lehetséges megérteni. De hogyan lehet a jelent kritikai távolságból szemlélni? Azt mondjuk van ilyen lehetőség! Nyilván azért, mert egy adott fejlettségen nemcsak a kényszerűségből vagyunk képesek a jövő elveit önkritikusan is alkalmazni és a múlt hatásmechanizmusát felismerni és elismerni, amelyek meghaladása csak az antagonisztikus szorításokból kijutva lesz realitás.

A történetiség kérdésében a marxizmus a valóságot lényegi teljességében kívánja felmutatni. A történelem természetére, az önteremtésre vonatkozó ismeretet szemléletmeghatározó igénnyel fogalmazza meg. A történelem ennek alapján az emberi cselekvésből eredő és benne reprodukálódó objektíváció öntörvényűsége, de amennyiben benne, az emberi cselekvésben keresztül érvényesülő, annyiban ennek mindenkor függvénye is. Éppen ezért sohasem szabad meghatározottságát logikai szükségszerűséggé változtatni. A történelem ugyanis éppen akkor bizonyítja, hogy lényege emberi maradt, amikor mégis szakítani tud egy determináltságon alapuló normával. Igaz, gyakran csak akkor, ha az már önpusztítóvá vált. Ez az emberi lényeg objektíve reflexív jellegének gyakorlati értelme. Ennek az átalakító gyakorlatnak a szervezése éppen az alternatívák közti választást jelenti, mely választást a politika evidensen alkalmaz, vagy alkalmazni kényszerül.

A normákkal való szakítás képessége teszi bizonyítottá annak lehetőségét is, hogy tevékenységünk társadalmi hatása is indítéka lehet magatartásunknak. Van tehát céldetermináció, hisz éppen az jellemzi az embert, és adott fejlettségi fokon ez társadalmi szintű és a törvényszerűségek felismerésén alapuló is lehet. Az erre

irányuló aktivitás, a szubjektív oldal szervezése persze csak e valóság helyes történeti ismerete alapján lehet eredményes. Ebben az összefüggésben is látható, hogy nem lényegtelen az általános eredmények összefoglalása és tudatosítása. Lukács György szerint a történetiség vonatkozásában a szubsztancia a kifejlésben való megmaradás.³¹ A kifejlésben jön létre, miközben a reprodukció elve lesz. Ezért „örök” a munka, és mert történetileg létezik, ezért minden reprodukció-termelés a munka történelmi létezése. Formái a közvetítésben létrejövő és azt végző termelőerők változásától függenek, miközben mindig az ember – természet anyagcseréjének mozgásáról van szó. Az objektum–szubjektum viszony változása, az invariáns mozgása tehát a történetiség tartalma. Így a jelenből való kiindulásnál magát a jelent nem mint befejezett eredményt, hanem mint a folytonosság mozzanatát vesszük.

A kritikai elemzés a jelent lehetőségei felől nézi. Így a jövő két mozzanatra bontott. Egyrészt mint a jelenben rejlő, a közvetlen múlt által érezhetően meghatározott közvetlen jövő, másrészt azonban az ugyanebben a folyamatban megalapozható előkészíthető távolabbi jövő, melyet akaratilag érvényre juttathatunk, illetve előkészíthetünk. A történetiség tartalmát tehát a természetadta ember anyagcseréje során társadalmiságában létrejövő és a tudatos reprodukálásban konkrét körülmények között totalizálódó embernek és erőinek folytonosságában univerzálódó emberiségben láthatjuk megvalósulónak. Ennek logikája, melyet azonban tudatosan is őriznünk kell, az emberi tevékenységre való nyitottság. E tevékenységre és eredményeire való folytonos reflexió nélkül szemléletünk mechanikus lesz.

Az organikus rendszer mechanikus vizsgálatának jellemzője a zártság. A dialektikus, a történeti vizsgálatot a nyitottság alapozza meg. Eközben az elv, a kiindulópont a konkretizálás során saját kritikájának tárgya lesz. Az ember a maga gyakorlatával létrehozta történelmének alternatíváit és miközben választ, válaszol is azokra. A reflektálás folyamatában az ember minden előbbrejutása egyben a megtett útnak a kritikája is. Ez a valóságban és a gondolkodásban egyaránt így van. Ezen alapszik a szocializmus gyakorlatának leníni értelmezése is. Feladatunk az, hogy a realitások talaján, de a lehetségesre gondolva tevékenykedjünk.

A történetiségnek ellentmondásos teljességként való értelmezése egyúttal mindenkor a gyakorlatunk számára való tudatosítás feladatával is jár, különösen az antagonizmusokat³² felidéző saját ellentmondásaink között. Éppen ebben az összefüggésben szolgálja a jobb megértést néhány marxi gondolat jelzésszerű felidézése, melyek a történetiség talaján teendőinkre és lehetőségeinkre vetnek némi fényt. Így például fontos az, hogy a marxi értelmezésben az a kommunizmus, amely nem állapot, az a múltunk felől meghatározott és mozgása még a dologi tulajdon uralmának hatása alatt áll. A munkának és a tőkének Marxnál csak ellentmondásként való felfogása az, amelyben mozgásuk feloldásához hajt. Osztályjellegű szembenállásként konkretizálva ez persze antagonizmusként jelenik meg. Ugyancsak lényeges az a marxi gondolat, hogy az ösztökés tőkés érdekből hajlandó lesz az el nem végzett munkát is megfizetni. Nem felesleges az ismert tényre sem felhívni újra a figyelmet, hogy a politikai emancipáció minden szükségessége ellenére sem cserélhető fel a társadalmi-emberi felszabadulással, az elidegenültség megszüntetésével.

A valóságos mozgást szükséges tudatosítanunk

Mindezek gyakorlati horderejű „nüanszok”, melyek a valóság kihívásaira más-más értékelést és reagálást eredményeznek éppen a „múlt századi” Marx elemzéseinek alaposabb figyelembevételére alapján. Tanítása révén így Marx valóban azok közé tartozik, akik élve lépnek be az új életbe, mert csak akkor léphet mindig tovább az emberiség, ha élőnek tartja meg ezt a valóságértelmezést. Ezen lehető-

ségek egyike osztályrészünk lesz, éspedig szándékainktól függetlenül is. Nem kerül el bennünket az írástudók felelőssége és a hivatással velejáróan mindenkor megoldandó feladat marad az, amit már az ifjú Marx³³ dialektikai csapdának nevezett. Ez a valóság olyan kezelését jelenti, „amely által a közönséges (tehát hétköznapi) emberi ész nem egy kellemetes jobbantudásba, hanem egy neki magának immanens igazságba zuhan bele tarka megcsontosodottságából, ez az irónia, nem más mint a filozófiának az a formája, ahogyan szubjektíve a közönséges tudathoz viszonyul.” Ebből következően „ironikus minden filozófus, aki (és ha) az immanenciát (a belső lényeket) érvényesíti az empirikus személlyel szemben.” (Zárójelek tőlem – Cz. J.)

Persze egyáltalán nem szükséges, hogy az objektív történeti iróniának ez a felmutatása a filozófiában ironikus, netán sértő formában is történjék meg. Ám meg kell történnie, mert az elmélet egy népben mindig csak annyira valósul meg amennyire a nép szükségleteit fogalmazza meg – ezeket pedig objektív lehetőségeik felől helyes csak megfogalmazni. Így mindenkor újra és újra és időben van szükség a filozófiai felismertetésre a dialektikai csapda iróniája, de mint uralt irónia révén, melyben a valóság maga képezi a lehetőséget.

A valóságnak, a történelemnek kegyetlen mozgástörvényeit mint reális hajtóerőket alapul kell vennünk, különben utópiának bizonyulnak éppen leghumánusabb célkitűzéseink. Az elmélet anyagi hatalommá válásának igénye az, amely megköveteli, hogy a jövő anticipálása helyett a világ működő elveiből fejtsünk ki a világnak új elveket. Korábbi korok egyoldalú felfogásától pedig csak akkor képes egy kor megszabadulni amikor képes önmagát bírálni.³⁴ Márpedig a múlt és a jelen helyes értékelése a jövő felé való tényleges haladás kulcsát képezi. Az emberek nem valósíthatnak meg mást mint a történelmileg törvényszerűt, de a „mi a teendő” kérdése?, a „hogyan?” megfogalmazásában a társadalmi szervezeti formákhoz utal bennünket. Így a feladat a saját valóságunk megváltoztatása azért, hogy a gazdagság és az emberi gazdagság együttes alakulásával jelezze, hogy a történetileg szükségszerűt emberhez méltóan követjük-alakítjuk.

Ebben a folyamatban a változásokat tudatosító filozófiára, mely egyben a tudatosulás egyik formája is, „*bizonyos törvényszerűséggel jellemző marad*”²⁵, hogy – mint Mrx írja – „vannak momentumok, amikor a filozófia a külvilágra fordítja szemét és jelmezeket vesz fel” és gyakori, hogy a filozófia „farsangi éjszakája” kezdődik el. A szerencsétlenség magva ilyenkor az, hogy a kornak semmiféle nélküle elkészült valóságát nem ismeri el – mert mint szubjektív tudat viszonyul a valósághoz – akár a magánember (akár az elvont közember – Cz. J.) lámpafényénél teszi ezt. De ahol az abszolútum az egyik oldalon, a lehatárolt pozitív valóság a másikon áll, s a pozitívumot mégis meg kell tartania ott, a pozitívum olyan közzéggé lesz, amelyen átragyog az abszolút fény, ott az abszolút fény mesés szín-játékká törik, és a véges, a pozitívum valami mást mutat mint önmagát, lélek van benne, melynek szemében csodás ez a magánemberi begubózás. Az egész világ a mítoszok világává lett, írja Marx. Minden alak rejtély. Ilyenkor pedig rejtett szándék húzódik meg az átlátás és rejtett átlátás a dolog mögött, vagyis megszűnt a viszonyok átlátható és értelmes jellege.

Márpedig, folytatja Marx, egy-egy filozófia megítéléséhez azt „lényege szerint kell kifejteni”, de ezt a tudományos ábrázolást „történeti egzisztenciájával kell közvetíteni . . . A megítélőnek tehát itt el kell ismernie egy nélküle elkészült, egy ható valóságot, amely a külvilág felé fordulást meghatározza és amelyet mint születése jegyét kell (ennek az ő világ felé fordulásának Cz. J.) magán viselnie. Erre a meghatározottságra (annak fel- és elismertségére – Cz. J.) pedig csak a külvilág felé való fordulás módjából jogos következtetni” Marx szerint.

Nem úgy tehát, hogy a korokat a magukról alkotott véleményük szerint tekintjük, hanem úgy, hogy tetteik, elért eredményeik alapján ítélünk. „A társadalmi életfolyamatnak, vagyis az anyagi termelési folyamatnak az alakja csak akkor veti le misztikus ködfátylát, amikor mint szabadon társult emberek terméke ezek tudatos, tervszerű ellenőrzése alatt áll majd. Ehhez azonban a társadalom bizonyos anyagi alapzata szükséges, vagyis számos olyan anyagi létfeltétel, amelyek maguk viszont hosszú és gyötrelmes fejlődéstörténet természetadta termékei.”³⁶

Ennek értelmében a történeti törvényszerűségeket felismerő és azokat az emberi aktivitással a legkisebb áldozattal egyesítő reális mozgalom hivatkozik joggal Marxra és viseli nevét.

JEGYZETEK

1. Marx: A démokritoszi és az epikuroszai természetfilozófia különbsége. Előszó. Kossuth 1969. 8. o.
2. Lenin: Művei 1. kötet 417. o. 3. Marx: MEM 3. k. 20. o. Az itt található fordításon az eredeti alapján az egyértelműség érdekében változtattam – Cz. J. 4. Bauer, G.: „Geschichtlichkeit”. Wege und Irrwege eines Begriffs Walter de Gruyter Berlin 1963. 147. o. 5. Bauer, G.: i. m. 28. o.
6. Bauer, G.: uo. 7. Marx: Gazdasági-filozófiai kéziratok 1844-ből Bp. 1970. 77. o. 8. Fichte, J. G.: Beiträge zur Berichtigung der Urtheile des Publikums über die französische Revolution. In: Philosophisches Erbe. Bd. I. J. G. Fichte. Deutscher Verlag der Wissenschaft Berlin 1962. 29. o. 9. Fichte, J. G.: Über die Bestimmung des Gelehrten. In: J. G. Fichte: Über partiotische Erziehung. Volk und Wissen. Berlin 1960. 181–182. o. 10. Schelling Fr. W. J.: Die Weltalter, Fagnemnt von 1811. ed. M. Schröter 1846. 81. o. 11. Marx: MEM 1. kötet 108. o. 12. Marx: MEM 1. kötet 346. o. 13. Marx: MEM 3. kötet 10. o. 14. Lenin: Művei 1. kötet 389. o. 15. Marx: MEM 46/1. kötet 346. o. 16. Marx: uo. 17. Marx: MEM 27. kötet 429. o. 18. Marx: MEM 4. kötet 125. o. 19. Stammler, R.: Die materialistische Geschichtsauffassung. Gütersloh 1921. 58. o. 20. Ránki György: Közgazdaság és történelem – a gazdaságtörténet válaszútjai. Akadémia Kiadó 1977. 9. o. 21. Wartofsky, M. W.: A tudományos gondolkodás fogalmi alapjai. Gondolat. Bp. 1977. 378. o. 22. Marx: MEM 8. kötet 105. o. Vö. MEW 8. 115. o. 23. Marx: MEM 23. kötet 9. o. 24. Marx: MEM 4. kötet 121. o. 25. Schieder, Th.: Különbségek a történelmi és a társadalomtudományi módszer között. Világtörténet. 1969. 19. szám 9. o. 26. In: Gornforth, M.: A nyílt filozófia és a nyílt társadalom. Gondolat. 1975. 196. o. 27. Bungc, M.: Az okságról. Gondolat. 1968. 283. o. 28. Ránki György: i. m. 70. o. 29. Marx: MEM 46/1. kötet 16. o. 30. Marx: MEM 46/1. kötet 346. o. 31. Lukács György: A társadalmi lét ontológiájáról. I. kötet. Magvető 1977. 41. o. 32. Szemjonov, I. Sz.: Az ellentmondásokról a szocializmusban. Népszabadság 1983. március 8. 33. Marx: A démokritoszi és az epikuroszai természetfilozófia különbsége. Kossuth. 1969. 138. o. 34. Marx: MEM 46/1. kötet 31. o. 35. Marx: A démokritoszi és az epikuroszai természetfilozófia különbsége. Kossuth 1969. 136. o. A további gondolatmenet és a nem jelzett idézetek is innen valók, a 136–143. oldalakról. 36. Marx: Tőke. Kossuth 1978. 1. kötet 81. o.

AZ EGYÉN—KÖZÖSSÉGEK VISZONYÁNAK NÉHÁNY FILOZÓFIAI KÉRDÉSE

(különös tekintettel Marx munkásságának korai szakaszára és a ma ifjúságára vonatkozóan)

A filozófiai gondolkodásban jól ismert Marx munkásságának hamis kettészakítása, illetve szembeállítás, a „két Marx” mítosza, amely szerint van egy fiatal Marx, aki „humanista és mélyreható bölcselő”, valamint egy „érett”, aki – úgy mond – „elárulta” a humanizmust és felcserélte azt a „történelmi szükségszerűség metafizikájával, vulgáris ökonómiai determinizmussal”.

Azonban – mint tudjuk az „érett” Marxot nem lehet és nem szabad szembeállítani az „ifjú humanistával”, hiszen dialektikus folytonosság van e két korszak között.

Az ifjú Marx az elvont antropológiából hamarosan eljut a történetfilozófiába, s ahogy Ágh Attila írja róla, „Az ember lényegét nem belsőként, vele született tulajdonságok rendszereként, hanem külső, társadalmi tárgyi formáiban ragadta meg, nevezetesen az ember társadalmi testében és szervetlen testében. Csak az ember külső lényegének, az objektíve létező emberi világnak elsajátításával válik az egyén emberré. Az emberi egyed mibenlétének, fejlődésének kérdése tehát csak a társadalmi termelés, természet és társadalom kölcsönhatásának bázisán vethető fel.”¹

Izgalmas feladatnak látszik tehát megvizsgálni, hogy már az egész korai művekben (doktori disszertációja, publicisztikai írásai) miképpen vall az „ifjú” Marx az egyén és közösség kölcsönhatásáról, az ember társadalomban elfoglalt helyéről. (E művek talán kevésbé lettek „népszerűek” a filozófiai irodalomban, mint pl.: a sokat idézett „Gazdasági-filozófiai kéziratok” vagy „A német ideológia”, amely kétségtelenül e korszak „csúcsát” jelzi.)

Vizsgáljuk meg a fenti „korai” műveket abból az aspektusból, hogy miképpen jelentkezik Marx munkásságának e szakaszában az egyén-társadalom viszonya, milyen előremutató tendenciák lelhetők fel már e korai művekben. Előljáróban megjegyezzük, hogy Marx már e korszakában aláhúzza e két fogalom kölcsönhatását, illetve az egyén társadalmi lényegként való létezését. „Mindenekelőtt kerülni kell, hogy a „társadalmat” mint elvonatkoztatást rögzítsük az egyénnel szemben. Az egyén maga a társadalmi lény.”

Szemben a polgári közgazdaságtan empirikus lényével az egyént mindig mint konkrét totalitást fogta föl, komplex, összetett módon.

Azonban disszertációjában még a felbomló görög társadalom emberét nyilván csak úgy tudja „megmenteni”, ha elfordítja a társadalomtól, amelyet az epikuroszai atomok elhajlásával szimbolizál. De ez csak az egyén illuzórikus „megmentését” és szabadságát jelentheti. Mielőtt azonban doktori disszertációját vizsgálat alá vennénk, vissza kell tekintenünk a felbomló görög társadalom időszakára, amely sok

tekintetben azonos vonásokat mutat a korabeli Németországgal, amelyben íródott Marx doktori disszertációja.

A felbomló polisztársadalom viszonyai között az egyén választ keres a „hogyan éljünk” kérdésére. Számot vet a közösségi erkölcs és összetartozás elvesztésével, s individuális választ keresve e kérdésre, csak az ember autonómiájára építhet.

Epikurosz annak a kornak a filozófusa, amelyben a polisz felbomlásával a magánemberek elkülönülnek és szembefordulnak egymással, amikor a közösségi lét csak a magánember burkában őrizhető meg. A görög társadalom harmonikus emberideálját, egyediség és általánosság, magánemberi és állampolgári mivolt egységét csak az e világból való elvonatkoztatás, az intermundium absztrakciója tartotta fenn, de – és ez Epikurosz fő ellentmondása – egyben meg is semmisítette, hiszen a harmonikus közösségi lény csak közösségben lehet valóságos.

Mikor Epikurosz megfogalmazta elméletét az ógörög polisz közösség nem létezett többé; a közösség élete megszűnt az egyéni élet „természetes” folytatása lenni. Amíg a közösségek épek voltak, addig az egyes ember élete a közösség életének része volt, amíg a közösség élt – élt az egyén is.

A disszertációban elemzett Demokritosz atomelméletében minden meghatározott módon szükségszerűen történik, a véletlennek nincs szerepe, egyetemes törvényé teszi a determinizmust.

Epikurosz ezzel szemben lényeges változtatást tesz Demokritosz elméletén, mégpedig az atomok elhajlását illetően, amely az emberi szabadság megalapozásához szükséges princípium. Az elhajlás, a taszítás nem egyéb, mint az individualitás, az önállóság szükségszerű kifejezése. Demokritossal szemben kénytelen elvetni a mechanikus determinizmust, hogy megmentse az emberi szabadságot, a lélek autonómiáját. Ebben a világban az egyén csak úgy lehet szabad, ha önmagába zárkózik, ha elfordul a világtól, a környezettől. Ez a szabadság – a lélek autonómiája – azonban csak illuzórikus lehet, hiszen – mint tudjuk – az egyén a valóságban sohasem szakadhat el a közösségtől, az őt körülvevő és meghatározó környezettől. Epikurosz az atomot az egyéni tudat jelképének tekinti. „Az atom az elhajlással individualitását és autonómiáját érvényesíti, eltér az egyenes vonaltól, s ezáltal szembefordul a létezési móddal, amelyben őt valami más, valami rajta kívül álló determinálja”.² Ez a világtól való szabadság azonban csupán az absztrakt öntudat illúziója lehet.

Láthatjuk, hogy Epikurosz biztosítani akarta az ember szabadságát egy olyan világban, amelyen az ember képtelen úrrá lenni. Tehát kénytelen elfordítani az embert a világtól, s ezáltal lehetetlenné teszi egyben azt is, hogy az ember azt átalakítsa, hatást gyakoroljon rá. Így elvont jelleget ad a szabadságnak, amely így csak a „világon kívül” létezhet. Marx jól látja már ekkor, hogy a szabadság problémája nem a világgal való szembehelyezkedéssel oldható meg, hanem az ember világgal való kapcsolatában, amelyek bizonyos „korlátok” közé szorítják az egyént. De „Marx ekkor még nem a konkrét tevékenység aspektusában ragadta meg az ember és a külvilág kapcsolatát, hanem idealista módon úgy vélte, hogy a világ a szellemi tevékenység hatására egyre inkább ésszerűsödik, s ennél fogva az ember és a világ kapcsolatát a filozófia és a világ kapcsolataira igyekezett redukálni . . . A filozófiai gondolat szembefordul a világgal, amikor az ésszerűtlenné válik, megszünteti önmagát azzal, hogy ésszerű jelleget ad a világnak és integrálja magát benne, hogy azután mint olyan újjászülessék az akarat formájában, amikor a világ ismét ésszerűtlenné válik.

A filozófiának és a világnak ez a – jóllehet még idealista – dialektikus fel fogása az első lépés volt ember és a környezet közötti kölcsönhatás koncepciója

felé, amely később a történelmi és a dialektikus materializmushoz vezette el Marxot.”³

Marx világosan látja, hogy a valóság önmagában véve nem ésszerű, csak az emberi ész változtatja át a létezőt az emberi szükségletnek megfelelően ésszerűvé. Tehát nemcsak megragadni kell a valóságot, hanem azt ésszerűen át is kell alakítani.

De a doktori disszertációban a vallás tagadásának elméleti alapja még az ésszerű világfelfogás és nem a materializmus, amely szembefordul a fantasztikus vallási elképzelésekkel.

Marx doktori értekezése „A demokritoszi és epikuroszi természetfilozófia különbsége” forradalmi – demokratikus nézeteinek előhírnöke és későbbi gyakorlati tevékenységének elméleti előkészítése volt, amely hamarosan a „Rheinische Zeitung”-ban kifejtett munkásságában fejeződik ki.

A „Rheinische Zeitung” első száma 1842-ben jelent meg mint burzsoá, de meglehetősen radikális lap. Olyan kérdéseket fejtegetett, mint a sajtószabadság, Németország egyesítése, a képviselői rendszeren alapuló kormányzás bevezetése.

Miután Marx átvette a lap vezetését, fő célja az volt, hogy a lap révén politikai propagandát végezzon, s ezzel az olvasók széles rétegeit harcra serkentse társadalmi és politikai helyzetük gyökeres megváltoztatásáért.

Cikkeit átította az a gondolat, hogy a fennálló rend ésszerűtlen. Írásai leplezték a rend dicsőítőinek érveit, akik „az önkény jogát és az erőszak jogát” hirdették. A „Megegyezések a legújabb porosz cenzúra utasításáról” c. cikkében a sajtószabadságról, a különböző társadalmi csoportoknak és a rendeknek a sajtószabadsághoz való viszonyáról szolt. Bírálja egyben a nemesség uralmát, a rendi kiváltságokat, amelyek áthatották a porosz politikai szerveket és intézményeket. Kimutatta a rendi képviselő elvét is, megmutatva annak népellenes jellegét, és egyben azt is, hogy a sajtószabadság minden rend számára mást és mást jelent.

A szabad népi sajtó problémaköre Marx számára nagy jelentőséggel bírt. Éppen ezért a sajtószabadság kérdése nem részletkérdés, hanem a népszellem az ember lényegét érinti. Marx megnatarozasa szerint a sajtó az egyének számára a legáltalánosabb módja szellemi létük megnyilatkozásának. Ezért szabadnak kell lennie, mert csak a szabad sajtó a népszellem adekvát kifejezője, míg a nem-szabad sajtó „a szabadságnélküliségé” . . .

E marxí gondolatok magva az, hogy a sajtónak a népet kell szolgálnia, „A szabad sajtó az a szellemi tükör, amelyben egy nép megpillantja önmagát”. Azonban a sajtó és a jog is az állam létezésének empirikus felteteleiből fakad.

Míg Hegelnél a közösség az államban (objektív szellem formájában) jelenik meg, addig Marxnál kiderül hamarosan, hogy az állam egyáltalán nem az „igazi közösség” kifejeződése, hanem éppen hogy a magántulajdon uralma fejeződik ki benne. Marx azt követeli, hogy a küldöttek politikai álláspontját ne az önző anyagi érdekeik határozzák meg, hanem az osztársadalom érdekeinek felismerése. A feladat szerinte abban áll, „hogy az állam rejtelmes, papi lényt világos, mindenki számára hozzáférhető és mindenkit megillető világi lényvé, az államot az állampolgárok húsává és vérévé változtassák.”

Azonban még nem ismeri fel ekkor világosan, hogy ahol egymással szemben álló osztályok vannak, az állam annak az osztálynak a politikai uralmát képviseli, amely az alapvető termelési eszközök felett rendelkezik. A szabad sajtó védelme, a parasztság gazdasági érdekeinek a védelme még jogi alapokon nyugodott, a szabadságot még többnyire idealista módon értelmezte.

Marx elemzéseiben most érinti első ízben a tulajdonképpeni anyagi létfeltételeket és megállapítja, hogy a társadalmi élet sok fontos területén szakadék tátong

aközött ami van, és aközött aminek lennie kell. Még nem von le általános következtetést a valóság idealista megközelítésének tarthatatlanságáról, de már messzire eljut saját, a hegelitől sok tekintetben lényegesen különböző módszerének kidolgozásában. Pl.: A falopási törvény elleni kiállítás Marx figyelmét a tulajdonképpeni gazdasági kérdésekre irányította. Észre kellett vennie, hogy az egyének önző magánérdekei azok, amelyek alárendelik maguknak a „közösség” érdekeit, ez esetben az állam-érdekeket, amelyek pedig mindig a gazdasági érdekeken nyugszanak.

„A legfontosabb, ami Marx nézeteinek fejlődését ebben az időszakban jellemzi, mint láttuk a materializmushoz való még nem egészen tudatos közeledés. Ez a közeledés az élet konkrét problémáinak forradalmi demokratikus szellemű megoldása talaján ment végbe és előmozdította Marx politikai nézeteinek fejlődését.”

Marxnak a materializmushoz való közeledése mindenekelőtt abban jutott kifejezésre, hogy felismerte a társadalmi viszonyok objektív jellegét. „Amikor állami állapotokat vizsgálunk – írja – túlságosan nagy a kísértés arra, hogy a viszonyok dologi természetét figyelmen kívül hagyjuk és mindent a cselekvő személyek akaratával magyarázzunk. Vannak azonban olyan viszonyok, amelyek meghatározzák mind a magánemberek, mind az egyes hatóságok cselekedeteit.”⁵

Láthattuk, hogy Marx nézeteiben ösztönösen a maga számára is szinte észrevétlenül, majd mind tudatosabban érlelődtek a materialista elemek. Ez a tudatos áttérés a materializmus álláspontjára a hegeli jogfilozófiát elemző munkája során ment végbe.

A „Rheinische Zeitung” szerkesztőségéből való kilépése után kezdte meg ezt a munkát, amelyben első ízben bírálta átfogóan Hegel filozófiáját. „Az állam ügyletei és ténykedései egyénekhez kapcsolódnak, (az állam csak egyének révén ténykedő” – állapítja meg Marx, megszabadítva a misztifikációtól Hegel megfelelő tételét. Majd hangsúlyozza: „Ha Hegel a valóságos szubjektumokból indult volna ki mint az állam bázisából, nem lett volna szüksége arra, hogy misztikus módon szubjektívizálja az államot.”⁶

Tehát az egyén az igazi, valóságos szubjektum és ezért az állam bázisa, de itt még nem emeli ki Marx az egyént, mint valamely osztály tagját, ez az általában vett ember, olyan mint az emberi nem többi tagja. Jól érzékelhető, hogy még megmarad Marx az elvont humanizmus keretei között, de ő már Feuerbachhal ellentétben nem az emberi nem egyes tagjainak természeti, hanem a társadalmi tulajdonosságait hangsúlyozza. Kiemeli, hogy „a különös személyiség lényege nem a szakálla, a vére, az elvont fizikai természete, hanem társadalmi minősége.”⁷

Az állam, – mint politikai közösség – fogalmával kapcsolatban nézetei nemcsak Hegel, hanem saját korábbi álláspontjának meghaladása szempontjából is rendkívül lényegesek; hogy az államot, mint a „nép létezésének egészét” megkülönbözteti a politikai államtól. Világossá válik, hogy a kormányzati hatalom csak látszólag a közösség képviselője. Eljutott annak a folyamatnak a mélyebb elemzéséhez is, amelynek során az állam elidegenül a polgári társadalomtól.

„Marx tehát azt a felfogását, hogy a modern társadalom elidegenült társadalom, már az 1843-as kéziratban (tehát a „GFK-1844-ből” néven ismert műve előtt) addig a következtetésig fejlesztette, hogy e társadalom embere kettévált, vagy mint később mondja, szétszakított ember.”⁸

Marx „A zsidókérdéshez” című 1843-ban megjelent cikkében azt írja az államról, hogy az állam olyan „közvetítő az ember és szabadsága között, amely valójában elidegeníti az embertől a szabadságot”. Ennek alapvető oka Marx szerint az állam, mint politikai közösség – amelyben az ember társadalmi lénynek tudja önmagát – másfelől a polgári társadalom közötti ellentét, amelyben az ember magánsze-

mélyként tevékenykedik. Így az ember élete maga is kettészakad reálisra és illuzórikusra, földre és túlvilágra.

A zsidókérdésről írt cikkéből kiemelkedik néhány új mozzanat is. Feuerbachnál még az emberi emancipáció nagymértékben egybeolvad a politikai emancipációval, Marx viszont élesen megkülönbözteti, sőt szembeállítja egymással a kettőt. Tovább lépve Feuerbachon, aki a vallást a társadalomból kiszakított, elvont ember tulajdonságaiból magyarázta, Marx a társadalmi viszonyokkal hozta kapcsolatba a vallást. Ezenkívül itt mondja ki először azt a tételt, hogy a pénz az elidegenülés testet öltött lényege, s hogy a pénznek és egyben a vele összefüggő összes antiszociális elemeknek a megszüntetése az emberi emancipáció legfőbb világi tartalma.

Tehát – mint láthatjuk – szétválik az állampolgár és a magánember, vagyis létrejön a privát szféra és a citoyenség közti ellentét. „A citoyenség az egyes ember politikai közösséghez való viszonyát, állampolgárságát jelenti. Azonban a polgári társadalom részlényként rendeli alá a citoyent a magánembernek. Az egyén mint valóságos polgár kettős organizációjában találja magát, a bürokratikusban – ez a túlvilági államnak, a kormányzati hatalomnak egy külső formális meghatározása, . . . – és a társadalmiban, a polgári társadalom organizációjában. De az utóbbiban mint magánember kívül áll az államon.”⁹

Az ember élete tehát egyrészt a valóságos közösségben, vagyis a valóságban, az empirikus élet talaján jelenik meg, ez az ember, mint a polgári társadalom tagja önző érdekeit igyekszik érvényesíteni. De ezzel szemben jelen van egy másik közösség is, az ún. politikai közösség, ahol az ember, mint „politikai ember”, mint „állampolgár” van jelen.

A marxí fejtegetés rámutat arra a tényre, hogy a kapitalizmus szétválasztja a politikát a társadalomtól, az egyént a közösségtől, az egyes embert az emberi totalitástól.

Marx itt az egyén ún. „kettős helyzetét” igyekszik érzékeltetni, de ezt a kettőséget még nem tudja világosan, az árutermelőknek a termelésben betöltött kettős szerepére visszavezetni, hanem a termelők társadalmi kapcsolatait még elsősorban politikai kapcsolatként ragadja meg. Az egyén mint magánszemély a polgári társadalom tagja, mint közösségi lény, viszont az állam tagja. Azonban az állam itt csak „illuzórikus közösség”-ként szerepelhet, amelynek Marx már társadalmi feladatot tulajdonít; pl. biztosítja az egyének egymás elleni küzdelmének polgári, jogi kereteit, védi az egyének függetlenségét.

Miután Marx megvizsgálja a polgári társadalom viszonyait, rámutat az egyén e kettős helyzetének okára is. Mivel az egyének, mint magánemberek el vannak szigetelve egymástól, nem uraik saját társadalmi viszonyaiknak, s így „a vallás itt a polgári társadalom szelleme, az embertől való elválásának és eltávolodásának kifejezése.”¹⁰ A pénz hatalmának és ezek feltételül szolgáló emberi elszigeteltségnek a felszámolása az egész emberiség emancipációját jelenti.

Egy lényeges kérdés azonban még tisztázatlan maradt; hol van az az erő, amely arra hivatott, hogy megdöntse a modern társadalom „világi istenét”? Erre a kérdésre keresi a választ a következő cikkei egyikében, amelyet bevezetőnek szánt a hegeli jogfilozófia kritikájához.

Marx „A hegeli jogfilozófia kritikájához bevezetés” című cikkében az emberi emancipáció kérdését és ennek történelmi szükségszerűségét, gyakorlati feltételeit és mozgatóerőit elemzi. Nézetei szerint az emberi emancipáció feltétele mindennemű elidegenülés megszüntetésének az ember mint társadalmi lény összes életerőinek felszabadítása. De a politikai emancipáció, – mint tudjuk – egyáltalán nem eredményezte a társadalmi emancipációt, hanem további ellentmondásokat szült azzal, hogy

„megszabadította” az egyént mindenfajta közösségtől és az eloldozott embert már semmi sem fűzi a másik emberhez.

„Az egész polgári társadalom nem egyéb mint az összes, már csak egyéniségük révén egymástól elkülönült egyének háborúja egymás ellen és a kiváltságok békióiból kiszabadult elemi életerők általános féktelen mozgása.”¹¹

Ezáltal a polgári társadalom egyéne kettős lény lesz: magánember, akinek saját érdekei vannak és egyszerre citoyen (állampolgár), aki közösségi lény. Csakhogy az állam nem lehet a kizsákmányoló társadalom keretei között az „igazi közösség” szerve, csak a közösség illuzórikus képviselője, hiszen ténylegesen egy parciális érdek érvényesítője csupán. Tehát a közösségi életben részt vevő embercsoportok a való-ságban egyáltalán nem egyenlők.

Marx e cikkében első ízben fogalmazza meg a proletariátus szükségszerű történelmi küldetését és helyesen látja egyben azt is, hogy a proletariátus önfelszabadítása azonos a társadalom önfelszabadításával, az általános emberi emancipációval. „... ennek az emancipációnak agya a filozófia, szíve a proletariátus.” – írja. Világosan látja már azt a kérdést, hogy a forradalmi elméletnek egyesülnie kell a forradalmi osztály gyakorlati harcával.

Marx 1843 végétől továbbdolgozott a hegeli jogfilozófia bírálatán. Elhatározta, hogy még alaposabban tanulmányozni fogja a polgári társadalmat, vagyis az emberek közti gazdasági viszonyok szféráját.

Egyre világosabbá vált előtte – Engels hatására is –, hogy éppen a politikai gazdaságtan területén rejlenek az emberi viszonyok alapkérdései, az egyén és társadalom viszonyának gyökerei. Ezért hamarosan a politikai gazdaságtanra összpontosította munkáját, amelynek eredménye lesz az ismert „Gazdaságfilozófiai kéziratok 1844-ből.” E nagyon fontos művel és a további „életszakaszokkal” e tanulmányban – mint előljáróban azt jeleztem – nem kívánok foglalkozni, hiszen ez egy újabb tanulmányt eredményezhetne. Ellenben a fenti művek elemzését követően szeretnék visszautalni arra a tényre, hogy Marx egészen korai (és kevésbé elemzett) műveiben is már jól érzékelhető az érés folyamata, a változás iránya. Pontosabban az egyén-közösség viszonyának vizsgálata kapcsán mind nyilvánvalóbb lesz (A német ideológiában pedig egyértelművé), hogy az egyén és közösség harmonikus viszonya lehetetlenné válik a kizsákmányoló társadalom viszonyai között. Vagyis az ember csak a magánérdek által vezérelt egyénként, „érdekegyénként” lép előnként, mint az árutermelés szubjektuma, a „szabad és egyenlő magántulajdonos”, aki csak gazdaságilag motivált.

A marxista filozófia éppen ezért soha nem az elvont embert, nem a Feuerbach-i „biológiai lény”-t vizsgálja, nem szűk antropológiai kérdésként kezeli e filozófiai problémát, hanem a mindenkori, a konkrét történelmi körülmények között meghatározott embert vizsgálja, mint történelmi totalitást, de egyben mint aktív – alkotó tevékeny lényt. Tehát a társadalom nem absztrakció, hanem konkrét totalitás, sokféleség egysége, amelyben az ember mint társadalmi lény létezhet csupán. Az ember problémáját minden korszakban csupán mint társadalmi problémát foghatjuk föl. És így van ez Marx munkásságának korai szakaszában is, melyet művei hűen tükröznek. „Az ember nem valami elvont, a világon kívül kuksoló lény”, hanem – ahogy Marx kifejezi (kifejti) a jól ismert Feuerbachról szóló tézisekben – „Az emberi lényeg a maga valóságában a társadalmi viszonyok összessége...” Eme „emberi lényeg” vizsgálatát fejtjük ki e tanulmány második felében, amely szerint az egyén szerepét, egyén-közösség viszonyát a „létező szocializmus” keretei között vizsgáljuk tovább.

A szocializmus keretei között adottak a lehetőségek arra, hogy az emberek

ne csak „befogadói”, hanem egyben aktív alakítói is legyenek környezetüknek. De a kérdés, hogy e lehetőségeket képesek vagyunk-e „kihasználni”?

„Ha az emberek részt vesznek az életüket érintő döntések megalkotásában – mindenekelőtt természetesen életük leglényegesebb színterén, a munkában –, akkor megkezdődik a termelőtevékenység átlényegülése, tettjellegének visszaküzdése.”¹² Napjainkban az emberek úgy alakíthatják életüket a mindennapi tevékenységük során, hogy lehetőségük van környezetük feladatrendszerébe, és ennek megvalósulásába beleszólni, azt tudatosan „irányítani”. Tehát életük, egész tevékenységük nemcsak „megesik” velük, hanem egyben aktív alakítói is lehetnek ennek.

A szocialista társadalom keretei között arra törekszünk, hogy a „szubjektum-volt” kollektív és egyéni „összetevői” között ne legyen szakadás, vagyis az egyén a közösségben s a közösség által sajátjaként valósíthassa meg szubjektum-voltát. Ebből következik tehát, hogy mesterségesen közösségeket alkotni nem lehet, csak a társadalmi gyakorlatban folyamatosan kiformalódó cselekvérendszernek és viszonyok eredményezhetik a fejlődés alapján az „igazi” közösség megjelenését.

A közösség sohasem az egyén rovására, hanem az azok fölött létezik, hanem általuk valósul meg és egyben kibontakozásuk kerete is. Mindezek együtt határozzák meg, hogy a közösség, mint az ember társadalmi jellegének konkrét formája, milyen módon valósul meg, milyenné válik. Továbbá a közösségalakulás szempontjából perdöntő gyakorlati kérdés, hogy mekkora mozgástér kínálkozik az egyéni és közösségi érdekek közvetlen összekapcsolására.

Ha a címben szereplő kérdést (egyéni-közösség viszonyát) tovább szűkítjük a mai ifjúság vonatkozásában, miszerint azt vizsgáljuk; hogyan él az ifjúság tudatában és gyakorlatában a fent jelzett probléma a ma szocialista társadalmában, nagyon ellentmondásos és izgalmas képet kapunk. (Megjegyzem, hogy e kérdés vizsgálatához saját gyakorlati-politikai tapasztalataimat is felhasználtam).

A ma társadalmi viszonyai között az ifjúságban felkeltettük – vagy legalábbis igyekszünk felkelteni – az igényt az értelmes társadalmi cselekvés irányába. De vajon ezt az igényt „ki tudja-e az ifjúság élni?” Tudunk-e teret biztosítani az értelmes, alkotó emberi tevékenységnek? „A cselekvési lehetőségek körének szélesítésével kell és lehet is utakat nyitni a közös társadalmi valóság felé” – írja Ancsel Éva.

A ma szocialista társadalmában még világosan érzékelhető ez a kettősség, amely az anyagi javak, a fogyasztási cikkek individuális birtoklásának irányába mutat és egyben az a tendencia, amely az emberileg tartalmasabb életben, az alkotó munkában, a kulturális felemelkedésben mutatkozik meg. E kettős tendencia az átmeneti korszak sajátosságából is fakad.

Tehát alapvető kérdésként vetődik fel társadalmunkban az egyéni boldogulás összekapcsolása a közösség boldogulásával. Azonban úgy tűnik, hogy még nem találtuk meg azokat a formákat, nem tudtuk megteremteni azokat a feltételeket, amelyekben a jólétre való törekvés egyben közösséget is épít.

Az ifjúság természetesen már nem olyan úton és nem olyan viszonyok között közeledik a szocializmushoz, szocialista társadalmunkhoz, mint elődei és ez a természetes. Ez a nemzedék „beleszületett” a szocialista társadalomba, amely lehetőség nem jelent kisebb feladatokat, cselekvési színteret számára, mint elődei számára. (Csupán minőségileg mást, megváltozott feltételek között!) Valójában akkor lehetne a szocializmusba „beleszületni”, ha az állapot lenne, egy kész, befejezett társadalom. És hogy mennyire nem az, azt nap mint nap tapasztaljuk. Tehát helytelen úton járunk ha a szocializmus jelenét valamiféle végleges állapotnak tekintjük, avagy azzá „stilizáljuk”, mert éppen a valóság ellentmondásainak feltárása, az

alternatív cselekvési lehetőségek megmutatása visz a társadalmi haladás irányába. Az ellentmondások elfedése – mint tudjuk – nem a szocializmus lényegének megértését segíti elő, hanem a köznapi tudat számára akadályt jelent a szocializmus lényegi összefüggéseinek felismerésében.

Szocialista társadalmunk viszonyait felvillantva – mint a ma élő ifjúság mozgásterét – vizsgáljuk meg röviden, hogy az ifjúság hogyan éli át az egyén-közösség kapcsolatának tudati és gyakorlati aspektusait? Mit jelent számukra a „közösség” fogalma? Hogyan vélekednek az egyén-közösség viszonyáról? – Tapasztalataim szerint az ifjúság nagy része kinyilvánítja azt az igényét, hogy „igazi közösségben” óhajt élni és dolgozni, de ugyanakkor – az általuk elmondottakból az tükröződik, hogy – nem tisztázott kellőképpen a közösség fogalma. Sok esetben nem tudják helyesen értelmezni és összehangolni az egyéni érdekeket a közösségi érdekekkel, néhol hiányzik a közösség céljainak megfogalmazása, az azokkal való azonosulás, így a „mi” tudata.

A véleményekből, beszélgetésekből lesűrhetjük azt az alapállást is, amely azt vallja, hogy az egyénnek „le kell mondania” saját érdekeiről a közösség céljainak érdekében. Így az egyén-közösség viszonyát egyoldalúan értelmezve figyelmen kívül hagyják, hogy csak az egyének érdekeinek, képességeinek kifejeződése által lesz a közösség, a közösségi lét tartalmas, amely viszony nem „lemondást” igényel az egyéntől a „közösség oltárán”, hanem éppen ellenkezőleg harmonikus, kölcsönös viszonyt. Az „igazi közösség” éppenhogy egyéniséggé neveli az embert! Az „igazi közösség” reprezentánsa a „teljesítmény-ember” vagyis az igazi „értékalkotásra orientált” közösségben a tevékenység határozza meg, alakítja, formálja és uralja az emberek közötti kapcsolatokat.

Azonban napjaink társadalmának az ifjúság csupán egy sajátos rétege, így a társadalom ellentmondásai nem maradnak „hatástalanok” e réteg vonatkozásában sem; pl. az a tény, hogy ma még sok ember praxisa jórészt a magánéletre korlátozódik, s hiányzik belőle a közösségi indíttatású közéleti-társadalmi tevékenység, mint életük természetes, szerves tartozéka. Mind a felnőtt társadalomban, mind az ifjúság körében nem kétséges, hogy még szép számban vannak olyanok akik tudatosan, programszerűen tartózkodnak minden társadalmi üggyől, kötelezettségtől, mások nyugalmukat, kényelmüket féltik, persze nem minden alap nélkül. Hiszen sajnos tanúi lehetünk pl. közéleti emberek erkölcsi devalválódásának, a klikkérdékek erősödésének, „kiskirálykodásának”, formalizmusnak, bürokráciának, amely bénítóan hathat az egyénre.

Hankiss Elemér a „Valóság”-ban megjelent cikkében – a mai társadalmi viszonyok között vizsgálja a közösségek válságának, illetve hiányának okait. Leszögezi helyesen azt a tényt, hogy „az embereknek és a társadalomnak egyaránt szüksége van közösségekre.” Az embernek a közösség biztonságot nyújthat, tartalmat, célt adhat életének, nagyobb hatékonyságot szándékainak, a gazdagabb kibontakozás lehetőségét személyiségének. És más oldalról a társadalomnak – mint egésznek – szüksége van közösségekre, mert a közösségek gazdag hálózata nélkül a társadalom atomizálódna, egyedekre esne szét.

De a kérdés itt is az – amelyre Hankiss Elemér is keresi a választ –, hogy miért nem jönnek létre, vagy miért olyan lassan jönnek létre az „igazi közösségek”? Hankiss több okot próbál feltárni, így a társadalmi struktúrából következő, a kialakult emberi magatartásformában, illetve a társadalom értékrendszerében rejlő tényezőket sorolja fel. – Az okokat kutathatjuk tovább, de egy tényt soha sem szabad figyelmen kívül hagynunk, nevezetesen azt, hogy a társadalom – mint azt láthattuk – sohasem absztrakció, hanem konkrét totalitás, sokféleség egysége, amely-

ben az ember mint társadalmi lény létezhet csupán. A társadalom éppen úgy realitás, mint az egyén, de csakis a másikkal való viszonyában létezik mindkettő.

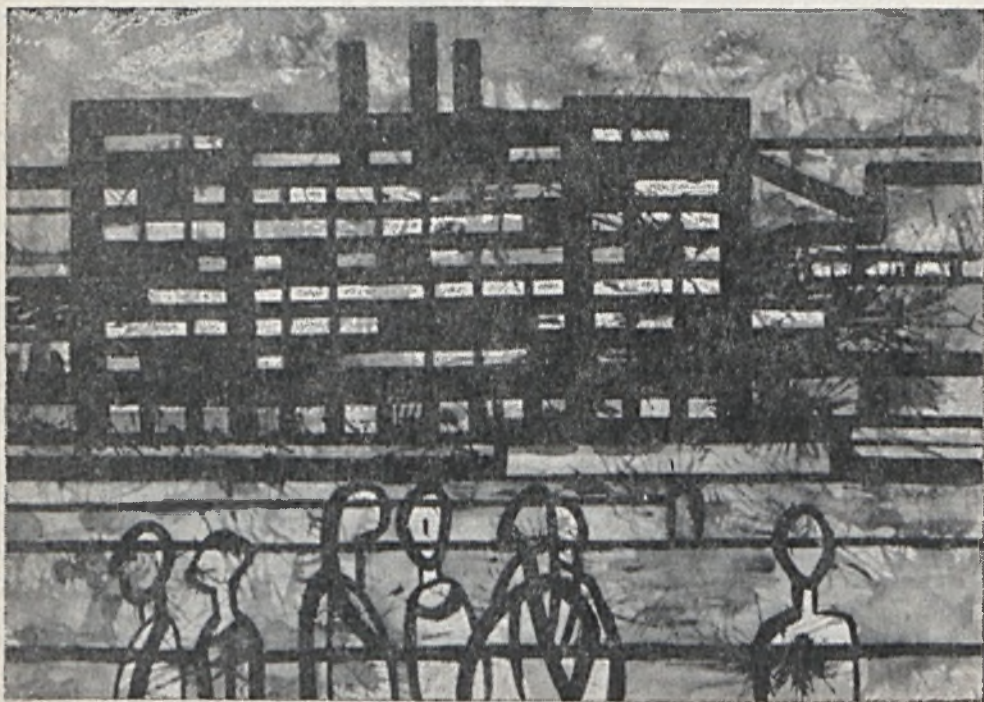
A feltételek, a körülmények, amelyek között „az emberek maguk csinálják történelmüket”... alapvetően pozitív módon megváltoztak szocialista társadalmunkban. De e megváltozott körülmények közti tevékenység nem problémamentes, sima út... A társadalmi létet, az életszínvonal pozitív irányú változását az elmúlt évtizedekben nem követte ugyanilyen mértékben az emberek tudatának pozitív irányú, gyors változása. Ugyanakkor a szocialista társadalom viszonyai között is újratermelődtek olyan ellentmondások, amelyek az egoizmust, az egyéni érdekek előtérbe helyezését, a közügyek, a közösség iránti közömbösséget alakítják ki az embereknél.

Az ember azonban munkájával, akaratával és eszével folyton alakítja a társadalmat, miközben az ember által a szociális közegre, a társadalomra gyakorolt formáló hatás ereje a társadalmi haladás mértékével arányosan növekszik.

A társadalom fejlődésével, a tudomány, a technika és kultúra haladásával egyre bővül azoknak az embereknek a köre, akik eredményesen vesznek részt a szocialista építőmunkában...

Felhasznált irodalom

1. Ágh Attila: Tudományos-technikai forradalom és művelődés (Filozófiai tanulmányok.) Magvető Bp. 1977. 294. o. 2. MEGA I. rész 1. köt. 27-29. o. 3. A. Cornu: Marx és Engels 1818-1844. 254. o. Kossuth 1968. 4. Lapin N.: A fiatal Marx 108. o. Kossuth 1980. 5. MEM Marx: A moselvidéki tudósító igazolása Bp. 1957. 1. 176. o. 6-7. MEM Bp. 1957. „A hegeli államjog kritikája” 221. o. 8. Lapin: A fiatal Marx Kossuth 1980. 196. o. 9. Karikó Sándor: Konformista társadalom vagy konformizmus a társadalomban MFSZ 1980/3. 10. Marx: A zsidókérdéshez MEM 1. 362. o. 11. MEM 2. köt. 115. o. 12. Ancsel Éva: A megrendült öntudat mítosza Kossuth 1974. 232. o.

A TÁRSADALMI HALADÁS ELLENTMONDÁSAINAK FILOZÓFIAI ÉRTELMEZÉSE A MARXISTA TÁRSADALOM ELMÉLET ALAPJÁN

A társadalmi haladás kategóriájának tartalmi értelmezése a társadalom- és történelemfilozófia egyik alapvető kérdése. A felvilágosodás óta a társadalomfilozófiái viták homlokterében állt: folyamatos fejlődés jellemzi-e az emberiség történetét, vagy hullámszerűen meg-megtorpan az előrehaladás, hogy azután újabb lendülettel folytatódjék, vagy csillámló látszat csupán a progresszió, amelyet az a fájdalmas kétkedés árnyékol be, hogy

„az ember fáj a földnek
s midőn azt hinnők, hogy tanul,
Nagyobb bünt forral álnokul.
Nincsen remény
Nincsen remény”

(Vörösmarty: Emberek)

A 60-as évek gazdasági, tudományos-technikai prosperációja, a 70-es évek elején kibontakozó politikai enyhülés, az egyéni és társadalmi gazdagodás felgyorsult ritmusa révén a haladás folyamata közvetlen élményként nyilvánult meg, és magától értetődő tényként tudatosult, de a 70-es évek második fele a fejlődési trend váratlan lelassulását, stagnálását és válságokba fordulását hozta, és így a haladás euforikus igenlését újra a bizonytalanság, a jelen és a jövő alakulásával szembeni szorongás, kiúttalanság váltja fel. Ily módon a társadalmi haladás tartalmi megítélése napjainkban is betöltheti és betölti a világnézeti és politikai vízvonalzó szerepét. Ugyanakkor azonban az ideológiai és politikai tisztánlátásban gondot jelent a kategória ellentmondásos tartalmának és ismérveinek értelmezése. E probléma készíti e tanulmány íróját arra, hogy a marxista filozófia gondolatrendszerének alapján járja körül a felvetett kérdéseket, és hogy végül fogalomba sűrítve, rögzítse a társadalmi haladás kategóriájának tartalmát.

A társadalmi haladás tartalma és forrása

Marx szakít a társadalmi haladás mind természettörvényként és mind a tökéletesedés eszméjeként értelmezett felfogással, a haladás nála nem valamiféle önálló, eleve adott lényege vagy transzcendens célja a történelmi folyamatok kavargó áramlásának, hanem az emberek tevékenységéből, a társadalom konkrét ellentmondásából és azok gyakorlati megoldásából adódik. A társadalmi haladás tartalmát és hajtóerejét az ismeretekben, képességekben és jártasságokban bővülő társadalmi

gyakorlat alkotja, amely a szükségletek kielégítésének folyamatában újabb tapasztalatokhoz és azok alkalmazásával újabb és újabb emberi szükségletek, tevékenységformák bonyolult és elválaszthatatlan komplexumához vezet. A szükségletek növekedése és azok kielégíthetőségének szélesedése, stabilizálódása mennyiségi gyarapodás, folyamatos akkumuláció, de minőségileg, értéktartalmában, képességfejlesztő hatásában azonban nem teljesen ellentmondásmentes ez a haladási folyamat, ugyanis a társadalmi viszonyok antagonisztikus érdekellentéte következtében az emberi képességek felhasználási területének egy hányada, a szükségletek egy része – mint pl. a gazdasági, politikai elnyomás, állam, bürokrácia, vallás, háború, fegyverkezés, reklám, presztízsfogyasztás stb. – negatív tartalmúakká, az ember fejlődését, létét korlátozó és veszélyeztető tényekké válnak.

A konkrét társadalmi feladatok megoldása, az egyéni és csoportszükségletek, érdekek megvalósítása szüntelen tevékenységre, megismerésre és kísérletező kutatásra inspirál egyéneket és csoportokat, s e közből a tevékenység adott szubjektumai előző tapasztalataik és cselekvésük várható következményeinek elgondolása alapján az emberi célokat leginkább szolgáló eszközök, módszerek, technológiák, intézmények, törvények, elvek kiválasztásával és azok célszerű átalakításával általában optimális eredményességre törekszenek. A tervező és cselekvő egyének a választás és változtatás nyomása alatt sem mondanak le természetesen mindarról, amit már fontos értékként elértek, vagy csak abban az esetben készek erre, amint az új érték több és átfogóbb előrehaladást nyújt.

A társadalmi gyakorlat ezen dialektikus összefüggésének egyirányú mozgása azonban a haladást szolidan emelkedő egyenessé igazíthatná ki, aminek a történelem és jelenkorunk komor eseménytára, érték hullámozása szegül ellen, valamint az az ontológiai tényhelyzet, hogy az események sokrétű meghatározottsága, a folyamatok nyitottsága, a jelenségek bonyolult összetettsége, a társadalmi érdekkülönbségek harca, az alternatív döntési helyzetek növekedése, a jelen és jövő, lehetőség és valóság fáziskülönbsége nehezen kínál egyértelműen pozitív, haladó, mindenki számára kedvező érték választást. Lukács György pedig arra mutat rá, hogy „már a teleologikus tételezések következményeinek tisztán oksági jellege miatt is minden haladás előrelépés és visszalépés ellentmondásos egységeként jelentkezik.” Ily módon a haladás mint a progresszió-regresszió ellentmondásos minőségi folyamata szükségképpen jellemzi a társadalmi folyamatok egymáshoz való, múlt-jelen-jövő síkjában mozgó viszonyát. Az emberiség konkrét történelmi alakulatai, csoportjai és egyénei számára, így tehát a társadalmi haladás, amint Marx fogalmaz, nem adottság, hanem „feladat, amelyet az emberiség megoldhat”, miközben történelme során a természetet humanizálja, a társadalmat naturalizálja, azaz individuálisan is megvalósítja az emberi nemre jellemző erőket mint a szabad, tudatos és alkotó tevékenységet, valamint az univerzalitásban kifejeződő társadalmiasultságot.

A társadalmi haladás ellentmondásának történelmi alapja

A marxizmus klasszikusai pontos elemzésekkel világítanak rá a történelmi haladás ellentmondására, arra a rideg tényre, hogy a történelem progresszív vonulatában szükségszerűen fel-feltörnek regresszív folyamatok és jelenségek is. A történelem „mint az emberiség születési aktusa” és szabadságharca Hegel felfogásához hasonlóan náluk is együtt halad a nemszabadság, az elidegenedés folyamatával. A történelem és a társadalmi haladás ellentmondását abban az előrelendítő feszültségben látják, hogy a történelem folyamán „mint a természet emberré levésének valóságos részében” kifejlődőben vannak az ember lényegi meghatározottságai, ter-

melőerői és társadalmi viszonyai, de még nem adekvát valódi formájukban, s így a társadalmi egyénekkel szemben önálló erőként, ellenséges hatalomként is jelentkeznek és nem saját erőiként: „A civilizáció minden előrelépése egyúttal az egyenlőtlenség új előrelépése. Az összes berendezések, amelyeket a civilizációval keletkezett társadalom magának megalkot, eredeti céljuk ellenkezőjébe csapnak át”. (Engels) A tőkés társadalom ellentmondásáról mint az emberiség történelmi fejlődésének egyik állomásáról Marx az alábbi továbbáltalánosítható értékelő kijelentést teszi: „Valóban, csak az egyéni fejlődés legrettenetesebb eltékozlásával biztosítják és valósítják meg az emberiség fejlődését a történelem eme szakaszában, amely közvetlenül megelőzi az emberi társadalom tudatos újjászervezését.”

Ugyanakkor Kant és Fichte emberiség/ember kontra egyén prioritás felfogásához hasonlóan Marx és Engels is rámutatnak arra, de nem általában, hanem történetileg konkrétan, hogy noha az egyének sorsát alig elviselhető nyomorba, nélkülözésbe és kiszolgáltatottságba fordította a kizsákmányolás, jogfosztottság és szellemi félrevezetés, de az emberiség mégiscsak úgy fejleszthette ki lényegi erőit, sokoldalú alkotó képességét, emberi gazdagságát és hatékony termelőerőit, ha minden egyes ember külön-külön korlátozottan, egyoldalúan fejlődött.

A regresszív történelmi folyamatok és jelenségek felszámolásának lehetősége és iránya

A társadalmi igazságtalanság, gazdasági és politikai kötöttség, a szellemi és érzelmi indoktrinálás foka és mértéke történetileg a társadalmi osztály- és érdekellentmondások enyhülésének, a demokratizmus tartalmi gazdagodásának, a termelőerők valamennyi összetevőjének és a megismerés fejlődésnek függvényében csökkent, és tendenciaként reális lehetőséggé teszi, hogy az emberiség fejlődése többé már ne, vagy egyre kevésbé előfeltételezze az emberi egyedek fejlődésének korlátozását, feláldozását az összemberi előrehaladás érdekében. Egyén és társadalom korábbi és jelenkori feszültsége akkor enyhülhet radikálisan, s szűnik meg antagonizmusként létezni, hogyha az emberi műveltség, az emberi alkotóképességek és az adaptációs, innovációs készség legfőbb és átfogó termelőerővé válván, a közösségek fejlődése már nem csupán a termelő berendezések, technika „tökeerőségén” alapul, hanem az egyes egyén értelmi, érzelmi, erkölcsi és politikai fejlettségén, amint Marx a valódi történelem (kommunizmus) egyén és társadalom viszonyáról írta: „minden egyes ember szabad fejlődése az összesség szabad fejlődésének feltétele.” A történelmi folyamatok tendenciájaként a társadalmi haladás az egyén és társadalom diszharmóniájának oldódásával, de nem megszűnésével, az emberi nem lényegi erőinek egyéni elsajátításával és azok újabb tárgyiasításával az emberi emancipáció jár együtt: „Csak ha a valóságos egyéni ember visszafogadja magába az absztrakt állampolgárt is, mint egyéni ember, a maga empirikus életében, a maga egyéni viszonyai között az emberi nem lényévé vált, csak ha az ember a maga saját erőit társadalmi erőként ismerte fel és szervezte meg, s ennél fogva a társadalmi erőt nem választja el többé magától a politikai erő alakjában, csak akkor valósult meg az emberi emancipáció.” (Marx)

Társadalmi haladás ismérvei

A társadalmi-történelmi folyamatok, jelenségek és viszonyok fejlődési-fejlettségi foka és üteme különböző. Ezen történelmi és mindennapi tapasztalat természetes regisztrálása azonban nem elegendő az egyes folyamatok, jelenségek, intézmények, cselekvési módok és elvek fejlettségi ismérveinek megválaszolásához.

Felvetődik az az alapvető kérdés, hogy milyen tényezők is szolgálnak tulajdonképpen a haladás objektív ismérvéül. Lenin a haladás, az osztársadalmi fejlődés legfőbb kritériumául a termelőerők fejlődését jelölte meg, amely a tárgyi tényezőkön és emberi képességeken, jártasságokon túl magában foglalja a munkatermelékenység fejlődését, az emberi megismerés előrehaladását, a szükségletek gyarapodását, a rendelkezésre álló szabadidő növekedését és a természet feletti „uralom” kitágulását. A termelőerők fejlettsége alapján véve az emberi erők, képességek, az emberi természet gazdagságát testesíti meg, hordozza és ösztönzi, de ugyanakkor a termelőerők előrehaladó mozgása bizonyos társadalmi-emberi viszonyok, hamis értékpreferenciák között az egyént el is idegenítheti az emberi lényegtől és személyiségétől, legfőbb cél helyett eszközzé dologiasíthatja.

A termelőerők és termelési viszonyok alakulásától alapvetően függő, de azokra visszaható emberi lényegi erők (társadalmiasultság, tudatosság, alkotó tevékenység, szabadság, sokoldalúság), az egyes egyének pozitív személyiségjegyeinek megvalósulási lehetősége, itt és most elérhető otthonra találása mint másodlagos ismérvek szolgálhatnak mércéül a társadalmi jelenségek értékelő összehasonlításánál vagy az alternatív értékvalasztásnál. A történelmi vagy jelenkori összehasonlításnál, döntéskor vagy a jövőre orientált tervezésnél, egy-egy társadalom-, intézmény-, erkölcsi, gazdálkodási, oktatási stb. rendszer haladó, fejlettebb vagy kevésbé fejlett fokát a reális lehetőségek megvalósításában, adottságok társadalmi hasznosításában vagy elmulasztásában betöltött szerep minősítheti, s továbbá az, hogy azok valamennyi társadalmi jelenség alapvető funkciójához, a humanitás, az emberi lényegi erők és szükségletek optimális realizálásához, továbbfejlődéséhez milyen széles és növekvő tendenciájú szabadságfokot nyújtanak, és végül még az, hogy azok milyen intenzitással biztosítják mind szélesebb tömegek vagy az egész közösség bekapcsolódási lehetőségét a társadalmi folyamatok és viszonyok alakításába.

Lukács György a történelmi haladás ismérveként is értelmezhető tendenciáját három tényezővel írja le:

- folyamatosan csökken az újratermeléshez szükséges munkaidő, nő az egyéni képesség fejlesztésére fordítható produktív szabadidő,
- az újratermelési folyamat egyre jobban társadalmiasul,
- az érintkezés mind intenzívebbé válik a társadalmak és nemzetek, társadalmak és egyének között, az emberiség mint egymástól elkülönült nemzetek laza közössége pedig az „egységesített emberiség” felé halad.

Amint Marx alapján Lukács György is a társadalmi haladás és az emberi elidegenedés kettős összekapcsolódását emeli ki a társadalmi létben, úgy a valóságos pozitív tendenciák (progresszió) negatív folyamatokat, mozzanatokat (regresszió) is magukban rejtnek és rejthetnek:

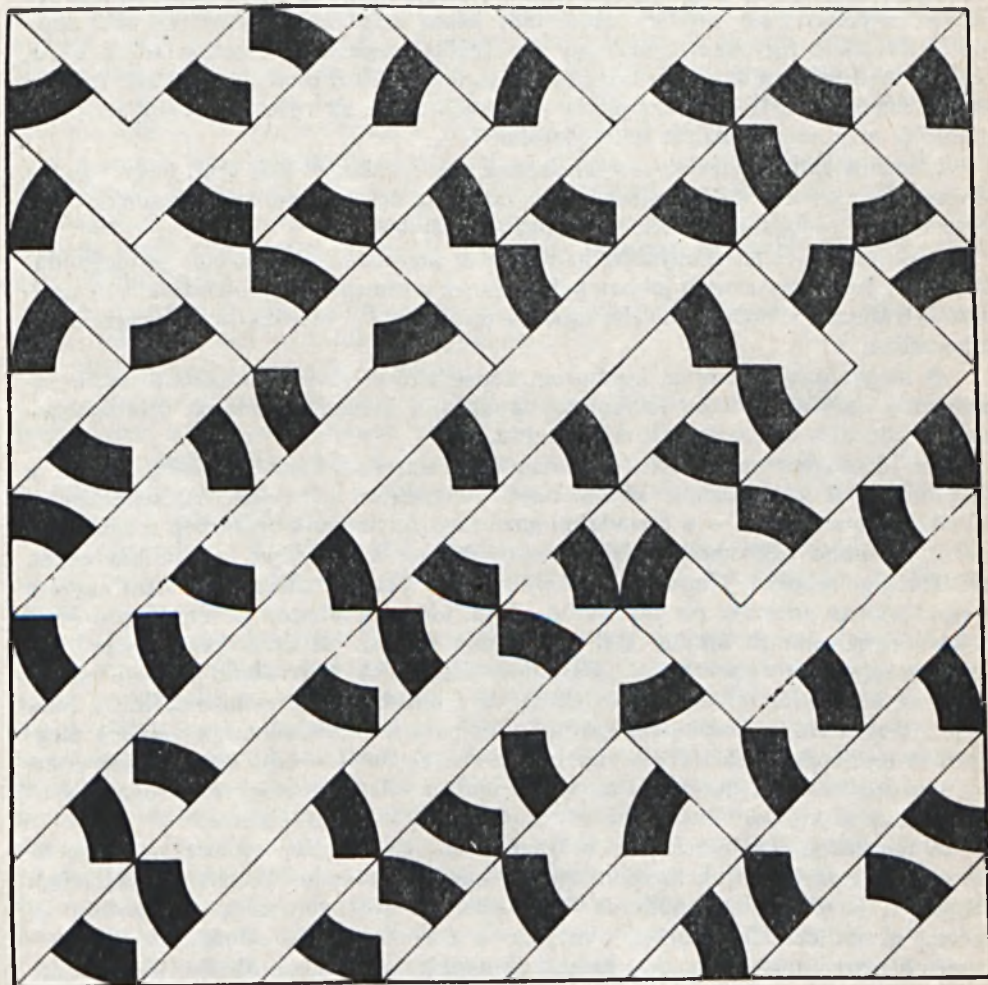
- a megnövekedett szabadidő üresen, személyiséget rombolóan is elfolyhat,
- a maximális nyereségre orientált termelés és a pazarló, birtokolásra irányuló fogyasztás következtében a természeti korlátok visszaszorítása, a természet „leigázása” ökológiai válságot idéz és idézhet elő. A munkamegosztás előrehaladása révén az emberi képességek egyre erősebben differenciálódtak, és a differenciált képességfejlődés árnyoldalaként úgy látszik, hogy az „egyenesen akadályozza a személyiséggé válást, az emberi személyiség elidegenedésének hordozójaként hat.” (Lukács)

- a világgazdaság, világbéke, világtörténelem függőségi rendszere csökkenti az egyes nemzetek önállóságát, amely érdekkülönbségek és érdeellentétek esetén növelheti az egymás iránti bizalmatlanságot („bizalmi válság”) és a konfliktusok láncreakciószerű sorozatához vezethet.

Lukács György alapján értékelő tartalommal általánosítható, hogy „a haladás emberi tevékenységek összefoglalása ugyan, de sohasem valamilyen teleológia értelmében vett beteljesítésük.”

A társadalmi haladás általános jellemzése után fogalomba összegződhet a társadalmi haladás lényege, amely Ernst Bloch találó megjegyzése szerint könnyen és nehezen is definiálható, mivel „a haladás szónak önmagában varázsa van, jelentése világosnak tűnik.” A társadalmi haladás mint objektív és komplex ellentmondásos folyamat vagy eredmény progresszív és regresszív egysége, amelyben a progresszió alkotja a túlsúlyos és meghatározó oldalt, az emberi lényegi erők általános és egyéni megvalósulása és viszonyítási foka a mindenkori gyakorlat alapján.

SZANDEK ÉS VALÓSÁG

(Gondolatok a főiskolákon-egyetemen folyó marxizmus-leninizmus oktatásról)

Az egyetemi-főiskolai marxizmus-leninizmus oktatás szerves része annak a bonyolult oktató-nevelő folyamatnak, amely a közoktatásban kezdődik és a felsőfokú tanulmányok után a továbbképzésben folytatódik. A marxizmus-leninizmus oktatás helyzetéről sok értékelő tanulmány jelent meg az elmúlt időszakban, amelyek felhívják a figyelmet arra, hogy az oktatás meglehetősen sok gonddal küzd, jócskán akad tennivaló, korántsem elégedhetünk meg elért eredményeinkkel. A helyzetet elemző MSZMP-határozatok és -dokumentumok az 1970-es évektől tényként állapítják meg, meghatározva a feladatokat is:

„Emelni kell a marxizmus oktatásának színvonalát, el kell érni, hogy minden iskolai fokon a marxista-leninista világnézet hassa át az oktató-nevelő munka egész folyamatát.”¹ – fogalmaz a XI. kongresszus határozata.

„Aktívabbá és hatékonyabbá kell tenni a marxizmus-leninizmus propagandáját, el kell érni, hogy eszméi jobban behatoljanak a tömegek gondolkodásába és uralkodóvá váljanak a társadalmi élet minden területén”² – olvashatjuk a programnyilatkozatban.

A megvalósítás azonban korántsem képzelhető el rövid időszakban! Az eredményesség ezen a területen folyamatos munkát, a konkrét feladatok újrafogalmazását, a közelítés új módszereit is feltételezi.

Az ideológiai munka színvonalának emelését, hatásának fokozását sürgeti a szocializmus és kapitalizmus között folyó világméretű küzdelem. A küzdelem – különböző intenzitással – a társadalmi-gazdasági folyamatok egészében megjelenik.

A világban végbemenő fejlődés, mozgalmunk új kérdései bonyolulttá tették az ideológiai munkát. Naponta érzékeljük, hogy elért eredményeink nem egyszer és mindenkorra adottak. Az egyetértést időről időre és minden felvetődő régi vagy új kérdésben, újra és újra ki kell harcolnunk. E harc módszerében az ideológia csak a meggyőzést választhatja. „Bármilyen kártékony és romboló ez az ellenünk folytatott ideológiai háború, vele ideológiai frontokon kell szembeszállni, s hiba lenne kiterjeszteni a nemzetközi gazdasági és politikai kapcsolatokat valóban meghatározó területekre. Ezeknek a kapcsolatoknak egymáshoz kötő vagy ütköző pontjait nem az ideológia határozza meg. A jelenlegi világhelyzetnek több új, a jelenkorra nézve specifikus vonása van, de korántsem kiüttalan zsákutca.”³

A tanszékek oktatóinak felelősséggel vállalniuk kell ezt a küzdelmet. Azt viszont szükségesnek tartjuk hangsúlyozni, „hogy a marxizmus-leninizmus tanszékek világnézeti nevelési „monopóliuma” megszűnt, de megszűnt az a monopólium is, amelyet a tradicionális szakmai tanszékek a tudományos teljesítmények terén élveztek; a marxizmus-leninizmus tanszékek napi gyakorlatának részévé vált a tudo-

mányos kutatás, a szakmai tanszékek napi gyakorlatában pedig szervezettebbé és tudatosabbá vált a világnézeti nevelés.”⁴

Tudjuk, hogy a marxizmus–leninizmus oktatást különös felelősség terheli a világnézeti nevelésben, nem kell azonban azt a benyomást kelteni, hogy minden rajtuk múlik. A marxizmus–leninizmus oktatás nem vállalhatja magára a világnézeti nevelésben az intézményi, társadalmi felelősség teljes súlyát.

A fentieket azért hangsúlyoztuk – talán egy kicsit erősebben – mert a kérdés viszonylag egyoldalú megközelítésével a gyakorlatban, de az elméletben is gyakran találkozunk.⁵ Nem akarunk mentegetőzni, és nem keresünk kibúvót, csupán arra hívjuk fel a figyelmet, hogy bármennyire is helyes a felelősséget pontosan címezni, jelen területen a tényleges felelősség túlmutat a marxizmus–leninizmus oktatáson.

A marxizmus–leninizmus oktatással szemben felfokozott várakozás él a közvéleményben is. Az oktatás színvonaláról, „színvonal alattiságáról” szinte mindenkinek van véleménye. Ezek a várakozások természetesen időről időre változnak, a lényeg azonban úgy néz ki elég makacsul változatlan; periódikusan kifejeződik, hogy a marxizmus–leninizmus oktatás nem tud lépést tartani a követelményekkel, nem ad választ megfelelő színvonalon az embereket foglalkoztató kérdésekre, nem segíti elő a „forradalmi” gyakorlatot stb. Ezekkel a véleményekkel nem tudunk vitatkozni, hiszen igazak. A marxizmus–leninizmus oktatást azonban egyetlen jelzővel minősíteni: nem szerencsés. Ezek a minősítések ugyanis figyelmen kívül hagyják azt a sokrétű és bonyolult helyzetet, amely a marxizmus–leninizmus oktatást ma jellemzi a magyarországi egyetemeken és főiskolákon.

A marxizmus–leninizmus oktatásnak – mely (ha) az adott intézmény oktató-nevelő munkájának integráns része – jelentős, önmagában rejlő nevelési hatása van a világnézet fejlődésére, amennyiben közvetíti a tudományos világnézet elméleti alapjait, segíti az egyént a világnézet fejlődésére befolyást gyakorló különféle tényezők értelmezésében.

A marxizmus–leninizmus oktatásnak legalább három, egymástól elválaszthatatlan feladatot kell megoldania egyidejűleg.

El kell sajátíttatni a hallgatókkal

– a marxizmus–leninizmus elméleti alapjait, közeli és távolabbi céljait (melyek egyben a párt politikájának alapját is jelentik),

– az elméleti alapokra építve hozzá kell járulnia a tudományos világnézet kialakulásához (hogy a fent említett elméleti alapok és célok cselekvésre készített meggyőződéseké váljanak),

– kivételezett hangsúlyt kell helyeznie a hallgatók elkötelezett politikai tudatának, világnézeti, ideológiai „teherbíró képességének” kialakítására és fejlesztésére.

A marxizmus–leninizmus oktatás történelmileg meghatározott társadalmi, politikai viszonyrendszerben, környezetben működik. Ez a társadalmi környezet jelentősen befolyásolja az oktatás tartalmi kérdéseit (mit oktatunk!) de azt is, hogy az adott társadalom valamely rétege, közössége mennyiben, hogyan fogadja el a marxizmus–leninizmus tanítását. Az elmúlt több mint három évtized marxizmus–leninizmus oktatásának tapasztalata egyértelműen igazolja azt az összefüggést, amely munkánk hatékonysága és a politika minősége között fennáll. Ugyanúgy, ahogyan azonos társadalmi-gazdasági folyamatoknak eltérő lehet a politikai és tudományos megítélése – azaz fennáll a megítélés különbözősége – a marxizmus–leninizmust tudományként kezelve, oktatásában annál több az ellentmondás, minél szélesebb az azonos társadalmi folyamatok megítélésének fent említett különbözősége.⁶

Ezért kívánatos azt is hangsúlyoznunk, hogy a párt politikája és a marxizmus–

leninizmus mint tudomány nem azonos fogalmak. A politika és a tudomány kapcsolatában – melyben mindkét terület őrzi relatív autonómiáját – a társadalomtudományi kutatásoknak és kutatóknak felelősséggel számolni kell azokkal a politikai konzekvenciákkal is, melyek rámutatnak arra, hogy egy-egy törvényszerűség feltárása vagy egy új szemléletmód bevezetése sohasem pusztán tudományos kérdés, hanem a politikai érdekekkel szorosan összefügg.

A marxizmus–leninizmus elterjesztésében, továbbfejlesztésében és alkalmazásában a valóságot híven kifejező társadalmi önismeret kialakításában nagy szerepet vállalnak a társadalomtudományok. Az eredmények elismerése mellett is jogos az a megjegyzés, hogy nem született még elég, helyes irányba mutató elméleti válasz a társadalom által feltett kérdésekre. Méginkább adósak e tudományágak művelői azzal, hogy az oktatásban jól felhasználható, a „befogadó közegbe” folyamatosan behatoló, közérthető formában tegyék ismertté az elméletileg már felderített társadalmi összefüggéseket.

Ideológiai, propaganda tevékenységünkben szorosan kimutatható kapcsolatot találunk a marxizmus–leninizmus oktatás színvonala és a társadalomtudományi kutatások fejlődése (fejletlensége) között.

„Amiként a történelemtudomány által megválaszolatlan kérdésekért sem szoktuk a történelemtanítást felelőssé tenni, úgy a marxizmus–leninizmus oktatás sem vállalhatja fel az egyes alkotórészek belső fejlődéséből-fejlettségéből adódó hiányosságok, ellentmondások kizárólagos felelősségét”.⁷

Ha elfogadjuk, hogy a marxizmus–leninizmus oktatás egy-egy szaktárgy területén próbálkozik az adott tudomány ismereteinek átadásával, azt is tudnunk kell, hogy csak tantárgyként nem tudunk eleget tenni a diszciplínáinkhoz objektíve kötődő nevelési célkitűzéseknek, de még a belső tartalmi és ténybeli elsajátíttatás követelményeinek sem. A marxizmus–leninizmus oktatóktól ennél lényegesen többet várnak.

Testületileg és személyileg is komoly felelősség hárul ránk – marxizmus–leninizmust oktatókra – amit vállalunk is, hogy tudniillik képességeink, lehetőségeink, energiánk határai és korlátai tudatában mindent megtegyünk saját tudományterületünk fejlesztéséért, az elért eredmények oktatási adaptációjáért. Egyre nehezedő külső és belső körülmények között egyre bonyolultabb feladatot látunk el akkor, amikor vállaljuk az „ütközőpont” szerepét a politika és társadalmi tapasztalat, az elmélet és a gyakorlat között mégpedig politikailag, ideológiailag rendkívül érzékeny közegben.

Az elmúlt 25 évben született párthatározatok mindig foglalkoztak az ideológiai-politikai-propaganda munkával, követelményeket állítottak a marxizmus–leninizmus oktatásával illetve az oktatókkal szemben. Ez rámutat arra is, hogy a mi világnézeti-ideológiai nevelőmunkánk csak viszonylagos önállósággal rendelkezik, mindig alá van rendelve a párt fő politikai irányvonalának. Új kérdésekre ideológiai síkon kellene elég gyorsan és megfelelően válaszolni! Ez még akkor is meglehetősen nehéz, ha a kérdések már jól láthatóan megfogalmazódtak, a feladatok jól elhatárolódtak.

„A marxista–leninista elmélet alkotó alkalmazásával erőnket fokozottan az építőmunka időszerű feladatainak megoldására, a társadalmi fejlődés és a nemzetközi osztályharc által felvetett kérdések megválaszolására kell összpontosítanunk. Még tüzetesebben kell tanulmányozni a gyakorlati munka tapasztalatait, általánosítani tanulságait. Szorosabbá kell tenni az elmélet és gyakorlat kapcsolatát” – fogalmazza meg a XII. kongresszus határozata.⁸

A világosan megfogalmazott feladatok teljesítését a következő, ma még sikeresen nem leküzdött ellentmondások is nehezítik:

- a marxizmus-leninizmus oktatás nincs eléggé szerves kapcsolatban a szocialista építés gyakorlatával;
- nem tükrözi megfelelően a világban történő változásokat – túlságosan elvont és nem elég korszerű.

Az oktatás fogyatékoságai ezen a téren részben abból származnak, hogy maga a marxista-leninista elmélet is fáziskésésben van. Így gyakran előfordul az, hogy az oktatástól kérik számon azt, amit a tudomány még nem tudott megoldani.

Az viszont már az oktatás hibája, ha a marxista társadalomtudományok eredményei csak nagy késéssel kerülnek be az oktatás folyamatába. A gyorsabb reagálás, a nagyfokú gondolati önállóság és bátorság, az oktatók továbbképzésének a javítása, új formák, módszerek megteremtése javíthat a jelenlegi helyzeten.

A marxizmus-leninizmus oktatásban a követelményeknek eleget tenni, az elmélet és gyakorlat, a társadalmi tapasztalat és a politika közötti „ütközőpont” szerepét vállalni állandó harcok hétköznapiakat jelent.

Több mint 10 éves oktató-nevelő munkánk tapasztalataiból leszűrhetjük, hogy a marxizmus-leninizmus oktatása túlságosan sok és súlyos nehézséggel küzd.

Saját tapasztalatainkat összegyűjtve érzékeltetni kívánjuk: oktató-nevelő munkánk bonyolult feladat – nem ritkán ellentmondásos –, feladatrendszerében azokat a problémákat, amelyek nem tették lehetővé számunkra, hogy az előző részben – a marxizmus-leninizmus oktatására vonatkozóan – megfogalmazott feladatokat maradéktalanul teljesítsük.

„A jövő alakulása függ tőlünk, ha hiányzik is ebből a „tőlünk függ” magabiztossága. Nem föltétlenül arra „fogadhat” tehát az ember, hogy úgy sikerül, ahogy ő elgondolta, de fogadhat rá, hogy a siker vagy kudarc és ennek mértéke föltétlenül függ tőle is. Nem azért teszi föl rá a rendelkezésre álló legnagyobb tétet, mert hisz valószínűségében, hanem mert az a meggyőződése, hogy csak erre érdemes rátenni tétjeit, s annál nagyobb lesz megvalósulásának valószínűsége, minél többen teszik ezt. Kétségtelen, hogy semmi más nem jelent biztosítékot, avagy semmi sem erősítheti valószínűségét, csak az egyének társulásából létrejövő és ennyiben egyen, de nem az egyéneken túli erő következetes, állhatatos működése.”⁹

Megjegyzéseinket, következtetéseinket, példáinkat a Janus Pannonius Tudományegyetem Tanárképző Karán (a korábbi PTF-en) szerzett tapasztalataink támasztják alá, ahol tanárjelölteknek az első két szemeszterben politikai gazdaságtan oktatunk.

A gyakorlati élettől való elszakadás nyilvánul meg a politikai gazdaságtan programjának, tananyagának korszerűtlenségében. Úgy érezzük az oktatási anyagon évről évre történik valami „korszerűsítés”, ez azonban soha nincs hatással az egész tananyagra. Nem segít ez a tananyag abban, hogy az oktatók és a hallgatók ráérezzenek az elmélet és gyakorlat szükségszerű ellentmondásosságának lényegére, hogy helyesen értelmezzék a szándék és valóság eltérését.

Az országban dolgozó politikai gazdaságtan oktatók szinte mindegyike egymértékben hozzájárult – kutatómunkájával, véleményével – a politikai gazdaságtan törzsanyagának kidolgozásához; amelynek a bevezetése megtörtént, sőt az első gyakorlati tapasztalatok összegezése is elkészült.

Melyek azok a tapasztalatok, amelyek a tananyaggal kapcsolatosan – a teljeség igénye nélkül – elmondhatók:

- az óraszám és a törzsanyag oktathatóságának időigénye nem áll összhangban;

- a törzsanyag készítőinek ismételten nem sikerült a legújabb tudományos eredmények tananyagba történő beépítése és a tananyag strukturális átalakítása;
- a politikai gazdaságtan törzsanyag tartalmát tekintve maximalista, épp ezért alig képes többre, mint a tudomány sémákba, kategóriákba tömörített leegyszerűsítésére;
- a politikai gazdaságtan, mint tantárgy önállósodása olyan mértékű, hogy ez – az államvizsgákon szerzett tapasztalatainkkal is bizonyítottan – szinte áthidalhatatlanná teszi az alkotórészek egymásra épülését, az egységes marxista-leninista világnézet kialakulását;
- hiányzik az elmélet-történeti összefüggések feltárása, a mai polgári elméletek ismertetése és kritikája, a történeti szemlélet erősítése stb.

Megállapíthatjuk, hogy a politikai gazdaságtan tananyagában a korszerűsítés korántsem hozott olyan eredményt, amely az oktatási-nevelési folyamatot megkönnyítette volna. Az új tananyagok is problémaérzékenyek maradtak. A jegyzetek problémaérzékenységének hiányosságai legélesebben a mai kapitalizmus és a szocializmus kérdéseinek érintőleges kifejtésével összefüggésben vetődnek fel. Bár az új jegyzetek nagyobb gondot fordítanak a fenti területek valóság-hű tárgyalására, de törekvéseiket nem érvényesítik következetesen és ezért nem elégítik ki a hallgatók ez irányú igényeit. Oktató-nevelő munkánk csak akkor tud az egyetemi-főiskolai ifjúság széles körei előtt hitelt szerezni, ha választ tud adni kérdéseire és azt is meg tudja mutatni, hogyan lehet nemcsak megismerni és megmagyarázni, hanem megváltoztatni is a világot.

A szocializmus elméleti-gyakorlati problémáinak bemutatását a jegyzet még mindig hajlamos elhallgatni vagy szemérmesen érinteni.

A politikai gazdaságtan jegyzeteknek alaposabb, tudományos igénnyel kellene foglalkozni a szocializmusban meglévő ellentmondások forrásaival, okaival, mert a hallgatók többsége szeretné társadalmunk mozgását, mint szükségszerű ellentmondásokat megérteni. „A tudás fájának minden emberi kényelmesség szempontjából igen kellemetlen, de elháríthatatlan gyümölcse nem más, mint az a kénytelenség, hogy tudjunk czekekről az ellentétekről, és azt is lássuk, hogy minden egyes fontos cselekvés és az élet is a maga egészében csak akkor nem lesz többé vakon lejátszódó természeti esemény, csak akkor lesz tudatosan irányított folyamat, ha azoknak a végső érvényű döntéseknek a láncolatává alakul, amelyek révén a lélek megválasztja cselekvésének és létének értelmét.”¹⁰

Valóságunk ellentmondásos megértését a tankönyvek által nyújtott ismeretek azért sem segítik elő, mert a szocializmus bemutatása még mindig *jobban basonlít a kívánt távoli jövőre, mint a mára.*

A politikai gazdaságtan tananyagként való oktatása is bővelkedik kívánnivalókkal, de ennél még erőteljesebben jelentkeznek az ellentmondások ott, ahol a világnézeti szempontból fontos alapozó mozzanatok kerülnek kihangsúlyozásra. A jelenleg használatos tananyagok többségében a világnézeti nevelés szempontjából fontos alapozó mozzanatokról a hangsúly áttevődik a közgazdaságtani és gazdaságpolitikai kérdésekre, ami azt jelzi, hogy a politikai gazdaságtan oktatás nehezen tudja megőrizni világnézeti jellegét úgy, hogy tudományos jellegét ne veszítse el.

Azokat az ellentmondásokat, melyeket a tananyag hordoz, amelyeket a tudomány még nem tárt fel, (amelyek téves politikai döntések következményei) feltárni, elfogadhatóan megmagyarázni, szükségszerűségüket bizonyítani, a társadalmi-gazdasági folyamatok értelmezésében egyetértésre jutni (az ideológiai harcból győztesen

kikerülni) ez túl nehéz, néha megoldhatatlan feladatot jelent a marxizmus-leninizmus oktatóknak.

Oktató-nevelő munkánk feloldhatatlan ellentmondása, hogy az oktatásban hamarabb felvetődik egy-egy új kérdés, probléma, mint ahogy arra a tudomány válaszolna. De ezt természetesnek kell tekinteni. Tudomásul kell venni, hogy az új kérdések szaktudományos megválaszolása időt igényel – nemcsak azért, mert minden tudományos kutatáshoz idő kell, hanem és főként azért – mert a társadalmi folyamatok tendenciái időben fejlődnek ki és válnak megragadhatóvá. Az ellentmondás röviden úgy is fogalmazható, hogy egy „azonnali” kérdésre vagy nem válaszolunk (ez semmiképpen sem lehet tudománytalan) vagy azonnal válaszolunk a hallgatóinkat közvetlenül foglalkoztató valamennyi kérdésre, s így válaszaink egy része biztosan nem lesz tudományos. Nem valósítható meg az az ideálisnak tűnő elképzelés – amely hosszú időn keresztül uralta oktatásunkat –, hogy tudniillik az oktatásban csak az elméletileg letisztult kérdéseknek van helye.

Ideológiai, világnézeti nevelőmunkánk hatékonysága alapvetően azon múlik, hogy társadalmunk építésében hogyan tudunk megküzdeni a keletkezett – objektív és objektívnek tűnő – ellentmondásokkal. Ez elsősorban nem a marxizmus-leninizmus oktatóktól függ, hanem egész társadalmi-gazdasági fejlődésünkötől, egészében szocialista építőmunkánk eredményeitől.

Kiegyensúlyozott gazdasági és társadalmi viszonyok között az életszínvonal állandóan érezhető javulása idején az ideológiai nevelőmunkában kevesebb a konfliktushelyzet, egyszerűbb a válaszadás.

A 70-es évek elejétől – amely egybeesik oktató-nevelő munkánk teljes időszakával – egyre több olyan gond jelentkezett, amelyre a mai napig sem tudott megfelelő módon reagálni a magyar társadalom és érintetlenül hagytak a hozzáférhető társadalomtudományi kutatások is.

A munkánkat ily módon meghatározó társadalmi-gazdasági környezetben nemcsak az jelent gondot, hogy a politikai gazdaságtanból mit oktassunk, hanem az is, hogy az újonnan felvetődő, a szaktudomány területén folyó vitákban már megjelenő álláspontok közül melyiket hirdessük a katedráról.

Fontosnak tartjuk, hogy a politikai gazdaságtan oktatás közvetítse a társadalomtudományi kutatások legújabb eredményeit, elméletileg nem tisztázott tételeit is, oly módon, hogy az oktató a marxizmust meggyőződéssel, egész magatartásában, politikai tevékenységében vállalja. Korántsem egyértelmű azonban olyan oktatóink védettsége, akik nem távolodnak el a marxizmus-leninizmustól, elkötelezettséggel vállalják az önálló vélemény kifejtését (a tévedés jogát) akkor is, ha ez nem találkozik a tananyaggal.

A hallgatóinktól érkező kérdések rendkívül sokszínűek, néha türelmetlenek, esetenként „provokatívak”, máskor egyszerűek vagy naivak – abban közösek, hogy azonnal választ várnak.

A marxizmus-leninizmus oktatók bármennyire is igyekeznek megfelelni a velük szemben támasztott követelményeknek – a marxizmus-leninizmus oktatás saját céljainak árnyékában jár.

A marxizmus-leninizmus oktatók vállalják azokat az észrevételeket, amelyek felhívják a figyelmet arra, hogy oktató-nevelő munkájukban fontos szerepe van a tanár személyének, módszerének, felkészültségének stb.; azonban nem érthetünk egyet azzal a megfogalmazással, mely szerint „Egyetlen komoly tényező, amely ezt az általános képet rontja vagy javítja az a marxizmust oktató tanár személye.” Még abban az ideális helyzetben is, ha minden marxizmus-leninizmus oktató maximálisan megfelel a vele szemben támasztott követelményeknek – megfelelő szaktudo-

mányos ismeretekkel rendelkezik és megfelelő mértékben ismeri a politikai döntések lényegét, valamint az azokat kiváltó okokat, módszereiben sokoldalú – a marxizmus–leninizmus oktatók helyzete nem lenne lényegesen jobb a mainál.

Néhány megjegyzés a marxizmus–leninizmus oktatók tényleges helyzetéről:

- a marxizmus–leninizmus oktatók különböző szakmai indíttatásúak;
- a tanszékek, mint szervezeti egységek ritkán tudnak tudományos kutatóműhellyé alakulni;
- a szaktudományi kutatások feltételei meglehetősen szűkek;
- a társadalomtudományi kutatóhelyekkel való kapcsolatok esetlegesek (vidéki oktatóknak szinte kizárt);
- az oktatók továbbképzésbe való bekapcsolódása alkalomszerű;
- az információszerzés útjai körülményesek, (olyan helyzetben is kizárólagos szerep jut az önképzésnek, ahol elengedhetetlen lenne a szervezett információcsere);
- az oktatók kötelező óraszámra elég magas;
- az oktatóknak társadalmi-közéleti tevékenységben játszott szerepük aránytalanul nagy stb.

Még egyszer hangsúlyozni szeretnénk, hogy a marxizmusoktatás problematikáját nem szabad leszűkíteni az oktatóra! Hogy milyenek az oktatás külső környezeti-tárgyi feltételei, mit oktassunk a marxizmusból, milyen a tananyag, mennyire érvényesül a nevelés kollektív jellege, mindez messze túlmutat az egyes oktató felkészültségének, színvonalának kérdésén, bár attól természetesen nem választható el.

A marxizmus–leninizmus oktatókat az elméleti felkészültség, a következetesség, az eszmei szilárdság és a pedagógiai rugalmasság, a hallgatók iránti tisztelet készsége, az elsajátítandó anyag követelményszintjében való igényesség és mások meggyőződésének és véleményének a megbecsülése kell hogy jellemezze.

Megállapításaink, amelyek a marxizmus–leninizmus oktatás jelenlegi helyzetét érintik, úgy érezzük megegyeznek az oktatás hallgatók által adott értékelésével. Jelen cikkben nem vállalkozhatunk azoknak a tényeknek a feltárására – amelyek a hallgatók felkészültségét, szakmai és általános műveltségi színvonalát, politikai magatartását, illetve annak hátterét elemzik. A 60-as évektől a társadalomtudományi kutatások középpontjaiba kerültek az ifjúsággal – mint társadalmilag rendkívül fontos réteggel foglalkozó kutatások. Ezek a kutatások jelentősen hozzájárulhatnak a marxizmus–leninizmus oktatás hatékonyságának javításához, azon keresztül, hogy lehetőségeinket javítják a hallgatói befogadó közeg megismerésében.

Arisztotelész bölcsen tudta, hogy általában tanítani sokat lehet, de konkrétan megtanítani viszonylag keveset és azt is csak úgy, ha meglévő ismeretekre alapozzuk az új ismereteket.

Nem mondhatunk le tehát arról, hogy megismerjük hallgatóinkat, hogy felhasználjunk minden lehetséges információt, amely korábbi ismereteikről és mai helyzetükről ad képet.¹²

Az oktatásban egy ideje már tapasztalhattuk, hogy ugyanazon oktatási vagy világnézeti célért a korábbinál sokkal jobban meg kellett küzdeni. A hallgatók – most nem a menthetetlenül közömbösekről van szó – elutasítanak minden sémát, vagy amit annak vélnek, de a korábbi szokásukkal ellentétben ritkábban kelnek vitára. Nehezen nyilvánítanak véleményt, bizonyos szerepeket is egészen jól megtanultak; de ha kérdeznek, meggyőződhetünk arról, hogy a felszíni passzivitás alatt sok, lényegi kérdés iránti mély érdeklődés és talán-talán politikai energiák is rejlenek.¹³ Az érdeklődés azonban problémacentrikus, és elsősorban a szocializmus negatív jelenségeire vár magyarázatot.

A hallgatók is megfogalmazzák azokat a – kívánatosnak nem nevezhető – jellemzőit a marxizmus-leninizmus oktatásunknak melyek szerint ők is elégtelennek tartják a szocializmus előtörténetére, a hetvenes évek jelenségeire, mai jellemzőire adott tudományos és politikai választ, azt amit feljűk az oktatás, a propaganda, egyéb vegyes tartalmú és forrású információk és irodalmak marxista válaszként közvetítettek, illetve amit ők előző ismereteiken, előítéleteiken keresztül marxista válaszként értelmeznek.

A hallgatók sokszínűsége, marxizmus-leninizmushoz való viszonya azonban olyan adottságot jelentenek oktató-nevelő munkánk szempontjából, amelyet nem szabad figyelmen kívül hagyni, ugyanakkor a munka hatékonyságának megítélésakor félrevezető lehet, ha a problémák kulcskérdéseit itt keresnénk.

Csak „a társadalom egyetemes felelősségének hangsúlyozásával érdemes választ keresni arra, hogy miben és miért jelentkeznek napjainkban a felnőtt társadalom és az ifjúság kapcsolatában kontaktuszavarok.”¹⁴

A marxizmus-leninizmus oktatás helyzetének elemzésekor arra kívántuk felhívni a figyelmet, hogy az egyetemeken-főiskolákon szervezett keretekben folyó oktatás tartalmát, az oktatók beállítódását, valamint a hallgatók befogadási állapotát, irányultságát a társadalmi élet folyamatai határozzák meg, amely azt is jelenti, hogy a szocializmus építésében elért eredmények teremtenek kedvező feltételeket a marxizmus-leninizmus oktatása számára.

„A marxizmus létrejötté óta eltelt több mint száz esztendő tapasztalatai félreérthetetlenül megmutatták elsajátításának különös és új nehézségeit, melyek lényegéből következnek. Egyszerűen szólva bebizonyosodott, hogy roppant nehéz tudatos, marxista forradalmárrá lenni és annak maradni, a változó valóságot, de különösképpen saját akcióinkat és az azokat hordozó, magukon viselő viszonyokat marxista módon értelmezni; „valóságot álló” és a történelmi változásokat is álló meggyőződést kialakítani, mint a kommunista személyiség gerincét.”¹⁵

IRODALOM

1. Az MSZMP XI. kongresszusának határozata. V. fejezet. Ideológiai és művelődési feladatok. MSZMP XI. kongresszusának jegyzőkönyve, Kossuth 1975. 482. o.
2. Az MSZMP programnyilatkozata V. fejezet A párt feladatai a társadalmi tudat, a kultúra és az életmód fejlesztésében; MSZMP XI. kongresszusának jegyzőkönyve Kossuth 1975. 512. o.
3. Patkó Imre: Világhelyzet és világnézet. Társadalmi Szemle 1983/3. 71. o.
4. Kun László: Gondolatok a marxizmus-leninizmus oktatásáról. Tájékoztató 1982/3. 173. o.
5. Bernáth József: Gondolatok a marxizmus-leninizmus oktatásáról. Tájékoztató 1982/1. 6.
6. Dr. Halmai Gábor: Az új gazdasági mechanizmus fejlődése – a párthatározatok és a közgazdasági irodalom tükrében. Egyetemi Szemle 1982/4. 113. o.
7. Ua., mint 4. és 182. o.
8. Az MSZMP XII. kongresszusának határozata; V. fejezet. Ideológia, tudomány, művelődés 180. o.
9. Ancsel Éva: Írás az éthoszról. Kossuth 1981. 87. o.
10. Max Weber: Állam – politika – tudomány. Bp. 1970. KJK. 92–93. o.
11. Ua., mint 5. 185. o.
12. Aradi Lászlóné–Berki Erzsébet–Bodonyi Ilona: A főiskolai hallgatók és oktatók közérzetének néhány befolyásoló tényezője, Baranyai Művelődés 1982/2. 13.
13. A hallgatók eszmei-politikai nevelésének helyzete és feladatai egyetemünkön. MSZMP JPTE Bizottsága. 14. Nagy Sándor: Bizalom és kritika. Társadalmi Szemle 1981/5. 6. o.
15. Ancsel Éva: A megrendült öntudat mítoszai. Kossuth 1974. 219–220. o.

NÉHÁNY MEGJEGYZÉS A MUNKÁRÓL ÉS A MUNKÁRA NEVELÉS TÁRSADALMI AKADÁLYAIRÓL

Cikkünkben természetesen nem törekszünk sem a kérdéskör magasszintű filozófiai megközelítésére, sem a felvetődő problémák lezárására, szentenciaszerű igazságok kimondására. Pusztán az általunk látott nehézségeket igyekszünk körvonalazni, körüljárni, a problémafelvető jelleggel megfogalmazni gondolatainkat.

Miért is lényeges, hogy a munka és ezzel összefüggésben az erre való felkészítés, a munkára nevelés, központi helyet foglaljon el a társadalmi értékrendben és annak kialakításában?

A válaszadásban a klasszikusok által már felismert, leírt, de időnként nem eléggé hangoztatott igazságokhoz fordulunk segítségért. Nevezetesen ahhoz a felismeréshez, hogy az emberré válásban elsődleges jelentősége volt a tudatos emberi cselekvésnek, a használati értéket teremtő munkának. Vannak szállóigévé, illetve mondhatni közhellyé vált megállapítások arról, hogy – „az embert a munka tette emberré” –, vagy – „a munka nemesít” –, vagy (hogy idegennyelvű műveltségünket is fitogtassuk) – „Arbeit macht frei” – stb. A gondolat másik fele azonban kevésbé ment át a közgondolkodásba, mondhatni kissé a filozófiai gondolkodás intimitásai között maradt, nevezetesen, hogy a munka az ember és a természet, illetve az ember és a társadalom viszonyát is közvetíti. Marx írja a munkáról, mint az ember számára hasznos dolgok, használati értékek hordozójáról: „az embernek minden társadalmi formától független létezési feltétele, örök természeti szükségyszerűség, amely az ember és a természet közötti anyagcserét, tehát az emberi életet közvetíti.” (MEM. 23. köt. 50. o.) A gondolatmenetet folytatva idézzük most Lukács Györgyöt: „De mivel a munka nemcsak az ember emberré válását eszközli ki, hanem a folyamattal együtt megalkotja a társadalmat is, így tehát a természettel való anyagcsere, amelyről Marx beszél, mindig a társadalommal való anyagcsere, és ez minden társadalomra érvényes, függetlenül specifikus formája jellegétől.” (Lukács György: Utam Marxhoz. Bp. 1971. II. köt. 415. o.)

Míndezek alapján, mintegy ezen elvi bevezető summázataként azt is mondhatjuk, hogy az embert ma is a munka teszi emberré, a munka az a tevékenység, melynek segítségével az ember megtanul bánni az örökölt termelőerőkkel, és melynek alapján kialakul a társadalomhoz való viszonya, tehát melynek segítségével a gazdaság és a társadalom adott fejlettségi szintjének megfelelően újra és újra emberré válik.

Ezek alapján talán joggal merül fel a kérdés, vajon eléggé munkára orientált-e társadalmunk érték- és presztizsrendszere?

Azt lehet mondani, hogy ha az elveket nézzük, akkor igen, ha az elvek gyakorlati megvalósulását, akkor kevésbé. Egyetlen dolgot, a munka szerinti elosztás elvét kiragadva kíséreljük meg bizonyítani állításunkat, némileg visszafelé következtetve, az eredmény oldaláról megragadva a problémát. Ezen elv megvalósulásának más

elvek, így a nivellálási törekvések eleve ellentmondanak, másrészt ellentmond az a tény, amit szociológusaink (így például Hankiss Elemér) már szóban és írásban egyaránt kifejtettek, hogy tudniillik a társadalmi differenciálódás nálunk úgy alakult, miszerint túl kicsi a teljesítmény szerinti (tehát a munka szerinti elosztásból eredő) különbség, és túl nagyok az indokolatlan különbségek az egyes rétegek első-sorban egzisztenciális viszonyai között. Innen megint egy lépéssel visszafelé haladva azt mondhatnánk, hogy bizonyára nem megfelelő az ösztönzők alkalmazása és működése. És valóban azt tapasztalhatjuk, hogy ha ösztönzésről van szó, akkor ezen szinte kizárólag pozitív ösztönzést lehet érteni, a negatív ösztönzők olyan kis szerepet kapnak alkalmazásuk körét tekintve, hogy ha például pénzbeli ösztönzőkről van szó, mondjuk nyereségmegvonásról, pénzbüntetésről, sokszor inkább megéri a bírságot fizetni, mint a kiváltó okot megszüntetni. (Gondoljunk csak például a környezetszennyezés problémájára!) Ha pozitív ösztönzőkről van szó, akkor nyugodtan használhatunk egyes számot is, hiszen azokon már szinte kizárólag az anyagi ösztönzést, a pénzt értjük. Ilyen körülmények között szinte természetes az, hogy az egyén célja nem annyira a jól, igényesen, kedve szerint végzett munka, hanem szinte bármilyen munkával (de lehetőség szerint minél könnyebben és ügyesebben) a pénzszerezés. Tévedés ne essék, nem valamiféle aszketizmust kérünk itt számon az egyéneken és a társadalmon egyaránt, egyszerűen csak úgy gondoljuk, hogy a jól és igényesen végzett munkának kellene célként szerepelnie és együttjárni az anyagi és erkölcsi megbecsüléssel. Ha óhajunkat nagyon egyszerűen, szinte a népmesék nyelvén fogalmaznánk meg, azt mondhatnánk, hogy a jó nyerje el jutalmát. Persze, hogy ki a jó és milyen feltételek mellett nyerheti el jutalmát, s ennek átmenetileg milyen akadályai vannak és lehetnek, ezt is kellene elemezni, ez azonban e rövid gondolatsor keretei között nem feladatunk. (A problémával kapcsolatban csak utalunk Kornai János kitűnő cikkére: Hatékonyág és szocialista erkölcs. Valóság. 1980/5.)

Kissé sarkítva a problémákat megállapíthatjuk, hogy ezek a jelenségek a társadalmi értékrend bizonyosfajta torzulását mutatják, melynek kísérő jelenségei többek között az individualizálódás, a kispolgáriság, a közösségek és az egészséges versenyszellem hiánya.

Itt jutunk el az általunk központinak tekintett kérdéshez, az iskola és a társadalom viszonyához, ami tulajdonképpen az alap- és középfokú képzés esetében egyszersmind az ifjúság és a társadalom viszonya. Az első pillanatban az az érzésünk, hogy az imént vázlatosan felfestett társadalmi ellentmondások nem tükröződnek az iskolában, illetve, ha tükröződnek is, semmiképpen sem az iskolák célrendszerében, mely egy eszményi társadalom eszményi igényeit fogalmazza meg, vagyis, mint ahogy az közismert, feladatul a mindenoldalúan képzett szocialista embertípus kimunkálását tűzi.

Teljesül-e, teljesülhet-e egy ilyen célkitűzés a jelenlegi gazdasági-társadalmi környezetben, vagy másképpen fogalmazva a kérdést, tényleg érintetlenül hagyják-e a társadalmi ellentmondások az iskolát? Sikerral veheti-e fel a küzdelmet ezek ellen az oktató-nevelő munka?

Válaszképpen Gázsó Ferencet idézzük: „Nem létezik semmiféle olyan pedagógiai eszközrendszer, mely meggátolhatná az iskolához képest külső társadalmi viszonyokból eredő egyenlőtlenségek iskolán belüli leképeződését, s garantálná, hogy a kedvezőbb helyzetben lévő rétegek előnyösebb helyzetüket az iskolán keresztül ne örökítsék át... A közoktatás egyik alapvető funkciója, hogy a társadalmi munkamegosztásra készít fel. A munkamegosztási viszonyokra azonban társadalmi egyenlőtlenségek egész rendszere épül. Amikor az iskola a különböző képzettséget igénylő és egymástól többé vagy kevésbé elütő társadalmi pozíciókra készít fel,

közvetlenül is részt vállal a társadalmi rétegződés újatermelésében.” (Gazsó Ferenc: Az egyenlőtlen esélyek és az iskola. Valóság. 1979/9.)

Belátható azonban, hogy ha a közoktatás céljainak meghatározása illúziókon alapul, a társadalmi igények és a közoktatás eredményei nem fedhetik egymást. A köztudatban legalább annyira él az a megállapítás, hogy az iskola hű tükre a társadalomnak (mert a káros társadalmi jelenségek lecsapódását az iskolában mindenki érzi), mint az, hogy amilyen a ma iskolája, olyan a holnap társadalma (amiben pedig az imént emlegetett társadalmi ellentmondások kiküszöbölésére irányuló tudatos törekvés érhető tetten). Ha az első megállapításra koncentrálunk, akkor az iskola feladata az lenne, hogy olyan embereket neveljen, akik jól illeszkednek, illetőleg minél kisebb konfliktusok árán, a társadalomba; ha a második megállapítást tartjuk igazabbnak, akkor inkább közelítünk ahhoz az eszményhez, melyet a jelenlegi célok festenek fel, hozzáátéve még egy általunk nagyon fontosnak tartott momentumot, hogy ez a mindenoldalúan képzett szocialista ember többek között attól is szocialista, hogy felvállalja a harcot a meglévő társadalmi ellentmondásokkal, viszonylag nagy a konfliktustűrő képessége, és hajlandó is a társadalmi haladás érdekeit szolgáló konfrontációkra.

S most megint vissza kell nyúlni az alapkérdéshez, amit jelen esetben úgy fogalmazhatunk meg, hogy az oktatási-nevelési folyamat végén tényleg ilyen lesz-e az egén, vagy megfordítva a dolgot, mitől lesz (lehet) ilyen?

Úgy gondoljuk, hogy ezt a típust azok képviselik, akik nagyon jól ismerik képességeiket, tudásukat, lehetőségeiket és korlátaikat, valamint vannak közösségi tapasztalataik, bíznak benne (és joggal bízhatnak is), hogy egy ilyen küzdelemben nem maradnak egyedül. Jelenlegi képzési rendszerünk véleményünk szerint is eléggé egyoldalúan értelmezi a tehetségek kiválasztását és a velük való törődést. Azok bizonyulnak tehetségesnek, akik bizonyos, elsősorban elméleti ismeretek elsajátítására és szóban, illetve manapság nagyon sokszor írásban való visszaadására képesek, erre sikerrel megtaníthatók. Hozzájuk képest, akiknek „csak” kezűgyeségük, szín- és formaérzékük, kombinációs, konstrukciós készségük van, az előbbiekhöz képest háttérbe szorulnak. Az ilyenfajta tehetségek felfedezésére, kimunkálására szolgáló tárgyak még nem nyerték el az őket megillető helyet. Egyetértünk Gazsó Ferencel, aki fentebb már említett cikkében azt a megállapítást teszi (némileg más oldalról és más összefüggésben vizsgálva oktatási rendszerünk működését), hogy „a tehetségesek kiválasztása (hozzátesszük, egyoldalú szempontok szerinti kiválasztása) helyett a képességek differenciált fejlesztésére kellene tenni a hangsúlyt”. Ez a változás már önmagában sokat jelentene abból a szempontból, hogy a pályaválasztás első felvetődésekor (14 éves korban) ki-kí nagyobb önismerettel rendelkezvén, nagyobb felelősséggel dönthetne a saját jövőjéről. Ennek az egész oktatási-nevelési folyamat során már a döntést megelőzően ösztönző hatása lehetne. Minden ösztönzőt, ami az oktatási-nevelési folyamatban sikerrel alkalmazható az igényesebb munka és az egészséges verseny érdekében, a társadalomban kívánatosnak tartott értékrend kialakítása szempontjából is fontosnak tartunk. Más szóval, ahhoz, hogy a pályaválasztásnál abból a szempontból alakuljon ki esélyegyenlőség, hogy mindenki feltárt és önmaga által is megismert, tudatosított képességei szerint választhasson szakmát, hogy tehát egy ilyen fajta nivelláció létrejöhesse, ahhoz az oktató-nevelő munka egész folyamatában erőteljesen differenciálni kell, és valószínűs érdeké kell tenni ezeknek a rejtett képességeknek a feltárását, mely valószínűs és felismert érdek valószínűleg diákot és pedagógust egyaránt ösztönöz a munkában. Manapság, amikor a nevelési feladatok zömmel az iskolára hárulnak, az iskolán belül alkalmazható hatékony ösztönzőrendszer, mely egészséges verseny-

szellemet bontakoztat ki diákok és pedagógusok között egyaránt, s ezáltal intenzívebb, jobban szervezett és inkább célraorientált munkára serkent, iskolarendszerünk működésének megoldásra váró, kardinális kérdése.

A nevelő iskola, amelyet ma már szinte közhelyszerűen emlegetünk, ugyanakkor többek között az eddig már felsorolt társadalmi, valamint a társadalmi problémák és az iskolai célrendszer között feszülő ellentmondások miatt sem alakult ki. Az iskolát nyomja ugyan a nevelés és a vele szembeni társadalmi elvárások felelőssége, de nem eléggé felkészült még e megnövekedett feladatok megoldására, annál is inkább nem az, mert a társadalom részéről az elvárások sokkal nagyobbak, mint az iskolák számára biztosított feltételrendszer, mellyel meg tudna felelni ezeknek. (Természetesen ennek elemzésére a jelen cikk keretei között nem vállalkozunk, de a további gondolatmenet szempontjából szükségesnek éreztük e megállapítások megtételét.) Ugyanakkor, amikor általában az iskola felkészületlenségét állapítjuk meg, feltétlenül fel kell említeni a pályakezdő pedagógusok felkészületlenségét is, akik éppen nevelési feladataikról tudnak a legkevesebbet, nincs kialakult, reális pályaképük, nem tudják, mi az a „credo”, amibe végzés után belekerülnek. A problémák egyik oldalán állnak a pedagógusképzés, a másik oldalán a pedagógus továbbképzés hiányosságai, hiszen a pedagógusok továbbképzése szervezett formában nem megoldott, önképzésük pedig nemhogy nem inspirált, hanem szinte akadályozott, hiszen milyen lehetőségei vannak például egy átlag általános-, vagy középiskolai tanárnak tudományos kutatómunka végzésére. A pedagógusok munkájának megítélésével, a munka szerinti bérezés, jutalmazás kérdésével kapcsolatban gyakori kifogás, hogy teljesítményeik nem mérhetőek és így nem összemérhetőek. Így azután tág tere van a nevelők munkájának megítélésében az iskolai vezetés szubjektívizmusának, a másik oldalról pedig a pedagógusok körében is tapasztalhatjuk az irigységet, individualizmust, a közösségek, a csapatmunka, s ebből következően az ifjúságra való egységes pedagógiai ráhatás hiányát.

Itt van véleményünk szerint az a pont, ahol az a bizonyos kígyó a saját farkába harap; hiszen a pedagógus lévén a felnőtt társadalom integráns része, maga is hordozója, sőt az ifjúság felé közvetítője, átörökítője a társadalmi ellentmondásoknak.

Ezek után már csak a konklúziók megfogalmazása maradt hátra. Nem gondoljuk, hogy sok merőben új dolgot tudtunk cikkünkben feltárni, hiszen az itt felsorakoztatott tények többnyire széles körben ismertek, legfeljebb ki-ki másként csoportosítja őket, más-más összefüggést keres közöttük. Joggal vetődik fel tehát, miért tartottuk ennek ellenére időszerűnek felvetésüket. Úgy gondoljuk, a téma időszerűségét a gazdaságban megindult új folyamatok adják, melyek remélhetőleg nemcsak az intézkedések szándékát, hanem eredményét tekintve is a munkaintenzitás és a munka társadalmi presztízsenek növekedése irányába hatnak. A gazdaság új jelenségei azonban előreláthatóan és vitathatatlanul növelni fogják a társadalmi differenciálódást, mely társadalmi változásokra az iskolarendszernek is reagálnia kell. Véleményünk szerint tulajdonképpen mindegy, hogy mely ponton, az alsó-, közép-, vagy felsőfokú oktatásban, a pedagógusképzés szintjén kezdődik meg a reagálás, a gazdasági-társadalmi változásokat követő, segítő új társadalmi értékrendhez jobban igazodó, és annak kialakításában aktív szerepet is vállalni tudó cél- és norma-rendszer kialakítása elkerülhetetlen. Minél előbb és körültekintőbben fogunk hozzá ennek kialakításához, annál eredményesebb lehet a jobbító szándék. Mint az eddigiekből is kiderült, semmiképpen nem oktatási reform lebeg a szemünk előtt, hanem az oktatási-nevelési célkitűzéseknek a realitásokhoz, a társadalmi igényekhez való igazítása, és megvalósításukhoz hatékonyabb, működőképes ösztönzőrendszer kialakítása,

BESZÁMOLÓ A XVI. ORSZÁGOS TUDOMÁNYOS DIÁKKÖRI KONFERENCIA
MARXIZMUS—LENINIZMUS SZEKCIÓJARÓL

A kétévenként megrendezésre kerülő OTDK lebonyolítására 1983. április 6–8. között került sor, 12 tudományági szekcióban. A marxizmus–leninizmus szekciónak Nyíregyházán, a Bessenyei György Tanárképző Főiskola adott otthont. Hatodikán délelőtt, a konferencia ünnepi megnyitóján dr. Berecz János, az MSZMP KB tagja, a Népszabadság főszerkesztője: „Marx és az ifjúság” címmel tartott előadást. A téma aktualitása miatt a fenti előadás rövid tartalmi ismertetését adjuk:

Bevezetőjében elmondta, hogy az évforduló kapcsán az egész világon megemlékeznek Marxról. E megemlékezések tartalma azonban más a liberális burzsoázia, a szociáldemokraták és a forradalmi munkásmozgalom interpretálásában. A marxi életmű igazi örököse a forradalmi munkásmozgalom, amely Marx tanainak lényegét az alkotó, kritikus Marxtól keresi és alkalmazza a gyakorlatban, kutatja Marx és mai valóságunk összefüggéseit. Marxtól gyűlölték, rágalmazták, szerették és tisztelték, de akit egyszer megragadott, nem tudott szabadulni hatása alól.

Milyen volt a fiatal Marx, az ember? Mint a fiatalság általában: szertelen, nyüzsgő, mulató, szerelmes, vidám, kétkedő, krtiikus. Kiemelkedett a többi közül, mert tudatosan kereste kételyeire a választ, a törvényszerűségeket előbb saját maga számára, majd a társadalmi gyakorlat megváltoztatása érdekében. Kétkedése, tagadása soha nem a pusztán szembenállás, szétzúzás volt, hanem alkotó tagadás. Az összevetés mércéje nála a társadalmi haladáshoz való viszony és az, hogy az elmélet mennyire hasznosítható a gyakorlatban.

Marx munkásságát az alkotó vitalégek jellemezték, s nekünk tanulnunk kell tőle vitatkozni – ellenfeleinkkel, partnereinkkel, s magunk között, hiszen az érvekkel való meggyőzés által is gazdagabbak leszünk mi magunk és elméletünk, a marxizmus–leninizmus.

Életműve gazdag anyagot szolgáltat a mai kérdések megértésében, a történetiség módszere pedig ma is az események megértésének egyik fontos kulcsa. Mit jelent ez ma? Lépést kell tartani a világ változásával, nyitottnak kell lenni új értékek integrálására.

A marxizmus az emberi ismeretek kritikai felfogása és feldolgozása, amely minden ismeretet a gyakorlat próbájának vet alá. Munkásságának végeredményét a társadalmi gyakorlat megváltoztatása jelzi, melynek mércéje az emberiség egésze, a társadalmi haladás. A forradalmi mozgalom sokszínű, a marxista–leninista pártok által irányított mozgalmak és gyakorlat sem mindig minden elemében marxista.

Látnunk kell, hogy a szubjektív tényezőnek meghatározó szerepe van a tudatos társadalomban is, így számolni kell a szubjektivitással is. Napjaink jelentős kérdése – mely egyben a szocializmus vizsgálja is – a felkészültség, a körülmények

bonyolultságának felismerése, a bátorság, amellyel szembenézhetünk a problémákkal, s megoldhatjuk azokat.

Ezt követően az előadó az ifjúság kategóriajegyeiről és jellemzőiről beszélt. Ez az a korosztály amelynek minden szociális réteggel kapcsolata van, nincs még elfoglalt helye a társadalomban, de keresi azt. Életkori sajátosságaiból következően fogékony minden újra és kritikával türelmetlenül kezeli a problémákat, ellentmondásokat. Készen kap feltételeket, amelyeket azonnal meg akar haladni.

A tanulás idejének kitolódásával, a társadalmi munkamegosztásba bekapcsolódás, a tudás és a tapasztalat közötti eltérés – különösen a gazdasági fejlődésben bekövetkezett megtorpanás idején egzisztenciális konfliktusok forrásává válik, sőt fölerősödve a korosztályi konfliktusok társadalmi konfliktussá alakulhatnak át. Az ifjúság már saját bőrén érzi a jót és a rosszat, a társadalmi-gazdasági fejlődés eredményeit és problémáit, általában szélsőségeiből (erőteljesebb) hatásként, mint más társadalmi rétegek.

Az idősebb nemzedéknek türelmesen kell újra és újra választ adni az ifjúság kérdéseire és tudomásul kell venni, hogy a fiatalok sok mindent másként akarnak bejárni, megélni és megoldani, mint szüleik és nagyszüleik.

Úgy kell dolgoznunk, hogy a szocializmus természetes állapotá váljék, a fiataloknak pedig tanulni kell, hogy felelősségteljesen találják meg helyüket ebben a társadalomban.

El kell érniünk, hogy fiatalosabb, sokszínűbb formákkal közelítsünk a tartalom felé, hogy az ifjúságpolitikánk szerves részévé váljon. Kiemelte a társadalom fejlesztésében a viták szerepét, melyek még ma is türelmetlenek, gyakran előfordul a jelzők odavetése, pedig a viták akkor szolgálják a társadalmi haladást, ha tényekkel, érvekkel vitatkozunk, ha stílusunkat a hideg logikai érvelés és a kiegyensúlyozottság, a megértés jellemzi. Egy *forradalom* azért válik marxistává, mert a kommunista párt jól irányítja (és nem azért, mert irányítja!).

Ezután az előadó a jövő szempontjából elemezte a társadalom felelősségének kérdését, hiszen aktuális problémáinkat (sem a külpolitika, sem a belpolitika, sem globális világproblémák megoldása esetén, mint a háború vagy béke) kibújással nem lehet megoldani, csak felelősséggel. E harcban fontos szerepe van nevelőmunkánknak is.

Délután az alszekciósüléseken kezdték meg a munkát. 38 felsőoktatási intézményből 170 dolgozat érkezett a bírálókhoz, amelyek közül 124-et tartottak bemutatásra, vitára alkalmasnak.

A legtöbb munkát filozófiai témakörben készítették (41 db), politikai gazdaságtanból 32, szociológiából 26, tudományos szocializmusból 15 és magyar munkásmozgalom történetből 9 dolgozat került bemutatásra. Az alszekciósüléseket témakörönként szervezték, így alkalmasak voltak arra, hogy a hasonló témával foglalkozó hallgatók és oktatók kicseréljék, ütköztessék véleményüket. A dolgozatok témaválasztását a sokszínűség és az aktualitás jellemezte. Közülük csak jelzésszerűen emelünk ki néhányat. A politikai gazdaságtan szekciójában foglalkoztak a mezőgazdasági termelősövetkezetek vállalati vonásainak fejlődésével, deklarált és valóságos vállalati önállóságukkal, a központi gazdaságirányítás néhány közgazdasági és jogi kérdésével, a háztáji gazdálkodás szerepével, Magyarország és a fejlődő országok gazdasági kapcsolataival, a reagani és thatcheri gazdaságpolitika közgazdasági kiindulópontjaival és az európai pénzügyi rendszerrel.

A filozófia szekciójában szó esett a közember és magánember problémájának megjelenéséről Rousseau-nál, Hegelnél és Marxnál, az állam, a társadalom és az egyén kapcsolatáról a polgári gondolkodásban, a hiánygazdálkodás filozófiai ele-

meiről, a szekularizációs folyamat néhány jellemzőjéről, napjaink iszlámjáról, Franz Kafka novelláinak egzisztencialista vonásairól.

A tudományos szocializmus szekció résztvevői előadást hallhattak – többek között – a pártbürokráciáról, párttipológiáról, a mai militarizmusról, napjaink terrorizmusáról és a leszerelést gátló tényezőkről.

A magyar munkásmozgalm története kérdései között a földreform, az ifjúsági mozgalom kibontakozása, a munkások és agrárproletárok két világháború közötti életviszonyai, valamint a KMP pécsi-baranyai szervezetének története került bemutatásra. A szociológia tárgykörében az iskolai konform és nonkonform viselkedésről, az ifjúság és vallás kapcsolatáról, a fiatal értelmiségiek pályakezdéséről, az állami gondozottak beilleszkedéséről, főiskolai hallgatók életmód és életviteli értékeiről, a termelési magatartásról mint érdekérvényesítési formáról folyt a vita.

A kétnapos eszmecsere után, április 8-án rendezték meg a marxizmus-leninizmus tagozat záróülését, amelyen a szekcióvezetők számoltak be a tanácskozás eredményeiről és problémáiról.

Dr. Fekete Ferenc egyetemi tanár a politikai gazdaságtan szekció munkájának értékelésekor pozitívként emelte ki a választott témák elméleti és gyakorlati aktualitását, a hallgatók széles tájékozottságát, alapos helyzetismeretét, önálló véleményalkotási készségüket és az egyenrangú vitaszellemet. Összességében emelkedő színvonalat képviselt a konferencia az OTDK-k sorában. Hiányosságként említette az elméleti témák viszonylagos háttérbe szorulását, a túl tág témaválasztásokat és a pontatlan szakirodalmi hivatkozásokat.

A filozófiai szekció munkáját dr. Simon Endre egyetemi docens értékelte. A szakmai bizottságok szerint a különböző szekciókban bemutatott dolgozatok színvonala, a feldolgozás módszere eltérő. Ezek alapján az 1. alszekció 1 dolgozatot, a 2. kettőt, a 3. is kettőt, a 4. alszekció pedig négy dolgozatot tart publikálásra alkalmasnak.

A tudományos szocializmus szekció észrevételeit dr. Aggod József egyetemi tanár, kandidátus foglalta össze. Kiemelte a hallgatók jó előadó- és vitakészségét. A jövőre vonatkozóan a vitára bocsájtható dolgozatok számának növelését, a tudományos elmélyültség fokozását, a több síkú érvelés készségének kialakítását fogalmazta meg. Ugyanakkor megjegyezte, hogy a vitában részt vevők időnként túlzott követelményeket támasztottak az előterjesztőkkel szemben. A bemutatott 15 dolgozat közül hetet javasol – némi átdolgozás után – publikálásra.

Dr. Somlyai Magdolna egyetemi docens a magyar munkásmozgalm történet szekció nevében sajnálattal állapította meg, hogy a bölcsészkarok és tanárképzők nem szerepeltek a szekcióban, így „könnyű verseny” alakult ki. A bemutatott dolgozatokban dominált a leíró jelleg, csak a legjobbakban szerepeltek kritikai észrevételek. Jellemző a szakirodalom ismerete, de gyengébb a hallgatók általános olvasottsága. Vita a szekcióban kevésbé alakult ki.

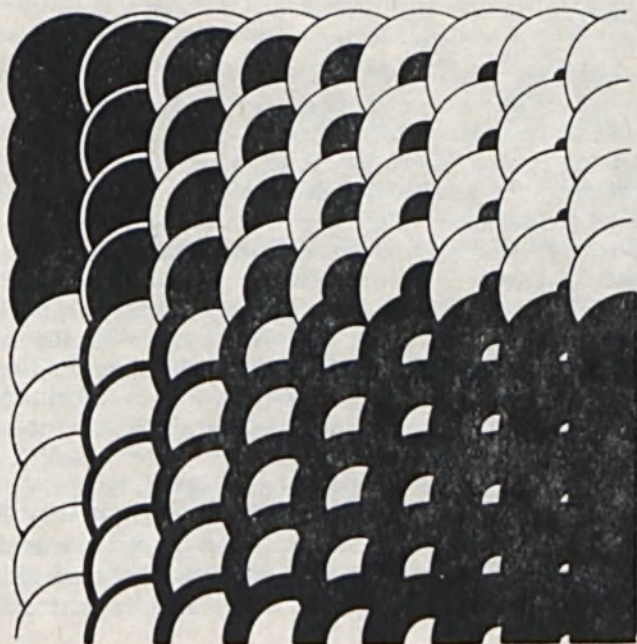
A szociológia szekció véleményét dr. Nagy Endre egyetemi docens foglalta össze. A dolgozatok témaválasztása és a feldolgozás színvonala két tényezőtől függött, egyrészt, hogy a szerzők tanultak-e szociológiát, másrészt a témavezetők mennyire vették komolyan a munka irányítását. A témák alapján javasolta – a jövőben – egy politológiai alszekció létrehozását. Témaválasztásukban a hallgatók vagy saját életsorsukból indultak ki, vagy tudatosan választottak olyan jelenséget, amely társadalmi problémákat érint. Az alkalmazott módszerekre és a feldolgozás színvonalára a fejlődés, az elkötelezettség és a kritikai szellem a jellemző. Hiányosságként említette meg, hogy a hallgatók általában csak egy irányzatra vagy iskolára támaszkodtak és kevés idegen nyelvű szakirodalmat dolgoztak fel.

A kétévenként megrendezésre kerülő tudományos diákköri konferenciák fontos szerepet töltenek be felsőoktatási rendszerünkben. Seregszemléi annak a tevékenységnek, amelyben a hallgató önként vállalja, hogy a kötelező tanterven felül mélyüljön el szakmájának egy területén, miközben megismerkedik a kutatómunka szépségeivel és nehézségeivel. Olyan tevékenységi formáról van szó, amely során sajátos kapcsolat alakulhat ki tanár és diák között. Az országos találkozók lehetőséget adnak arra, hogy az egy-egy témával foglalkozó hallgatók és oktatók véleményét cseréljenek, vitatkozassanak, addigi munkájuk megmérettesen, megerősítést, eligazítást kapjanak a további munkához.

Betöltötte-e ezeket a funkciókat az idei találkozó? A fogadó intézmény igazi házigazdaként, mindent elkövetett ennek érdekében. Nemcsak a jó munkafeltételeket biztosította, hanem a kulturális programok széles skálájával is segítette a találkozó jó hangulatát. A szekciókban működő szakmai bizottságok többsége is magas szinten látta el feladatát. Mégis volt egy tényezője, amely vegyes érzelmeket váltott ki. Először rendeztek úgy konferenciát, hogy elmaradt a munkák rangsorolása, díjazása. Igaz, hogy a további munkavégzésben nem a díj vagy az elismerés összege a meghatározó, és az is igaz, hogy végül is a rangsorolás a szakmai bizottságok értékelésében megtörtént. Mégis úgy tűnik, hogy így a konferencia kissé „tét nélkülivé” vált és csalódást okozott a jól szereplőknek. Ennek visszasságait a szakmai bizottságok is érezték – többségében meg is fogalmazták –, de hogy mennyire sikerült ennek ellenére a „tétet” érzékeltetni, az alkotó, egyenrangú vitával pótolni, illetve az értékelések árnyalt fogalmazásával rangsorolni – az a szakmai bizottságtól függött. A rangsorolás eszköze lett volna még, hogy a legjobb munkák számára publikálási lehetőséget biztosítsanak. Erre azonban csak a szociológia szekció szakmai bizottsága tett ígéretet. A többi szekció szakmai bizottsága nem tud ebben segítséget nyújtani, hiszen pl. az oktatók is publikációs nehézséggel küzdenek.

Bízunk abban, hogy az 1985-ben Gödöllőn megrendezésre kerülő OTDK a szakmai viták mellett a jól végzett munka sikerélményét is meg fogja adni a hallgatóknak.

OKTATÁSRÓL ÉS GAZDASÁGRÓL — EGY OKTATÁSPOLITIKAI HATÁROZAT URUGYÉN

„A történelemtől elszakított, önállósított etikai akarat valóban csak utópikus lehet, de éppen ezért és ennyiben már nem is akarat, mert nem visz el a cselekvésig.”
(Ancsel Éva: Történelem és alternatívák 182. o.)

Az MSZMP KB 1982. április 7-i állásfoglalásában elemezte és értékelt az állami oktatásról szóló 1972. június 15-i KB-határozat végrehajtásának tapasztalatait és meghatározta a közoktatás továbbfejlesztésének irányelveit.

Melyek azok a tényezők, amelyek szükségessé tették a téma újbóli napirendre kerülését? Mi teljesült és mi nem az 1972-es célkitűzésekből? Melyek az 1982-es határozat csomópontjai és milyen eszközök állnak rendelkezésünkre ezek végrehajtásában? Csak néhány kérdés, amely a határozatok olvasásakor felmerül. Anélkül, hogy vállalkoznánk e kérdések megválaszolására, kísérletet teszünk néhány összefüggés elemzésére.

Oktatás – gazdaság

Az oktatás-gazdaság viszonyában is sokáig hatott az az „ökonimizáló” szemlélet, amely – mintha elfelejtette volna, hogy a gazdaság ember és természet, ember és ember kölcsönhatásainak bonyolult rendszere –, a gazdaság alakulását, mozgását tisztán gazdasági folyamatok láncolataként fogta fel és írta le. A gazdaság szerepének abszolutizálása és a gazdasági fejlettségi szintből adódó kényszerhelyzetek következményeként általánossá vált, hogy a gazdaság az a meghatározó elem, melynek fejlődése, egy magasabb fejlettségi színvonal elérése jelentheti csak az oktatás fejlesztésének, korszerűsítésének feltételét. Az elmúlt egy-két évtizedben hazánkban is egyre inkább nyilvánvalóvá válik, hogy sokkal inkább kölcsönhatásról van szó, sőt a termelés fejlesztésének lehetőségei egyre inkább behatároltak az oktatási rendszer fejlettsége által. A szocialista országokban ez a felismerés olyan időszakra esett, amikor ezen országokban az extenzív fejlesztés forrásai kimerültek és kényszerítő erőként jelentkezett az intenzív fejlesztésre való áttérés szükségessége. Az oktatás – és más infrastrukturális ágazatok – szerepének felismerése tehát párosult azzal a gazdasági követelménnyel, hogy meg kell keresni és felszínre hozni az intenzív fejlesztés új forrásait. (Lehet, hogy ez utóbbi siettetta a felismerést?!) Az oktatás célkitűzéseinek meghatározásakor – mivel életszínvonal-, társadalompolitikai kérdés is – mindig is meghatározó szerepet kapott az ideológia, nevezetesen az általános műveltség emelésének, a sokoldalúan képzett ember megterem-

tésének, az elvont „szocialista (kommunista) embereszménynek” a megvalósítása. E cél megfogalmazása az oktatás területén – a társadalompolitika más területeihez hasonlóan – többször a jó szándék, akarat, illetve felkészültség ellenére is, olyan célkitűzésekhez vezetett, melyek realitását a gazdasági folyamatok nem támasztották alá és így illúzióként csak célkitűzések maradtak. Az illúziók önálló élete a történelmi fejlődés későbbi szakaszaiban kezdődik: amikor társadalmi törekvések eszmék alakjában megjelennek, mielőtt kísérlet történe realizálásukra. Mihelyt azonban erre sor kerül, a valóság előbb-utóbb, de nem túl nagy késéssel kíméletlenül végrehajtja a korrekciót. Pontosabban: a kitűzött célok korrekciója vagy végbemegy a megvalósulás folyamatában, vagy megreked, zátonyra fut a cselekvés. Minden olyan kísérlet, amelyben valaki megpróbálja eredeti, irreálisnak bizonyult akaratát rákényszeríteni a történelemre, szükségképpen ellentétes eredményekre vezet.”¹

A fentiekből következik véleményünk szerint, hogy gazdasági kényszerhelyzetekben az oktatás háttérbe szorul. Ilyen esetben ugyanis elsősorban társadalompolitikai kérdésként és nem gazdasági tényezőként kezelik és nem kapja meg az őt megillető helyet a gazdasági döntésekben. Az oktatást is sújtja az a gyakorlat, amit Gunnar Myrdal így ír le.

„A közgazdászok, amikor ismertetik elgondolásaikat, modelljeiket és elméleteiket, többnyire hajlamosak arra, hogy a legnagyobb fenntartásokkal és megszorításokkal éljenek; mi több: hangsúlyozzák, hogy végső fokon a fejlődés „emberi probléma”, tervezni pedig annyi, mint „megváltoztatni az embereket.” S mikor ezzel eleget tettek annak a követelménynek, hogy szertartásosan meghajolnak az előtt, amit napjainkban általában „nem gazdasági” tényezőknek neveznek, rendszerint úgy folytatják, mintha ezek a tényezők nem is léteznének.”²

Az 1982-es határozat előzményei

Míg gazdaságirányítási rendszerünk 1968-as reformjával és az azóta történt, illetve tervbe vett módosításokkal igyekeztek a gazdasági folyamatoknak új mozgásformát teremteni, addig az oktatás tulajdonképpen a még 1945-ben kiépített keretek között folyik. Az erre vonatkozó változtatási elképzelések már 1962-ben megfogalmazódtak, döntés azonban nem született. Az 1972-es határozat e témában így fogalmaz: „most nem szervezeti, hanem mindenekelőtt tartalmi, minőségi fejlesztésre van szükség, másra most nem vállalkozhatunk.”³

A továbbiakban az is kiderül, hogy az előbbi döntésnek elsősorban anyagi okai vannak. Hiszen még a szervezeti keretek megváltoztatása nélküli minőségi fejlesztéshez is „az eddigieknél lényegesen több anyagi eszközre, nagyobb erőfeszítésre van szükség”.⁴

A fentiekből kitűnik, hogy már az 1972-es határozat is tartalmazott kompromisszumokat, hiszen csak olyan célkitűzéseket irányzott elő, amelyekhez – az akkori megítélés szerint – az anyagi fedezetet is tudjuk biztosítani. E becslésekben persze egy akkorig hasonló, kedvező gazdasági és világgazdasági környezetből indultak ki, viszonylag gyors gazdasági növekedést feltételezve. Ismeretes, hogy e feltétel nem valósult meg. A gazdaságban feszülő problémákat felerősítette az 1973–74-es olajárrobbanás. Az ezzel induló strukturális világválság nagy mértékű cserearányromlást okozott az országnak, és megkeményítette a világpiacon.

Súlyosbította a helyzetet, hogy a „korszakváltás” sajátosságait nem ismertük fel, illetve átmeneti változásként kezeltük. Ez késleltette az alkalmazkodáshoz szükséges döntéseket, változtatásokat és a gazdaságpolitikában olyan illúzióként

jelentkezett – tulajdonképpen 1978-ig – miszerint a kitűzött célokat a megváltozott viszonyok között is teljesíteni lehet. Közben pedig jelentős veszteségek érték az országot. Az 1970-es években a nemzeti jövedelem reálértéke kb. 10⁰/₀-kal csökkent, a remélt hatékonyságjavulás nem következett be, így megnövekedett adósságállományunk. Az eddigiekben röviden vázolt tények végül is 1978-ban a gazdaságpolitika pályamódosítását tették szükségessé, amely – szükségszerűen – a külgazdasági egyensúly javítását tűzte ki fő célként, ennek alárendelve a gazdasági növekedést és az életszínvonalat is. Az azóta eltelt időszakban ugyan – elsősorban az import, a beruházások, és a gazdasági növekedés ütemének visszafogásával – sikerült bizonyos eredményeket elérni, de a szabályozómódosítások és intézkedések sora sem tudott jelentős pozitív tendenciákat kibontakoztatni. A vártnál lassabban javul a gazdaság hatékonysága, versenyképessége, valóságos jövedelemtermelő képessége. Ez azt jelenti, hogy a gazdasági növekedés alacsony szintje egyrészt hosszabb ideig fog tartani, másrészt továbbra is csökkenteni kell a belső felhasználás arányát. Ez utóbbit erősíti meg az a tény, hogy már 1983-ban meg kell kezdenünk az adósságállomány csökkentését (eredetileg 1985-re terveztük). A fentiek tükröződnek abban is, hogy az 1983-as év életszínvonal-csökkenést tervez és mutat. Az eddigiekből számítás nélkül is kiderül, hogy ilyen körülmények között az 1972-es elképzelések nem valósulhattak meg maradéktalanul, hiszen fő illúziójuk abban volt, hogy változatlan körülményeket feltételeztek. Bár az alábbi adatsorból úgy tűnik, hogy a gazdaságban feszülő problémák nem gyakoroltak negatív hatást az oktatási intézmények költségvetési kiadásaira* ez a növekvő arány sem volt elég ahhoz, hogy az 1 főre jutó költségvetési kiadások 1975–80 között hasonló dinamikával emelkedjenek, mint 1970–75 között.

I. sz. tábla⁵

Az oktatási intézmények költségvetési kiadásai

Az oktatási intézmények	költségvetési kiadásai				
	1960	1970	1975	1979	1980
Az állami költségvetési kiadások ⁰ / ₀ -ában	6,8	5,3	5,0	5,0	6,0
A nemzeti jövedelem ⁰ / ₀ -ában	3,2	3,4	3,9	4,1	4,4
A nettó nemzeti termelés ⁰ / ₀ -ában		3,1	3,7	3,8	4,1

II. sz. tábla⁶

Az egy főre jutó költségvetési kiadás alakulása

Év	Óvodai intézmények		Általános iskolák		Szakmunkás-képzők		Középiskolák		Felsőfokú okt. int.	
	Ft	⁰ / ₀ *	Ft	⁰ / ₀ *	Ft	⁰ / ₀ *	Ft	⁰ / ₀ *	Ft	⁰ / ₀ *
1970	4379	100,00	2713	100,00	4 955	100,00	5 878	100,00	29 367	100,00
1975	5985	136,68	4990	186,93	9 569	151,81	10 042	170,84	34 890	118,80
1980	8898	148,68	7865	157,62	14 521	193,04	16 328	162,60	54 046	154,90

* Az 1975-ös adatot 1970-hez, az 1980-as adatot 1975-höz viszonyítottuk.

* Statisztikai adatok hiányában nem áll módunkban kimutatni, de feltételezésünk szerint az arány javulásában közrejátszott más költségvetési kiadások visszafogása is (pl. beruházás). Másrészt az óvodákban már a 70-es évek második felén jelentkezett a demográfiai hullám.

1975–80 között csak az óvodai intézmények és a felsőfokú oktatásban részt vevők egy főre jutó kiadásai emelkedtek dinamikusabban, mint 1970–75-ben. Utóbbi valószínűleg az előző időszakok lassúbb fejlesztését, elmaradását kompenzálta. Az óvodai intézmények nagyobb fejlesztésének reflektorfénybe kerülése – véleményünk szerint – a demográfiai hullámmal, illetve az 1972-es határozat célkitűzéseivel függ össze.

A gazdaság – 1972-ben előre nem látható és nem kiszámítható – változásai mellett növelte és növeli ma is az oktatás terheit, nehezíti a körülményeket a demográfiai hullám. Természetszerűen az óvodákban érezte elsősorban hatását, ahol a létszám 1980-ban tetőzött (24⁰/₀-kal több, mint 1976-ban), de még 1988-ban is az 1976-os szint felett lesz.

Mindezek mellett a megváltozott társadalmi-gazdasági viszonyok következtében módosultak a társadalom azon elvárásai az oktatással szemben, amelyeket az iskola társadalmi funkciójának nevezünk.

Az eddigiekben igyekeztünk körüljárni azokat a főbb tényezőket, amelyek hatottak az 1972-es határozat végrehajtási folyamatára, és indokolták – a szokásos 10 éves visszatekintésen kívül – a számvetést és a további feladatok kitűzését.

Hogyan tovább?

Jelen keretek között nem vállalkozhatunk arra, hogy az 1982-es határozat valamennyi megállapítását, célkitűzését elemezzük. Az általunk legfontosabbnak és legproblematisabbnak tartottak közül ragadunk ki néhányat.

„A közoktatás fejlődésének legjelentősebb eredménye az elmúlt évtizedben az iskolázás további nagyarányú kiterjesztése volt” – írja az állásfoglalás. „Az iskolába járók aránya megfelel gazdasági fejlettségünknek.”⁷ Oktatási rendszerünk ezen eredményei nemzetközi összehasonlításban is megállják a helyüket, különösen kiemelkedő az óvodába járó gyermekek aránya (1981-ben a korosztály 91⁰/₀-a részesült óvodai elhelyezésben). Elismerve az eredményeket, fel kell hívnunk a figyelmet, hogy amennyiben tovább akarunk lépni, még ezen az arányon is javítanunk kell! Erre figyelmeztet az alábbi adatsor.

Illuzórikusnak tűnik ez az elképzelésünk, ha arra gondolunk, hogy az elkövetkező években – egészen a század végéig – egyre növekvő súllyal jelentkezik a már említett demográfiai hullám. (A létszám az általános iskolákban 1987-ben, a középiskolákban 1992-ben tetőz.) Még inkább annak látszik, amikor olyan megállapításokat olvasunk, hogy a hosszú távú (2000-ig szóló) tervezés során arra a következtetésre jutottak, miszerint a jövőben nincs lehetőség, hogy e generációk számára a korábbi ütemben emelkedő szintű iskolázottságot és képzettséget biztosítsunk,⁹ tehát a következő generációk továbbtanulási esélyei a század végén rosszabbak lesznek, mint ma. Ez az előrejelzés – bármennyire megalapozottnak is tűnik – társadalmilag és gazdaságilag is tarthatatlan. Számunkra azt a felfogást tükrözi, miszerint a gazdasági források beszűkülésével együttjáró feszültségek, problémák megoldása a nem termelő szféra rovására oldható meg kevésbé fájdalmasan. Amennyiben ez a prognózis bekövetkezik, erősen megnő az ifjúság tanulási igényei és lehetőségei közötti rés, amely párosulva a pályakezdés, családalapítás, lakáshoz jutás stb. problémáival óriási feszültséget okoz. Az igények növekedése és a lehetőségek stagnálása következtében vagy a mainál erőszakosabb egyének közötti verseny várható (az individualizmus párhuzamos növekedésével), vagy/és a protekciójátszolás növekedése, vagy/és az „érdem” – ideológia felerősödése és eltorzulása a mobilitás ideoló-

Oktatás nemzetközi összehasonlítása 1977-ben

Ország	Az összes tanulók az 5-24 éves korú népesség %ában	Felsőfokú intézmények hallgatói a 20-24 éves népesség %ában
Ausztria	56,4	21,2
Belgium	62,4	23,2
Bulgária	56,8	21,3
Csehszlovákia	52,0	14,8
Dánia	63,4	30,2
Egyesült Királyság	77,7	18,9
Finnország	61,6	19,5
Görögország	62,2	18,2
Hollandia	65,4	28,8
Jugoszlávia	55,9	21,4
Lengyelország	53,5	17,8
Magyarország	51,3	11,6
NDK	63,9	28,8
NSZK	59,7	25,1
Norvégia	63,9	24,3
Olaszország	63,8	27,6
Románia	64,3	9,9
Svédország	62,2	29,6
Szovjetunió		21,3
USA	73,7	55,5

giával és érdekekkel szemben”.¹⁰ Ugyanakkor az iskolázottság arányának és színvonalának nem megfelelő emelkedése (esetleg csökkenése) esetén szinte elképzelhetetlen olyan célkitűzések megvalósítása, mint a demokrácia fejlesztése, a közügyekben való aktívabb részvétel igényének és képességének, valamint kulturáltabb életmód kialakítása.

Az előrejelzés indokaként gazdasági nehézségeink jelennek meg. Ugyanakkor ma már egyértelmű – amit sok ismert szerző már részletesen leírt¹¹ –, hogy az általános képzettségi szint és a gazdasági növekedés szoros kapcsolatban van egymással. Különösen igaz ez az intenzív fejlesztés időszakára a jelenlegi világgazdasági helyzetben. Egy gazdaság rugalmasságában nagy szerepe van a tervezési – irányítási – szabályozási rendszernek, a belső szerkezet fejlettségének és ezen belül a háttérágazat, az infrastruktúra fejlettségi szintjének. Anélkül, hogy részletesen foglalkoznánk ezen összefüggés összetevőivel, az oktatás gazdasági növekedésben betöltött szerepét egy idézettel szeretnénk érzékeltetni. „A rugalmas gazdasági reagálás, a gyors ágazati és termékszerkezet-váltási képesség egyik meghatározó feltétele a kor színvonalán mért magas, általános képzettségi és kulturális színvonal, ami megalapozza a szakmai szerkezet rugalmas változásainak lehetőségét. (A skandináv országok XIX. századi rendkívüli rugalmasságának egyik fő tényezője az oktatási rendszerük különleges fejlettsége volt, ami közel egy évszázaddal előzte meg a fejlett nyugat-európai országok oktatási eredményeit is. Ugyanez mondható el Japánról is.)”¹²

Ohatatlanul felmerül a kérdés az előbbiekkel kapcsolatosan, hogy vajon az

oktatás jelenlegi struktúrájában be tudja-e tölteni ezt a funkciót, vagy átfogó reform szükséges. Míg az 1972-es határozat csak elnapolja, addig az 1982-es állásfoglalás így fogalmaz: „... az elmúlt évtizedben folytatott viták és vizsgálatok eredménye abban összegezhető, hogy most még távlati célként sem volna helyes elhatározni az iskolarendszer gyökeres átalakítását.”¹³ Bármennyire is fontosnak ítéljük meg az oktatás szerepét, világosan kell látnunk, hogy a romlás megakadályozása is jelentős anyagi és szellemi többlet energiákat követel. Globális reformot pedig pénz és szellemi kapacitás nélkül nem lehet végrehajtani. A kellően nem előkészített, átgondolt, összehangolt, kapkodó és túl sok változtatást egyszerre akaró intézkedések pedig sokkal több kárt okoztak a tíz év során, mint hasznot. Így tehát alapvetően helyes és reális a határozat azon megállapítása, hogy az oktatás tartalmi megújítását, a színvonal emelését a jelenlegi szerkezetben kell elvégezni. „A szerkezetet tekintve sem merevítethjük meg azonban iskolarendszerünket. E területen is szabad utat kell biztosítani a megérlelődött változásoknak.”¹⁴ (Csak megjegyezzük, hogy a döntés ilyen megfogalmazása is tükrözi a rövid- és hosszútávú célok és érdekek ütközését.¹⁵)

„Az oktatás a jövőnek szinte a leglényegesebb kritikus elágazási pontja. Rézint az oktatás természetéből adódóan, részint pedig abból következően, hogy az oktatás kérdései nemzetközi méretekben sem kapták meg hosszú időn keresztül az őket megillető figyelmet.”¹⁶ Az oktatással kapcsolatos problémák megoldására irányuló törekvésünk az oktatást a politikai kérdések rangjára emelte, s így az oktatás korszerűsítése társadalmi „ügyggyé” vált. Mindez megteremtette a továbbfejlődés lehetőségét, de a lehetőséget ki is kell használnunk!

JEGYZET

1. Ancsel Éva: Történelem és alternatívák. Kossuth 1978. 52. oldal.
2. Gunnar Myrdal: Korunk kihívása: a világszegénység. Gondolat 1974. 35. oldal.
3. Az állami oktatás helyzete és fejlesztésének feladatai. Kossuth 1972. 50. oldal.
4. Uo. 51. old.
5. Statisztikai Évkönyv 1980. KSH Budapest 1981.
6. Statisztikai Évkönyv 1981. KSH Budapest 1982. 310. oldal (és ebből számított adat).
7. Az állami oktatásról szóló 1972. június 15-i központi bizottsági határozat végrehajtásának tapasztalatai és a közoktatás további fejlesztésének irányelvei. Kossuth 1982. 26. oldal.
8. Kiemelés a Nemzetközi Statisztikai Évkönyv 1981-es számából KSH Bp. 343-344. oldal.
9. Illés János: Hosszú távú társadalmi-gazdasági fejlődésünk feltételei. Közgazdasági Szemle 1982/12.
10. Ferge Zsuzsa: Társadalompolitikai tanulmányok. Gondolat 1980. 156. oldal.
11. Hogy csak néhányat említsünk: Ferge Zsuzsa, Berend T. Iván, Gázsó Ferenc, Kozma Ferenc, Jánossy Ferenc.
12. Berend T. Iván: Öt előadás gazdaságról és oktatásról. Magvető Kiadó Budapest 1978. 216. oldal.
13. Lásd 7., 8. oldal.
14. Lásd 7., 36. oldal.
15. Ferge Zsuzsa az általunk már idézett műben részletesen foglalkozik a problémával.
16. Kovács Géza: A jövő kritikus elágazási pontjai. KJK 1975. 249. oldal.

A MŰVELŐDÉSI OTTHONOK HELYE ÉS SZEREPE A POLITIKAI MŰVELTSÉG FEJLESZTÉSÉBEN

„... a szocialista demokrácia gyakorló iskolái ...”

A kulturális fejlődés, a szocialista kulturális forradalom folyamatában alakul, formálódik a sokoldalúan képzett egyén. Az eljövendő kor nevelési feladatát Marx: A tőke első kötetében úgy rajzolta meg, mint „a totálisan fejlett egyén” megteremtését, s A gothai program kritikájában a kommunizmus legmagasabb fázisának emberét sokoldalúan fejlett személyiségként jellemezte. Ez a sokoldalúan fejlett ember nem elméletileg megfogalmazott, vértelen ideál, nem elvont jövőkép, hanem számtalan alakban jelentkező, belső emberi ellentmondásokban formálódó kortársunk, akinek alakításában a szocialista közművelődés, s annak valamennyi területe fontos tényező. Gondolkodó és alkotó egyént nevelni – ez a szocialista közművelődés fő célja. Ennek a gondolkodó és alkotó embernek elidegeníthetetlen vonása a magas színvonalú politikai műveltség. Ezért emeli ki első helyen – a közművelődési törvény végrehajtásának tapasztalatairól készült országgyűlési beszámoló –, hogy e szféra „fontos területe a politikai kultúra fejlesztése, a világnézetű nevelés és az állampolgári felelősség növelése, a szocialista eszméknek a gyakorlatban való érvényesítése, a szocialista erkölcs erősítése. Ki kell tehát alakítani a politikai tájékoztatás, nevelés stb. olyan módszereit, amelyek a társadalmi-gazdasági, politikai szerepvállalást, az aktivitást segítik elő.”

A politikai műveltség összetett tartalmából, a közművelődési párthatározatban és a törvényben rögzített korszerű megközelítésből, a közművelődés gazdagságából, sokrétű intézményhálózatából egyaránt következik, hogy a közművelődés egésze hozzájárul a politikai kultúra megalapozásához és fejlesztéséhez. A közművelődés egészének feladata a politikai műveltség különböző elemeinek – történelmi tudat, jogi műveltség, filozófiai felkészültség, földrajzi tájékozottság stb. – növelése. Az írás címéből adódóan a továbbiakban – a teljesség igénye nélkül – a művelődési otthonok feladataival, a politikai műveltség fejlesztésében betöltött szerepével foglalkozunk.

A művelődési otthonok politikai műveltség növelésével összefüggő feladatai közül – a rangsorolás igénye nélkül – kiemelhető a tevékeny, cselekvő magatartás formálása. A társadalmi fejlődés során megteremtődött az egyéneknél lévő alkotóképesség sokoldalú kibontakoztatásának lehetősége, amely mindinkább a társadalmi haladás feltétele és követelménye. A művelődési otthonok tevékenységének különböző területei – kezdve a szakköri mozgalomtól egészen az ifjúsági klubok hálózataig – az egyén alkotó képességének kiteljesedéséhez, a cselekvő magatartás formálásához sokféle módon járulnak hozzá. Ezek közül különösen fontos a több mint 6000 klub működése, amelyek egyben a szocialista demokrácia gyakorló iskolái, ahol a nyílt viták, ankétok, összejövetelek módot adnak a különböző nézetek ütköztetésére, megvitatására.

A művelődési otthonokban szervezett vitaalkalmak, beszélgetések, tanfolyamok, klubok, a szocialista brigádok összejövetelei stb. jó lehetőséget nyújtanak arra, hogy a párt politikájával, a marxizmus–leninizmus ideológiájával a résztvevők egyre nagyobb számban és egyre mélyebben megismerkedjenek. Ezeken a fórumokon mód nyílik a marxizmus tanításának és az attól idegen nézeteknek nyílt szembesítésével, a marxizmus igazságának konkrét bizonyítására. Természetesen az ilyen viták, amelyeknek módszere az érvelés, a meggyőzés, sohasem az egyén ellen, hanem az emberekért folynak, ahogy József Attila írta „... érted harcolok, nem ellened...”. Ezeken az ideológiai vitákon alapvető követelmény, hogy egyetlen kérdés, vélemény ne maradjon válasz nélkül. Ebben a munkában döntő feladat hárul a vitavezetőkre, a pedagógusokra, a közművelődési szakemberekre stb., ugyanis az ő politikai műveltségüktől, általános és szakmai képzettségüktől, pedagógiai felkészültségüktől és nem utolsósorban politikai elkötelezettségüktől jelentős mértékben függ e fórumoknak a hatékonysága. Az ő közreműködésükkel válnak ezek a fórumok a párt szövetségi politikája megvalósulásának, a marxizmus–leninizmus mind szélesebb körű elterjedésének és mélyebb megértésének gyakorlati színtereivé.

A magyar társadalom útja, politikai és gazdasági fejlődése, az osztályharc tapasztalatai egyre sokrétűbben és árnyaltabban tükröződnek vissza a társadalom tudatában. Ismeretes, hogy a közgondolkodásban megerősödött a történelem – benne a közelmúlt – marxista világnézetű, tudományos alapokon nyugvó, a múltat és a jelent reálisan értékelő, de alapvetően a jövőre tekintő szemlélete. Ez főként azokra a korosztályokra érvényes, amelyek szemtanúi, cselekvő részesei voltak átalakulásunknak. A társadalom egy jelentős részének azonban már nincsenek közvetlen tapasztalatai a felszabadulás előtti és utáni évekről, hiszen 1980-ban a lakosság 44⁰/₀-a 30 éven aluli volt. Ugyanakkor tudjuk, hogy a művelődési otthonok programjaikkal, foglalkozásaikkal, egész tevékenységükkel főleg az ifjúság művelődésének, szabadidő eltöltésének az intézményei. A látogatók mintegy 70–75⁰/₀-a fiatal, s a művelődési közösségek tagjainak nagyobb része szintén közülük kerül ki. Ezért is hangsúlyozza a művelődési otthonokról kiadott 3/1979. (I. 20.) számú minisztertanácsi rendelet, hogy az intézmények feladata: a közművelődésről szóló 1976. évi V. törvényben meghatározott célok megvalósításának elősegítése érdekében közreműködni „a dolgozók, a helyi lakosság, különösen az ifjúság politikai nevelésében.”

A politikai műveltség kialakításában és fejlesztésében a világnézeti nevelés központi kérdés. A művelődési otthonok feladata, hogy aktív közéletre neveljenek, segítsék a marxista–leninista világnézet formálását. Ebben a folyamatban jelentős szerepük van a jórészt művelődési otthonokhoz kapcsolódó művelődési mozgalmaknak. Ezek közül részletesebben érdemes szólni az amatőr művészeti mozgalomról, a honismereti tevékenységről.

A művészetek embert nemesítő, forradalmi tettekre serkentő szerepe közzismert. Ezzel összefüggésben 1944-ben Engels így írt: „Legyen szabad megemlítenem Hübnernek, az egyik legjobb német festőnek egy képét, amely hatékonyabban agitált a szocializmus mellett, mint száz röpirat. A kép néhány sziléziai takácsot ábrázol, amint vásznat adnak át a gyárosnak, s a kép igen hatásosan állítja szembe a szivtelen gazdagságot az egyik oldalon és a kétségbeesett nyomort a másik oldalon.” A művészet eszközeivel, a művészettel történő nevelésnek fontos területe az amatőr művészeti mozgalom, amelynek társadalmi jelentőségét a haladó politikai törekvésekkel való hagyományos kapcsolat is meghatározza. Az amatőr művészeti mozgalom jelentős szerepe vállalkozott a magyar munkásmozgalom és általában a baloldali mozgalmak történetében. Rendkívül intenzív volt ez a tevékenység az 1945 utáni években, amikor a mozgalom munkája nemcsak kifejezte a felszabadult tömegek

érzéseit, hanem szerves részévé is vált mindennapi életüknek. A kórusok, a zenekarok, a fotósok, az amatőr filmesek stb. egyik legmozgékonyabb bázisát képezik a művelődési otthonoknak, rendszeres résztvevői a politikai eseményeknek, s túlnyomó többségükben egészséges irányú politikai nevelést nyújtanak tagjaiknak. A művészeti nevelés egésze, de a politikai nevelés oldaláról is fontos az amatőr művészeti mozgalom műsorpolitikája, amelynek kialakításában, formálásában fontos feladatot látnak el a tanácsok és a csoportokat fenntartó szervek.

Az 1960-as évektől kezdve – mint azt „Az amatőr művészeti mozgalom helyzete és fejlesztésének feladatai” címmel készült művelődési minisztériumi beszámoló folyó évben megállapította – az 1970-es évek közepéig az amatőr művészeti mozgalmat erőteljes közéleti érdeklődés jellemezte. Ez nemegyszer ideológiai torzulásokat is felszínre hozott. Az irányító munka hatására is az 1970-es évek közepétől kezdve fokozatosan csökkentek az ideológiai-politikai gondok. Természetesen ez nem azt jelenti, hogy teljes egészében meg is szűntek ezek a gondok. Napjainkban e probléma főleg néhány rock-, pop-együttes műsorát jellemzi. Nem általános jelenségről van szó, de önmagában véve is fontos, mivel az együttesek közönsége az ifjúság soraiból kerül ki. Arról sem szabad elfeledkezni, hogy az ideológiai-politikai torzulások megszűnésével egyidőben a közéleti kérdések iránti közömbösség, depolitizáló törekvés is megjelent az amatőr művészeti mozgalomban.

A honismereti mozgalom a politikai műveltség fejlesztésének egyik alkotó műhelye, amely az egyetemet, a nemzetit és a helyit elválaszthatatlan egységben mutatja be. A honismeret hozzásegít ahhoz, hogy feltárjuk és közkinccsá tegyük népünk és az emberiség múltjának és jelenének haladó szellemi értékeit. Jól szolgálja a közéleti tevékenység fokozását, a népi hagyományok ápolását, a politikai nevelés szempontjából oly fontos szocialista hazafiságra és internacionalizmusra nevelést. A honismereti mozgalom egyben cselekvő mozgalom: a résztvevők nem egyszerűen befogadók, hanem kezdeményezők és alkotók is. A honismereti mozgalom során szerzett ismeretek gazdagítják az évfordulós megemlékezéseket, politikai vetélkedőket és pályázatokat.

A művelődési otthoni tevékenység politikai jellegéből közvetlenül adódik az étellel való szoros kapcsolat szükségessége. Krupszkaja saját kora követelményeit alapul véve fogalmazta meg – a ma művelődési otthona számára is aktuális feladatként –, hogy az intézmények munkájának „csak akkor van jelentősége, ha az minden szálával kapcsolatos az étellel, sokoldalú és állandóan az élet előtt jár.” Az elmúlt időszak – sokszor ellentétes – tapasztalatai is azt mutatják, hogy a művelődési otthonokban folyó politikai nevelés, a politikai műveltség fejlesztése akkor ért el jelentős eredményt, akkor tudta formálni a politikai szemléletet és aktivitást, amikor közvetlenül kapcsolódott az időszerű feladatokhoz, amikor a lakosságot legjobban foglalkoztató kérdések összefüggéseit tárta fel. Ez a vonás a politikai műveltség fejlesztésének egyik számottevő eredménye, ami egyidejűleg újabb követelményeket is jelent.

A politikai műveltség fejlesztésének változatos módszerei és lehetőségei vannak a művelődési otthonokban. Mind a közvetett, mind a közvetlen politikai nevelésnek megvan a maga jelentősége és szerepe. Külön kérdés-csoportot képez, hogy hogyan lehet tovább gazdagítani a jelenleg rendelkezésre álló, a napjainkban ismeretes eszközöket és módszereket. Úgy véljük, ehhez fel kell használni egyrészt a korábbi időszak jó tapasztalatait, másrészt figyelemmel kell kísérni a többi szocialista ország ilyen irányú tevékenységét azért, hogy ne kezdjük eljérőről, vagy újra, hogy ne kezdjünk kísérletezni azokon a területeken, ahol már kiérlelt, felhasználható módszerek állnak a rendelkezésünkre,

A művelődési otthonok egyrészének – mintegy egynegyedüknek – gyakorlata bizonyítja, hogy a politikai műveltség előzőekben érintett kérdéseiben – a megfelelő feltételek megléte esetén – lehet jó eredményt elérni. Ezek általában a nagyobb, jó feltételek között működő művelődési otthonok. A politikai műveltség fejlesztésében a művelődési otthonokra háruló feladatokat azonban az intézmények jelentős részében nem sikerül megfelelő hatékonysággal, színvonalasan és tartalmasan megoldani. Az intézményeknek mintegy 40–45⁰/₁₀-a csak egy-két művelődési közösséget működtet és tevékenységének szinte csak egyetlen összetevője a rendezvények szervezése – állapítja meg a Művelődési Minisztérium 1982-ben kiadott elemzése. Ezekben az intézményekben inkább a művelés a jellemző, nem a művelődés, s nagy utánajárással szervezik a rendezvények látogatóit, miközben a mindennapos élet kulturális igényei – köztük a politikai tájékoztatásra vonatkozó – kielégítetlenek maradnak. Ennek okai részben objektívek (pl. megfelelő helyiségek, költségvetési feltétele hiánya), másrészt szubjektívek (pl. az intézményvezetés nem tartja fontosnak ezt a munkát). Nem kevés – az összes intézmény egyharmada – az olyan művelődési otthon, amely nem tud megfelelni a változó társadalmi igényeknek. működése formális, nincs valóságos vonzása, hatása a működési területén élőkre. A művelődési otthonoknak ez a harmadik csoportja ellát ugyan bizonyos kultúráközvetítő szerepet, segíti a különböző szervezetek önálló politikai rendezvényeit – jórészt hely biztosításával –, de érdemben, folyamatosan, a maga teljességében nem oldja meg feladatát a politikai műveltség fejlesztésében sem. Ezeknek az intézményeknek többsége kistelepüléseken helyezkedik el, ahol alapvetően hiányzik működésük anyagi és szellemi bázisa, illetve ahol korábban megvolt, ott is fokozatosan csökken.

Összefoglalóan elmondható – állapítja meg az előzőekben idézett minisztériumi elemzés –, hogy a művelődési otthonok működési feltételei, adottságai és tevékenysége között rendkívül nagy különbségek vannak, amelyek az utóbbi években fokozódnak. Mindez egyenes összefüggésben van a művelődési otthonok politikai műveltségben betöltött és betölthető szerepével, az intézményekkel szemben e területen támasztható követelményekkel. Akkor járunk el helyesen, ha a politikai műveltség fejlesztésében, az ezzel összefüggő feladatok meghatározásában figyelembe vesszük az intézmények adottságait. E vázlatos bemutatás nem tartalmaz olyan feladatcsoportokat, mint például az intézményekben folyó ismeretterjesztés, a kiállítások helye a politikai műveltség fejlesztésében, nem érintette a tömegek kultúrája szempontjából oly fontos szórakoztatás ideológiai-politikai összefüggéseit stb. Összességében megállapítható: minden szinten sokat kell és lehet még tenni azért, hogy a művelődési otthonok a közéletiség, a politikai kultúra fejlesztésében hatékonyabb szerepet töltsenek be. Ehhez minden egyes helyen a meglévő lehetőségek és adottságok eddiginél határozottabb feltárása, a feladatok rangsorolása, pontos és szakadatlanul jobbra törő munka szükséges.

A „MINDENNAPOK” KULTÚRÁJÁNAK MEGKÖZELÍTÉSE BARANYA MŰVELŐDÉSI OTTHONAIBAN*

„...a mindennapi kultúra forrása a reális társadalmi szükséglet.”

A címben jelzett fogalom jelentését vizsgálva, a „mindennapokról” hajlamosak vagyunk a hétköznapokra asszociálni, s e fogalmakat azonosítani. Elsőnek azt kell felvetnünk: vajon létezik hétköznapi, s ünnepi kultúra? Témánkat úgy fogjuk fel, hogy a „mindennapok” felesleges hangsúlyozása az amúgy is tudottnak, amely szerint nincs hétköznapi, vagy ünnepi, csak kultúra van, a különféle meghatározások elkülönítő jegyeivel együtt. (Hiszen 270 körüli a kultúra meghatározásainak száma.)

A mindennapi kultúrát természetesen az autonóm kultúra részeként fogjuk fel. Azon szerencsére – amit a kultúrpedagógia képviselt – túlvagyunk, hogy ünnepi és hétköznapi, vagy az ezzel azonosított anyagi-szellemi kultúráról szóljunk csak. Kultúrafelfogásunk – témánk szempontjából – az emberi létezés, az emberi világ teljességét jelenti. A kultúra mind a tárgyi, mind a társadalmi és az emberi kultúra organikus egysége.

A konferencia címadóinak sejtjük és tiszteljük törekvését, amely – feltételezésünk szerint – a kultúra hétköznapiságára, a hétköznapi valósággal való szoros összefüggésekre akarja figyelmünket felhívni a lukácsi megismerési, illetve gondolkodási formák alapján. A mindennapi, a tudományos és az esztétikai gondolkodás az ember különböző tevékenységeivel függ össze, így a „mindennapi” a mindennapi léttel. A mindennapi kultúra nem azonos a tömegkultúrával sem. Köpeczi Béla fogalmazza meg: „A mindennapi kultúra az anyagi javakkal való élés mindennapi módját, a mindennapi életben alkalmazott ismereteket, az itt érvényesített nézeteket, hiedelmeket, előítéleteket és az általuk meghatározott értékrendszert, attitűdöket foglalja magába.” (Műveltség és minőség, Kossuth, 1983.)

Hogyan érvényesülhet mindez a művelődési otthonok gyakorlatában? Szokatlan a párhuzam, mégis tanulságos. A deviáns magatartás okait alkoholisták körében kutatók tapasztalták: (Deviáns magatartás szociológiája, 1974. Közg. Jogi K.) 100 alkoholistából 35⁰/₀-uk nyilatkozott úgy, azért jár rendszeresen vendéglőbe, mert szabadidejében nincs mit csinálnia. További 34⁰/₀-uk nyilatkozta, azért fogyaszt alkoholt, mert a vendéglőben kiélheti szociális igényeit, talál barátokat. Az említett válaszok magas aránya kritikája azoknak a formális intézményrendszernek is, amelyek a szabadidő hasznos eltöltésének szervezésére és a közösségi élet alakítására hivatottak.

A művelődési otthonok munkájára ma gyakran hallunk olyan megjegyzéseket, hogy szűk rétegre hat, a tevékenységnek nincs átütő ereje, általában kicsi a súlya a közművelődés rendszerében stb. E megjegyzések természetesen túloznak, de valami igazságuk azért van, és erről a hálózatban dolgozóknak kell elgondolkozni. A művelődési otthonok tevékenysége igaz, nem hat minden rétegre egyforma inten-

* Elhangzott a magyar-szovjet bilaterális konferencián – Pécs, 1983. V. 23–27.

zitással, gyakran csak a fiatalok szórakozási igényeit szolgálja ki, formarendszere szegényes, csak nehezen tud a változó művelődési szokásokhoz alkalmazkodni, megújulni, illetve korszerűbb művelődő magatartást kialakítani. Ez természetesen nemcsak a hálózat szellemi erejétől függ, az objektív feltételek alakulása is befolyásolja. De az átütő erőnek a hiányolása már módszertani gyengeséget is sugall, noha ez a társadalmi hatásrendszer egészéhez viszonyítva nem képzeltető el abszolút követelményként. A néhol természetesnek vélt gyakorlat azonban, amely szerint egy-egy előadás, egy-egy foglalkozás, az egymással nem transzferáló akciók és rendezvények sokasága a személyiségformálás szempontjából eredményes lehet, naiv elképzelés. A tudatos és hosszú távon megvalósított pedagógiai munka elmaradása a személyiség alakításában valóban kevés eredményt hoz. Témánk szempontjából a legelgondolkodtatóbb kritika az, amikor azt halljuk, hogy a művelődési otthoni hálózat működése nem tudja társadalmi fontosságát, az egyén számára súlyosságát igazolni. A közművelődés szektorából talán a művelődési otthoni hálózat az egyetlen olyan intézményrendszer, amelynél a legkevesebb tevékenységi kötöttséget találjuk. A művelődési otthonok célja nagyjából elfogadott, ebből nem következik azonban a tevékenység milyenségének meghatározottsága. A funkcionális tisztázatlanság a tevékenységet néhol parttalanra teszi. Céljában átvesz sok olyant, amiért más kulturális, vagy egyéb intézmények is dolgoznak. Gyakran pótló funkciót tölt be, nehéz specifikumait egyértelműen meghatározni. Az utóbbi időben a kiscsoportok működtetése és a rendezvények szervezése – mint a módszertanban az ötvenes, hatvanas években megtanult tevékenységformák – egyre inkább elvesztik tömegbázisukat. Elsősorban a községi intézményeknél a régi szervezeti keretekbe nem tudjuk a közönséget beto-
borozni, mert e meghatározott szükségleteket hordozó, életmódjában, művelődési szokásaiban változó közeghez nem teremtettünk új tartalmat, e tartalmakat hordozó új formákat. Bár el kell ismerni, ez sem módszertani kérdés csupán.

A művelődési otthoni intézményhálózat ma nem mindig képes erősíteni munkájában azokat a tevékenységeket, amelyek a társadalmi-egyéni szükségletek oldaláról jelentkeznek. Úgy gondoljuk, egyedül a társadalmi-egyéni szükségletekből való kiindulás vezethet el a szükségesség érzéséig, addig, amikor is az egyén érdekei fogadtatják el a művelődési házat, mert pontosan tudja, hogy bizonyos szintű problémáinak megoldásához ez az intézmény valamilyen formában hozzásegíti. Ez már egyfajta specifikum is.

Számunkra tehát a mindennapi kultúra forrása a reális társadalmi szükséglet. Ennek felismerése, kielégítése a népművelő első számú feladatai közé tartozik. S e szükséglet nem az igények felismerése. Az igény – ha az igényességet értem alatta – elkanyarít témánktól. Az igényességben minősítés is van, amely egyéni értékérce szerint bizonyos minőséget feltételez. Közművelődési gyakorlatunkban az igény mindenképpen valami szubjektív tartalmat jelent, amit az illető elvár. De ennek az elvárásnak a minősége a szubjektumhoz kötött, s kielégítése elvileg a közművelődés társadalmilag felvállalt – de csak nagy vonalakban tisztázott – feladatrendszerével ütközhet. Egyéni igények és társadalmi elvárások ütköznek ilyenkor. Az igényt néha – véleményünk szerint rosszul – a legalapvetőbb terminológiának fogjuk fel gyakorlatunkban, amelynek kielégítésére végül is az egész közművelődési tevékenységet építjük abból a felismerésből, amely szerint az egyéni igényeket elégítjük ki, az egyén fogadóképességét biztosítjuk a kínált közművelődési tartalomra.

Témánk szempontjából is a legalapvetőbb terminológiának a szükségletet fogadjuk el. Bár az igény tükrözi a szubjektumot, benne megfogalmazódik a szubjektum állapota is, de ennek az állapotnak a hajtóereje, motivációs bázisa a szükséglet.

A pszichológia szerint is a szükséglet az érdeklődés alapja. Alapterminológiánkban a szükségletet két oldalról fogjuk fel. Az egyik, amely a szubjektum oldalát jelenti, a másik, amely a társadalom oldalát fogalmazza meg. Noha e kettő csak erőltetetten választható szét, hiszen a szubjektum nincs társadalom nélkül. Mégis – témánk kifejtése szempontjából – az egyéni-társadalmi szükségletet mint első és fontos alapkategóriát értelmezzük.

Engels írja az Anti-Dürringben: „Minél szabadabb egy ember ítélete egy meghatározott kérdésben, annál nagyobb szükségyszerűséggel lesz ezen ítélet tartalma meghatározott, míg a tudatlanságon alapuló bizonytalanság, amely sok különböző, egymással ellentmondó döntési lehetőség között látszólag választ, éppen ezzel bizonyítja nem szabad voltát, azt, hogy a tárgy uralkodik rajta, holott éppen neki kellene uralkodnia azon.” Az ítéletalkotás legalapvetőbb feltétele tehát a tudás. Ha a mindennapok kultúrájának megvalósulását vizsgáljuk megyénk művelődési otthoni munkájában, nem hagyható figyelmen kívül, hogy a tanácsi, szakszervezeti és egyéb fenntartású művelődési otthon-típusú intézményekben a szakmai munkakörben dolgozóknak mindössze egyharmad része szakképzett. A népművelő személye, felkészültsége hallatlanul fontos. Kellő szakmai, társadalmi-politikai ismeret birtokában képesnek kell lennie tudatos ítéletalkotásra. A népművelőnek ismernie kell a működési terület társadalmi, politikai problémáit, az egyes embert foglalkoztató gondokat, mert csak így képes (e problémákra válaszul) értelmes közművelődési tevékenységet kialakítani. De ezeket a problémákat a társadalomban, attól nem elszakítva kell elemeznie, tehát ismernie kell a társadalom egészét is. Értően kell ismernie ezen kívül az embert, a művelődés alanyát, akit befogadóként a művelődési folyamat részesévé kell tenni. Ismernie kell azt a széles szakmai ötlettárat is, ami a hogyan kérdéseit jelenti, s ami a módszertanban ragadható meg.

A gyakorló népművelők egy része nem ismeri az emberiség anyagi és szellemi fejlődése történetének azokat a fő vonásait, amelyek alapul szolgálhatnak társadalmunk különböző rétegei gazdasági és kulturális viszonyainak, műveltségi állapotának, világnézetének, általában mindazon tényezők megismeréséhez, amelyek ezeket alakították, vagy ma is befolyásolják.

Vajon miért? Tudjuk: a népművelők az értelmiségi presztízshierarchiában alacsonyban helyezkednek el. Tükrözik ezt az élet- és munkakörülményeiket, jövedelmi viszonyaikat elemző vizsgálatok. Köztük sok az első generációs értelmiségi. Általában a fölfelé törekvés, az értelmiségi magatartásforma és műveltség elsajátításának vágya jellemzi őket. Néha ez a lendület kiviszi őket a pályáról. Gyakorta a népművelői lét – esetükben – egyfajta értelmiségi iskola. Ennek ellenére, az említett kívánalmaknak csak kisebb hányaduk tud eleget tenni, a társadalmi megismerésben előbbre jutni. Második fontos kategóriánk tehát az egyéni-társadalmi szükségletek felismerésére szolgáló ismeret, tudás. A mindennapi kultúrát a mindennapi lét befolyásolja, aminek megismerése fontos feladat.

E társadalmi megismerés, tudás alakulására – a szubjektív feltételek mellett – azonban hatnak egyéb feltételek is. Fontos például a körülmények olyanná tétele, hogy a népművelők „hivatából” benne lehessenek a működési terület társadalmi-politikai-gazdasági vérkeringésében. E megismerés akkor lehet teljes, ha a közművelődési munkára a társadalmi-gazdasági-politikai közélet minden fórumán ott lehet, s az ott elhangzottakból merít. Ha nem izoláljuk, hanem hozzásegítjük ahhoz, hogy a települést érintő valamennyi információt birtokolhassa. A népművelőnek a döntési folyamatban való bármilyen minőségű részvétele egyben elismerése annak, hogy minden döntésnek van (lehet) tudati velejárója, következésképpen közművelődési oldala. Ebből eredően egy-egy döntésből közművelődési feladatok szár-

maztathatók. A népművelő maga is mindennapi lesz, ha tevékenységével az aktuális társadalmi-egyéni célokhoz tud hozzájárulni, ha a napi életet képes alakítani, formálni. Ha a társadalmi, egyéni célok megvalósításához, a problémák megoldásához – a maga eszköztárával – hozzá tud szólni, fontossá válik társadalom és egyén számára. (Hiszen tevékenységének tartalmát az egyén szükségletei, illetve a társadalom szükségletei, céljai szerint jelöli ki.) Ugyanakkor nem lesz mindennapi, mert tevékenységének tartalma – ilyen törekvés mellett – nem válik általánossá – (az általános ismeretek, információk adásában – lehetőségei folytán is – többet ad a televízió), ezzel szemben nagyon is konkrét lesz, mert munkájának tartalmát a helyi célok, az aktuális problémák, a mindennapi lét határozzák meg, ezzel is növelve a helyi érdeklődés erejét.

Amikor empirikus ismereteinkre támaszkodva gyakran úgy fogalmazzunk, hogy a művelődési házak hagyományos tevékenysége iránt nincs megfelelő érdeklődés, azt is mondhatnánk: egyre mélyülő szakadék tátong az állampolgárok mai életmódjából fakadó, s a mindennapi lét által befolyásolt tevékenysége és a művelődési otthonok által nyújtott tevékenység szerkezet között. Sarkítottabbban úgy is fogalmazhatnánk, az emberek mindennapi tevékenységstruktúrájába nehezen illik bele az, hogy esténként színjátzó, énekkari, vagy táncpróbára, netán a mindennapi problémáiktól elütő ismeretterjesztő előadás meghallgatására beüljenek. Mindez nyilván az érdekszükséglet kategóriákkal is összefügg. A szükséglet-tudás (megismerés) után a következő fontos kategóriánk tehát az életmód, illetve az életmódban megragadható tevékenységfajták.

Az életmód leegyszerűsítve a személyiség által hierarchikus rendszerbe szervezett tevékenységstruktúra, ily módon a közművelődéssel, mint egyfajta tevékenységgel kapcsolható. De milyen tevékenységstruktúrát kell művelődési otthonainkban felvázolni ahhoz, hogy az emberek mindennapi életmódja – mint a tevékenységek rendszere – a művelődési házaink által nyújtott tevékenységekkel adekvát legyen? Elméleti továbbgondolásunk egyik sarkalatos pontja ez. Úgy véljük, a művelődési otthonok tevékenységének alakításában is a reprodukálható társadalmi gyakorlat elemeihez kell közelíteni. (Lásd: Gáspár László – A társadalmi gyakorlat szükségletei és az általános nevelés tartalma, Akadémiai Kiadó 1977.)

Ez nem valamiféle tevékenységcentrikus működés csupán, mert minden tevékenység tartalom hordozója is. Pedagógiai felfogásunkat (a tevékenységben, tevékenység által megfogalmazott makarenkói tételt) sem érinti. Marx mondja: „A személyiségformálódás objektív folyamata nem a társadalmi viszonyok összességében, hanem az egyén életviszonyainak összességében zajlik le.” De az alapvető társadalmi tevékenységi módokat a tárgyi világ nem közvetíti önmagában. Ez a közvetítés a társadalmi együttműködés, érintkezés különböző formáiban, közösségekben mehet végbe. Az alapvető magatartás és a tárgyi tevékenységformák elsajátítása tehát az aktuálisan létező kollektivitás formák közvetítésével valósulhat meg a művelődési otthonokban is. A társadalmi gyakorlatnak így két oldalával kell számolnunk a közművelődésben: a tárgyiasítással és az elsajátítással.

Végző következtetésként tehát; nemcsak a közművelődési intézménynek kell feloldódnia a társadalom életében, hanem a társadalom aktuális életének kell behatolnia a közművelődés intézményrendszerébe. Ez nem jelenti a szellemi kultúrának, vagy a művelődési javak csak bizonyos elemeinek átszármasztását. Jelenti viszont azt, hogy az alapvető társadalmi tevékenységi módok közvetítését kellene átgondolni, építve az egyén, a társadalom aktuális problémáira, szükségleteire. Hiszen a közművelődés gyakorlata működésének tartalmát tekintve nem zárkozhat el a világtól. Sajátos eszközeivel a valós társadalmi-gazdasági célok, feladatok meg-

valósítását kell segítenie. Van sajátos segíteni valónk a gazdasági hatékonyság növelésében, a társadalmat, embert izgató kérdések megválaszolásában, a közélet, a demokrácia alakításában, a naponta felvetődő ideológiai kérdések tisztázásában, amelyek gyakran hiányos történelmi-társadalmi ismeretből fakadnak, hézagos marxista műveltségről árulkodnak. És sorolhatnánk tovább... A népművelő mással nem pótolható feladata, hogy az adott helyen jelentkező problémákat felismerje. S e felismerésen túl – sajátos eszközeivel – a problémamegoldást segítő tartalom elsajátításának folyamatát irányítsa, szabályozza. S itt nem elég az ismeretterjesztő szándék. Az ismert didaktikai tételt – amely szerint az ismeretek elsajátítása teszi az embert képessé a problémák megoldására – az említett intézménytípus, s a felnőtt ember pszichés sajátosságait figyelembe véve meg kell fordítani. Úgy véljük, a társadalmi-egyéni szükségletekből fakadó tartalmi problémát kell az intézményi munka középpontjába állítani. A probléma megoldására koncentrált tevékenység a felnőtté egyébként is erősíti az érdeklődést, szabályozza a figyelemvezetést. Didaktikai tételünk tehát úgy fogalmazható meg a módszertan számára: a felnőtt ember nem attól tud majd problémákat megoldani, hogy előtte ismereteket sajátított el, hanem attól lesznek ismeretei, hogy problémákat old meg. Ez a módszertani alapelv átrendezi a művelődési otthonok mai tevékenységét.

A művelődési otthonokban dolgozókat ma – megyénkben is – különböző magatartásforma jellemzi. Vannak, akik munkájukkal bele kívánnak szólni a társadalmi folyamatokba, szüntelenül keresik a megújulás lehetőségét, ők a szakma reformnemzedéke. Ők vannak kevesebben. A többség kevésbé érzékeny a társadalmi mozgásokra, inkább abban érdekelt, hogy a fennálló viszonyok tovább éljenek. Egy harmadik csoport az, akik nem tudnak élni a lehetőségekkel sem, a szakma peremén tengődnek, előbb-utóbb el is hagyják a pályát. Ma Baranyában – éppen a mindennapi kultúra fontosságára irányítva a figyelmet – néhány művelődési otthon tevékenységében, illetve tartalmi célkitűzéseinek csoportosításánál – már a tervezés fázisában – a társadalmi gyakorlat alaptípusaiból indulunk ki, illetőleg e társadalmi gyakorlat problémáit próbáljuk – legalább céljában – a művelődési otthonok tevékenységébe áttenni, amelyre a közművelődés eszközeivel – válaszként az egyéni társadalmi szükségletekre – valamiféle információt, eligazítást adhatunk. Ma a művelődési otthoni tevékenység is azokból az alapvető társadalmi tevékenységi módokból épül fel, amelyek az osztársadalmi gyakorlat objektív struktúrájában rajzolódnak ki. Ilyenek:

- a) Munkával összefüggő ismeretek, információk, tevékenységek, a termelés, gazdálkodás segítése.
- b) A társadalmi, politikai-közéleti ismeretek, információk és tevékenységek.
- c) Az egészséges életmód kialakítását szolgáló, illetve az otthonnal, családi élettel kapcsolatos információk, ismeretek és tevékenységek.
- d) A művészeti jellegű ismeretek, információk és alkotó tevékenységek.
- e) A pihenést, szórakozást segítő ismeretek, információk, illetve az ezt szolgáló tevékenységek (rekreáció).

Az intézményi munkában a tevékenység és tartalom – mint ahogy a mindennapi élettevékenység is – folyton változik. Nagy szerepe és lehetősége van az aktualizációnak. Igaz, az aktualizálás sok esetben ütközhet a hosszabb távú tervezés bürokratikus követelményeivel.

Megvizsgáltuk öt nagyobb művelődési ház havi programját január, február, március hónapokban. Elméleti elgondolásunk még nem vált az általános gyakorlat részévé. A tervezett tevékenységformák aránya a következőképpen alakult:

Hangverseny	21
Színházi előadás	18
Ismeretterjesztő előadás (közlekedés 4, idegenforgalom 2, hobbi 4, könnyűzene 2)	12
Kiállítás	11
Diabemutató	10
Disco	9
Klubprogram	8
Szakköri foglalkozás	6
Népi együttesek szerepeltetése	6
Bál	6
Művészeti csoport próbája	3
Politikai vitakör	2
Divatbemutató	2
Kirándulás, vásár, családi est, nagyrendezvény, borverseny	1-1

Kérdésként, a további vizsgálódásra azt kell felvetnünk, vajon milyen célból szerveződtek e programok? Vajon milyen reális társadalmi-egyéni szükségletet elégítenek ki? A vizsgált tevékenységet inkább a szórakoztatni akarás, a könnyed érdekességek kínálata jellemzi. Valószínű azzal a feltételezéssel, hogy a közönséget a különlegesség, az érdekesség vonzza. Tulajdonképpen így a nézők, hallgatók megtartására irányított reklámtevékenységnek is felfogható. Nyilvánvaló, hogy ez a munka a szükségletek oldaláról közelítve nem céltudatos.

Találunk természetesen olyan tevékenységeket is – más itnézményeknél –, amelyek a mindennapok kultúráját céltudatosan beépítik munkájukba. Ezt jelző formák: a kertbarát klubok, a jogi-pszichológiai és más tanácsadó szolgálatok, a technikai szabadiskola szervezése, a speciális problémára szervezett nyelvtanfolyamok, (például a külföldre utazó munkáscsoport felkészítésére) stb. Az éves munkaterv vizsgálatára alapján a TIT megyei szervezetének gondolkodása a legszimpatikusabb, mert céltételezésében ott fogalmazódik meg lepregnánsabban a mindennapi kultúra jelenléte. A szervezet sokszínű, az igényekhez rugalmasan igazodó ismeretátadási feladatokban gondolkodik.

– „Rétegenként differenciáltan”... „Gyors reagálással” akar tájékoztatni „társadalmi, gazdasági életünk, legújabbkori történelmi fejlődésünk, szocialista értékeink országos és helyi eredményeiről, teendőiről”.

– „A nemzetközi politikai események megértésére, összefüggéseinek helyes magyarázatára, a békemozgalom feladatainak széles körű hirdetésére” törekszik, nemzetközi politikai klubokat szervez.

– „Sorozatelőadásai segítségével megyénk kiemelt gazdasági célkitűzéseinek megvalósítását (líász-program, földgazvezeték program, környezetvédelem, ivóvízminőség-javítás, energiagazdálkodás és racionalizálás)” segíti.

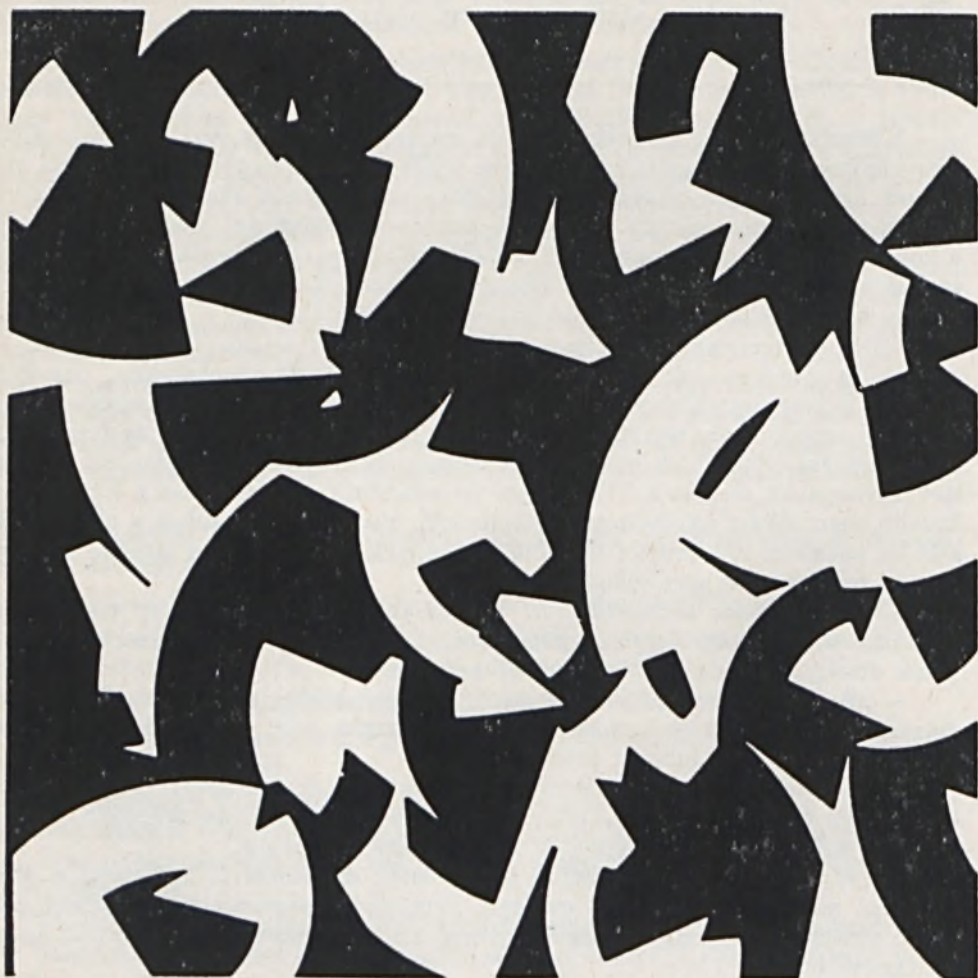
– „Munkás át- és továbbképző tanfolyamok szervezésével hozzájárul a szakmaváltás megkönnyítéséhez, az esetleges munkaerő-átcsoportosítás zökkenőmentesebbé tételéhez, a mezőgazdaságban jelentkező ipari szakképzettség iránti igény kielégítéséhez.”

- „Speciális tanfolyamokat szervez (lakásépítési tanfolyam, titkárnőképző, segédmotoros tanfolyam stb.)”

- „A háztáji és kiegészítő gazdaságok ösztönzése érdekében gazdatanfolyamot” szervez stb.

E tevékenységek érzékelhetően reális megyei szükségletek alapján fogalmazódnak meg, így a közművelődés sajátos eszközeivel hozzájárul e szervezet a megye társadalmi-gazdasági feladatainak megoldásához, ugyanakkor egyéni szükségleteket is számba vesz, amelynek következtében – valószínű – érdeklődésre is számíthat. Az egyéni szükségletekre épült érdeklődés fokát jelzi az is, hogy a TIT által nyújtott lehetőségekért a közönség áldozni képes, tanfolyami részvételt fizet.

A művelődési otthoni gyakorlatban ma a népművelői tettvágy, feltételek és lehetőségek, tartalom és hatás szempontjából a „van” és a „legyen” konfliktusát éljük. A van kritikája mellett legalább annyira fontos, hogy a legyen programját tisztázni tudjuk. Hisszük, ez a tanácskozás is ehhez járul hozzá.

A „HELYI KÖNYVKIADÁS MAGYARORSZÁGON 1957—1982” C. KÖNYVKIÁLLÍTÁS

(Pécs, 1982. november 30–december 15. Mozgalmi Ház)

1982 elején felkérték a Megyei Könyvtárat, hogy rendezzen kiállítást a megyék 1957 utáni könyvkiadásából. A feladat hallatlanul izgalmas és szép volt, s ennek megfelelően indult az előkészítés. A megalakított munkabizottságot a megyei tanács művelődési osztályának helyettes vezetője irányította. A társ megyék tanácsi vezetőit a Baranya megyei Tanács művelődési osztályának a vezetője kérte fel a részvételre. Könyvtárunk a társkönyvtárak megszervezésének, a könyvek kiválasztásának és a kiállítás szakmai megrendezésének feladatát kapta.

Első lépésben felmértük az időszak könyvtermését, a könyvkiadáson belül képviselt arányokat és bár tudtuk, hogy a nem hivatásos kiadók a hatvanas évektől folyamatosan felívelő tevékenysége jelentőségben vetekszik, címekben meghaladja a hivatásos kiadókét, bennünket is megleptek a tényt számok.

A statisztikai adatok tanúsága szerint az ötvenes években még elenyésző, 1965-ben már az összkiadás 23⁰/₀-a, 1970-ben 46⁰/₀-a, 1975-ben 59⁰/₀-a, míg 1980-ban 66⁰/₀-a jelent meg nem hivatásos kiadóknál. A nagymérvű növekedés okai közismertek. A gazdaságirányítás új rendszerében intézmények, szervezetek, hatáskörök alakultak, megnőtt a helyi önállóság. Ezzel párhuzamosan megnőtt az információ-igény. Új oktatási formákkal kísérleteztek, ankétok, konferenciák, tanácskozások ontották a tapasztalatokat és az információt. A felgyorsult társadalmi és gazdasági mozgásnak természetes velejárója volt a nagyarányú publikációs igény. A korszerű, nagy teljesítményű sokszorosító berendezések viszonylag könnyen hozzáférhetővé váltak a devizagazdálkodás decentralizálásával, állami támogatásokkal és kedvező lehetőséget teremtettek a folyamatos és gyors tájékoztatáshoz. A hasznos és jó kiadványok mellett természetesen feltűntek a tartalmatlan, pazarló, silány munkák is ott, ahol a gazdasági lehetőségek, a szellemi erők és a valóságos igény nem találkozott. Ezzel párhuzamosan a bibliográfiai számbavétel nehézkessé, majdnem lehetetlenné vált. Nem kiadói szervezet állott e mögött, hanem alkalmi kiadók alkalmi szerző-és szerkesztőgárdával. Ezek a kiadás gazdasági és főleg jogi problémáival egyedül birkóztak meg, s nagyon sokszor nem is tudtak köteletpéldányszolgáltatási kötelezettségükről. Végül a Minisztertanács a KNEB-et kérte fel, vizsgálja meg a nem hivatásos könyvkiadás 1975. évi helyzetét. A vizsgálat megállapította, hogy a kiadott művek 20⁰/₀-ának megjelentetése indokolatlan vagy legalábbis vitatható volt. Ez a vizsgálat ugyanakkor elismert 80⁰/₀-ot! 1975-ben 3965 mű jelent meg nem hivatásos kiadóknál, amiből 3200 műre tehát szükség volt! Ezt nagyon pozitív eredménynek kell tartanunk. Ebben a 20⁰/₀-ban ugyanakkor benne vannak azok a terjedős, túlméretezett tsz-történetek – melyek bőséges teret szentelnek az elnökek és a tagságnak –, melyeknek helyismereti jelentősége az időben nem hogy elenyészik,

de növekedni fog. Köztudott, hogy a községi krónikairás csak a 60-as évek végén – Baranyában pl. a 44/1971. V. B. sz. határozattal – indult meg rendszerezetten, és tudjuk azt is, hogy a mezőgazdasági üzemek, szövetkezetek iratanyagából alig kerül valami a levéltárakba. Ezzel a kivétellel nem kívánjuk menteni az önmagában rossz, jelentéktelen kiadványokat, csak jeleztük a probléma összetettségét.

A könyvkiadás mennyiségi számbavétele után második lépésben a helyismereti gyűjtemények gazdáit, a megyei könyvtárakat kértük fel az együttműködésre. Levélben tájékoztattuk őket a kiállítás tervéről, céljáról és a válogatás javasolt szempontjairól. Mindjárt kezdetben leszögeztük, hogy Budapest ne szerepeljen a kiállításon, jóllehet számos nem hivatásos kiadója van, de országos szerepkörük miatt a hivatásos kiadókra jellemző tevékenységet folytatnak. Pest megye elbírálása természetesen azonos volt más megyékével.

Kizártuk a kiállítandó anyagból azokat a munkákat, melyek megyei erők közreműködésével, támogatásával helyi tudományos intézmény vagy kutató eredményeiből az Akadémiai, Műszaki, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadónál jelentek meg. Ezzel a legrangosabb szellemi eredmények felvonultatásáról mondtunk le látszólag. A valóságban ezek a kutatóhelyek, kutatók az intézményi évkönyvekben, közleményekben, sorozatokban folyamatosan megjelennek és így jelen vannak a megyék kiadói karakterében.

A javaslatokat összegezve végül is az alábbi szempontok elfogadásában egyeztek meg a kiállítók: A dokumentumokat típusonként vizsgálva megállapítottuk, hogy nem állítunk ki brosúrát, lapkiadványt, térképet. Periodikát csak akkor, ha nem a helyi lapkiadó vállalat gondozásában és évente 12-nél nem gyakrabban jelenik meg.

A kiállításon elsősorban könyv szerepeljen, ezen belül a reprezentatívabb, tartalmilag a legszínvonalasabb kiadványok. A füzetalakúak közül a kiállítási katalógusok, városkalauzok, sorozatok. A formai kritériumok meghatározásával csak kis részét zártuk ki a dokumentumoknak, de a minőségi válogatást megkönnyítettük.

A kiállítás terjedelmét a kiállítóterem és a rendezhetőség tovább korlátozta. Mindössze 2200–2300 kiadvány bemutatására nyílt lehetőség. Ha figyelembe vesszük, hogy huszonöt év termését kívántuk kiállítani és csak egy évben, pl. 1980-ban 4023 könyv jelent meg ebben a kiadói kategóriában, nem kell senkit meggyőzni a bemutatott anyag reprezentatív jellegéről.

Hátra volt még egy eldöntendő probléma: mi legyen a rendező elv? Kiadványtípusok, kiadók, vagy megyék szerint mutassuk be az anyagot? Az első két módszer további rendezéseként a megyék szerinti sorolást lehetett volna választani. Elvetettük, mert a szándékkal ellenkező benyomást és célt érthetünk volna el. Az érdeklődőt és a könyves, vagy könyvtári szakembert nem ez a kiállítás fogja informálni a kiadványtípusokról. Az is lényegtelen a hasznosság szempontjából, hogy ki jelenteti meg. Pl. néhány megyében minden könyvtári, iskolai, helytörténeti munka kiadója a tanács, másutt maguk az intézmények, iskolák.

Végül is a megyék szerinti rendezést választottuk. Kértük a társkönyvtárakat, hogy a kiválasztott anyagot kiadók szerint rendezve küldjék el. A beérkezett és végül kiállított munkák jelentős része a közgyűjtemények (múzeumok, levéltárak, könyvtárak), a tudományos intézetek és a felsőoktatási intézmények kiadásában látott napvilágot. Emellett jelentékeny kiadói tevékenységet folytatnak a párt-, állami és társadalmi szervek, a tömegszervezetek, a vállalatok, szövetkezetek, üzemek. A kiadók száma megyénként nagy eltéréseket mutat. A legkevsebb Somogyban, a legtöbb Csongrád megyében található.

A közgyűjtemények kiadói tevékenységét a földrajzi hely történeti, földrajzi,

néprajzi, szociológiai, nyelvészeti stb. feldolgozásai, a vállalatok, üzemek stb. kiadását a termelési profil, a szakmai témák jellemzik. A párt-, állami és társadalmi szervezetek, tömegszervezetek, a vállalatok kiadványai nem csupán működésükre, feladataikra jellemző képet mutatnak, hanem meggyéknént változót. Pl. van ahol a helyi munkásmozgalomra vonatkozó kutatás eredményeit nem a levéltár, hanem a megyei pártbizottság jelenteti meg. A tanácsok, a Hazafias Népfront, a MTESZ a legkülönbözőbb területeket finanszírozzák.

A kiadványtípusok nagyjából azonosak minden megyében: monográfia, tanulmány, forráskiadvány, statisztika, olvasókönyv, katalógus, bibliográfia, repertorium, fotoalbum, útikalauz, megyei szemle. A legnagyobb formai változatosságot az albumok és kiállítási katalógusok mutatják, a legkisebbet a közgyűjtemények évkönyvei.

A könyvkiállítás elsősorban látvány: a könyvkiadás volumenéről és technikai színvonaláról ad legtöbb információt. A címek általában utalnak a tartalomra, de cím- és forma alapján szellemi színvonalat értékelni veszélyes. Ha mégis megkíséreljük értékelni a kiállított munkákat abból a szempontból, hogy mit juttattak a magyar szellemi- és kulturális élet vérkeringésébe, azért tesszük, mert végső soron ez volt a kiállítás elsőrendű célja. A tudományos-, vagy szakmai igényesség mércéjét a megyei könyvtárak maguk állították fel, amit a kiállításrendezők már nem bíráltak felül.

A kiállításon már az első körülpillantás is tanulságos volt. Levéve a tárlóról és belepillantva néhány monográfiába, évkönyvbe, látnunk kell a kutatómunka mennyi fontos eredménye van beléjük „zárva”. Miért nem tudunk róluk? Évekig még az MNB sem tárta fel analitikusan a gyűjteményes köteteket, az elmaradt kritikákról nem is beszélve.

Szép, impozáns, könyvespolcunkra kíváncsozó könyveket forgatunk, keressük, mennyiért juthatnánk hozzá? Nem találjuk. Tiszteletpéldányként, ingyen boldogboldogtalan megkaphatta, de ahova el kellene jutnia, éppen ezért nem került. A nem hivatásos kiadóknál megjelent munkák hosszú ideig nem kerültek könyvkereskedői forgalomba, így a nyilvánosság elé sem. Amennyivel gyorsabban jelenik meg egy magánkiadás, információtartalma annnyival később – vagy sohasem – kerül a nemzet szellemi vérkeringésébe.

Végül azzal a szándékkal járjuk végig a kiállítást, hogy kiszemelgessük belőle – csupán címlap alapján – mi jelent meg vidéken általános érdeklődésre számító, hiánypótló munka. Egyúttal kísérletet teszünk a megyék kiadói karakterének, eredményeinek megfogalmazására.

Előre elnézést kérek mindazoktól, akiket nem említek. Már a válogatáskor minden megye arányos képviseletet biztosított a helyi „hivatásos magánkiadóknak” – közgyűjtemények, felsőoktatási intézményeknek. Róluk csak akkor, ha valamilyen szembetűnő eltérést mutatnak a többi megyéhez képest.

BÁCS-KISKUN MEGYE az első között jelentette meg – 1978-ban, a szolnokiakkal közösen a meginduló földrajzi név gyűjtéshez Pesty Frigyes kéziratok hagyatékából a Jászkunság helynévtárát. Milyen kár, hogy a szerkesztést meggyéknént másként fogják elvégezni, s így egységes felhasználói szempont nem érvényesíthető. Pesty munkájának történeti értéke csak azért nem vetekedhet Fényes Elekével, mert eddig még nem jelent meg. Figyelemre méltó a megyei könyvtár repertorizálási tevékenysége is. Emellett a megye művelődésügyének történetét is megjelentette 1970-ben. Hosszú ideig háttérbe szorult – a 20. századot leszámítva – a történeti forrás- és dokumentumkiadás. A Kalocsa környéki török kori adóösszeírásokkal e körből találkozunk a kiállításon. A levéltár már 1967-ben kiadta kéziratok térképeinek katalógusát is. Kevés megyei úthálózat-történetet találhatunk, azért emeljük

ki a kecskemétiéket. Véleményünk szerint az úthálózat kiépülésének kronológikus ismerete számtalan kutatási területen nélkülözhetetlen.

A megyei tanács „Forrás könyvek” sorozatát kell még kiemelni, mint mecénási tevékenységet. A község-történetek szép számmal elkészültek, ami ugyancsak a tanácsokat dicséri.

Feltűnően sok az oktatási intézményi évkönyv, jubileumi emlékkönyv. Emiatt egy kipusztuló hagyomány utóvéd-, vagy ha úgy tetszik egy feleledő hagyomány elővéd-harcosainak tekinthetjük a Bács-Kiskun megyéiket. Az iskolai évkönyvek szerepe nem csökkent, mégsem fordítanak rá kellő figyelmet. Iskolatörténetet pótol, az ott tanulók érzelmi kötődését biztosítja az alma materhez, és nem utolsó sorban hivatalos okirat elveszett bizonyítvány esetén, hogy csak a legkézenfekvőbb érveket hozzuk fel mellette.

BARANYA MEGYE „hivatásos magánkiadóinak” száma hasonlóan magas a többi egyetemmel rendelkező megyével. Ki kell emelnünk a megyei tanács facsimile-kiadásait – Hölbling Miksa: Baranya vármegyének orvosi helyirata 1845-ből, Kodolányi: Baranyai utazása, vagy Kiss Géza: Ormánság c. monográfiája, de rendkívül jelentős Berze Nagy János néprajzkutató munkásságának teljes megjelenítése is. Ugyancsak ők finanszírozták a megyei könyvtár bibliográfiai műhelyében készülő repertoriumokat is. A pécsi városi tanács az országban másodikként 1971-ben kiadta Pécs irodalmi emlékhelyeit, amely típus országosan közkedvelté vált. Később megjelent a zenei és a munkásmozgalmi emlékhelyek ismertetője is.

A levéltár monográfiásorozata egyedülálló volt az országban, de évkönyvei is – „Baranyai helytörténetirás” címmel – magas színvonalat képviselnek. A Pécsi Akadémiai Bizottság és a Veszprémi Akadémiai Bizottság közös szervezésében megrendezett dunántúli településtörténeti konferencia anyagának megjelenítése nagy jelentőségű a különféle szaktudományok történeti kutatásában. Új ötletet valósított meg a megyei Idegentoralmi Hivatal, amikor az egykorú ábrázolásokból várostörténetet jelentetett meg Pécsről. Kitűnő felhasználási lehetősége a közgyűjteményekben összegyűlt képanyagnak. A budapesti hasonló is csak később jelent meg.

BEKES MEGYE hírét-nevét két könyvnyomda ill. kiadó alapozta meg: a gyomai Kner és a békéscsabai Tevan. Nem csoda, ha a továbbélő hagyományok bizonyítékaként itt találjuk a legszebb bibliofil kiadásokat, melyeket a megyei könyvtár „Poesis Hungarica” sorozata képvisel. A békéscsabai Rózsa Ferenc Gimnázium és Szakközépiskola nyomdaipari tanulói által készített minikönyv-sorozat is a gyűjtők kedves darabjai közé tartozik. Megyei erőből jelent meg 1980-ban a „Magyar madártani bibliográfia”, melynek hasznát az egész ország látja. Reméljük legalábbis, hogy mindenhova eljutott, ahol hasznát vehetik, ill. szükség van rá. A Békés megyei Tanács támogatásával viszonylag korán, 1974-ben jelent meg a megye sajtóbibliográfiája, és folytathatnánk a sort, amelyből egyet még hadd emeljünk ki. 1965-ben indult az a településmonográfia-sorozat – Orosházával –, mely egy tervszerű kiadáspolitikára induló kötete volt.

BORSOD-ABAÚJ-ZEMPLÉN MEGYE könyvei között országos érdekű a „Kazinczy Ferenc bibliográfia” és a „Tudományos-fantasztikus művek bibliográfiája”. Hasznát a könyvtárak értékelik nagyra. Dicséretes vállalkozása volt a miskolci megyei könyvtárnak. E könyvtár nevéhez fűződik a Borsodi Szemlében alkalmazott és később közkedvelté vált repertorizálási módszer elindítása. A városi könyvtár irodalomtörténeti sorozatából az „Ismeretlen XVII–XVIII. századi iskoladramagyűjtemény” kívánkozik az általános érdekű munkák sorába. Ugyanezért említjük a múzeum kiadványai közül a „Népi kecsketartás Magyarországon” című monog-

ráfiát. Mindezek hozzájárulnak a magyar történelmi forrás és ismeretanyag kumulációjához. A Nehézipari Műszaki Egyetem közleményei a bányászat és kohászatban a szakterület legfontosabb magyar nyelvű irodalmát jelentik.

A borsodi szakszervezeti könyvtár a legkézenfekvőbb kiadói profilt választotta. Sorra jelenteti meg a borsodi munkásművelődés, olvasóköri, egyletek és munkáskönyvtárak történetét.

CSONGRÁD MEGYE székhelye 1921 óta egyetemi város, de a tudományegyetem mellett még több felsőoktatási intézmény is működik a megyében. Rendkívül gazdag az egyetem kisugárzása és számtalan kiadványtípus megindítása vagy kimunkálása fűződik a megyéhez. Az 1954-ben indult a „Szegedi Egyetemi Könyvtár kiadványai” sorozatban számtalan egyetemi tanár, helyi nagyság személyi bibliográfiája jelent meg. A sorozat máig tovább él „A Somogyi-könyvtár kiadványai” címen. A Somogyi-könyvtár kiadványi tevékenysége rendkívül sokoldalú, színes, bibliográfiai műhelyből az említett sorozat mellett repertóriumok, utcanévjegyzék, irodalmi emlékhelyek, sajtóbibliográfia és tanulmánykötetek kerülnek ki. Szegeden is – mint Bács-Kiskun megyében – találunk példát a már ritka iskolai értesítőkre.

FEJÉR MEGYE múzeumának tartalmilag és formailag rangos kiadványai régóta örvendeztetik meg a látogatókat és a közgyűjteményeket. A megyei tanács kiadási területét a községmonográfiák és a helyi fiatal írók bemutatása jellemzi. Ugyancsak tanácsi kiadvány volt az MTA Irodalomtudományi Intézetével közösen az 1975-ben kiadott Vörösmarty-tanulmánykötet. A székesfehérvári megyei könyvtár rendkívül hasznos bibliográfiával lépett túl a megyehatáron: 199 oldalas bibliográfiát állított össze a magyar könyvtörténetírás irodalmának összegyűjtésével.

GYŐR-SOPRON MEGYE múzeumi kiadványai ugyancsak rangosak. Csak egyet emelünk ki közülük: Borsos Miklós életművének katalógusát. Kiemelkedően sok kiadvánnyal szerepelnek a felsőoktatási intézmények, de számuk is magas, mert hat működik a megyében. Ennyi csak Hajdú-Biharban található. A megyei könyvtár a megye könyvritkaságainak katalógusát jelentette meg, ami annál is indokoltabb, mert 1721 óta folyamatosan működik nyomda a megyében. Több intézmény közös összefogásának eredménye a kétvenként Győrött megrendezésre kerülő dunántúli költőtalálkozó és versmondo verseny, valamint az országos előadóművész-fesztivál alkalmával megjelenő gyűjteményes kötetek.

HAJDÚ-BIHAR MEGYÉBEN ugyancsak hat felsőoktatási intézmény található. Székhelye 1912 óta egyetemi város. Nem véletlen, ha az amúgy is gazdag irodalmi hagyományokkal rendelkező Debrecen kiadványai mind számban, mind értékben jelentősek. Feltűnően sok – az össztermésen belül – az elkészült községmonográfiák száma.

Az egyetemi és megyei könyvtár bibliográfiai műhelye példamutató szakszerűséggel készít folyóiratrepertóriumokat, sajtó- és helyismereti bibliográfiákat, s elsőként adták ki Debrecen város bibliográfiáját. Ugyancsak Debrecen az, ahol az iskolai értesítők még megjelennek. Úttörő jellegűek népműveléstörténeti forráskiadványaik, és a megyét bemutató szépirodalmi antológiák.

Megengedünk magunknak egy kis szakmai elfogultságot, amikor az egyetemi kiadványok közül csupán a „Könyv és könyvtár” évkönyvet emeljük ki, amely 1960 óta áll a könyvtártudomány szolgálatában.

HEVES MEGYE múzeumi és levéltári kiadványai közül kettőt szeretnénk említeni. „Bél Mátyás: Notitia Hungariae novae historico-geographica” c. munkájának kéziratban maradt részéből Heves megye ismertetését jelentették meg. Az első öt kötete megjelent Bécsben 1735–1742 között, a többi már nem. Talán még

ennél is fontosabb a levéltárnak egy kiadványa, mely nem csupán a megyének válik büszkeségére, de egyszersmind fontos segédlete lehet minden kutatónak, oktatónak és tájékozódónak a „Magyar történelmi fogalomgyűjtemény”. A pécsiek számára érdekes és példa is lehet „Kleb Béla: Eger múltja a jelenben. A város alatti üregek településtörténeti és építésföldtani vizsgálata” c. munkája.

KOMÁROM MEGYE „hivatásos magánkiadói” mellett a megyei könyvtár néhány éve országos érdekű kiadványokkal jelentkezik. „Régi magyar és magyar vonatkozású gyermekkönyvek”, valamint a „Novella- és drámaelemzések” válogatott bibliográfiáival elismerést szereztek maguknak. Elsőként – 1977-ben – adták ki megyéjükéről Pesty Frigyes helynévgyűjtését. Emellett két területen is követendő példát mutattak: kiadták a megye közgyűjteményeinek helyismereti katalógusát, és az elődök számbavételének egyszerű módját találták meg „Komárom város utónév-adói” c. összeállításukkal. 1975-ben jelentették meg a „Tatabányai kislexikon”-t, mely a helyismereti kiadvány legfejlettebb generációját jelenti.

NÓGRÁD MEGYE kiadói profilját a múzeumi kiadványok rajzolják meg. Bács-Kiskun mellett a második, ahol megjelent a megyei tanács támogatásával a közutak története. Ugyancsak a megyei tanács adta ki a megyei monográfiáját négy kötetben. Levéltári kiadványainak sorából említésre méltó a II. József-féle ország-leírás és első népszámlálás megyei adatainak közreadása 1977-ben.

PEST MEGYE – Hajdúhoz hasonlóan – községmonográfiái jelentős számot képviselnek. A megyei múzeumi igazgatóság „Stúdia comitatensia” évkönyvei és mini-könyvei nem csupán tartalmunkban, de esztétikus kivitelükben is díszére válnak a nemzeti könyvkiadásnak. A megyei forráskiadásokból – Bács-Kiskun és Komárom mellett harmadikként – említhetjük Pesty Frigyes helynévgyűjtését. Mint a legtöbb megyének, Pestnek is van dicséretes különlegessége. A megyei tanács nem belső anyagként kezeli, hanem megjelenteti a távlati fejlesztési koncepciókat és ter-
veket.

SOMOGY MEGYE levéltára publikációk tekintetében az elsők között áll. A kaposvári megyei könyvtár pedig úttörő munkát végzett a helyismereti kiadványok terén. 1957-ben adta ki a „Somogyi hírlapok és folyóiratok” bibliográfiáját, a Debrecen után másodikként a „Kaposvár” bibliográfiát 1973-ban, a Tatabányához hasonlóan 1979-ben kiadta helyismereti lelőhely-katalógusát. (Nem lennének igazságosak, ha a városbibliográfiák között nem említenénk a mindenhez például szolgáló Budapest történetének bibliográfiáját, melynek kötetei 1963-ban indultak Berza László szerkesztésében. A kiállítás azonban nem foglalta magába a fővárosi, országosnak tekinthető kiadókat.) Ugyancsak a megyei könyvtár vállalkozott arra, hogy Somogy nagy költőjéről Berzsenyi Dánielről emlékkönyvet adjon ki. Ebben jelent meg először kötetben – korábban csak a Symposium folyóiratban – Halász Gábor elfelejtett Berzsenyi tanulmánya. Ezt a hiányt az 1981-ben kiadott „Halász Gábor összegyűjtött írásai” végül is pótolta.

A SZABOLCS-SZATMÁR MEGYEI múzeumi profilból a II. Rákóczi Ferenc kutatásokat, a megyei könyvtárából a Váci Mihály-irodalmat számba vevő és Móricz Zsigmond idegen nyelven megjelent műveinek bibliográfiáját emeljük ki. A megyei tanács kiadványai közül a helyi írók antológiáját említhetjük, valamint a megye történetének jövő kutatói számára fontos – és Pest megyénél is méltatott – tervek, koncepciók közreadását. Emellett jelentős bibliográfiai tevékenységet fejtenek ki a személyi és szakkönyvtári terén.

SZOLNOK MEGYÉBEN a hivatásos magánkiadók mellett a megyei könyvtár két terület gazdája. Helyismereti feladataitól indítva kiadója lett „Szolnok

város kereskedelmének és vendéglátásának története” c. munkának. Ez a maga nemében rendhagyó, hiszen történeti munkák kiadására alig vállalkozhatnak a könyvtárak. Ez a kivétel is bizonyítja, hogy nem a kiadó a fontos, hanem a kiadvány. A szolnokiak példát adtak arra, hogy nem kell mindenáron „tiszta profil” kialakítására törekedni, de minden jó és hasznos munkát hozzá kell segíteni a megjelenéshez. Mint már említettem, Bács-Kiskun megyével közösen jelentették meg Pesty Frigyes helynév hagyatékából a Jászunságra vonatkozó anyagot. Másik újszerű vállalkozásuk a „Szigligeti Színház műhelye” sorozat, melyben a bemutatásra kerülő darabok rendezői példányait jelenteti meg. Bizonyára érdekes adalékul szolgál majd korunk „rendezői színházához”. Ugyanők vállalkoztak a megye nagy írójának és nyelvészének, Verseghy Ferenc magyar nyelvű munkáinak facsimile, a német és latin nyelvűeknek magyar fordításban történő kiadására.

TOLNA MEGYÉT a sokszínűség jellemzi. Szinte minden kiadványtípust megtalálunk, még az iskolai értesítőt is. A megyei könyvtár már 1956-ban megjelentette Garay János válogatott műveit. Az utóbbi években pedig a Sebestyén Ádám által gyűjtött, a bukovinai székelyek történetét, néprajzát feldolgozó könyvek kiadását gondolja. Tatabányával egy időben, 1975-ben adták ki a Tolna megyeiek életrajzgyűjtemény című helyismereti lexikont.

Ugyanez a sokszínűség jellemzi **VAS MEGYÉT** azzal a kiegészítéssel, hogy a szombathelyi megyei könyvtár helyismereti kiadványokkal elsőként jelentkezett az országban. Hasznos segédkönyvet állított össze az iskolák és könyvtárak számára „Versek híres emberekről” címmel, túllépve ezzel saját könyvtára igényeit. A szombathelyi könyvtár volt az első, ahol a megyére vonatkozó periodika-közlemények bibliográfiáját 1965 óta rendszeresen megjelentetik a Vasi Szemlében. A vasi községi tanácsok említésre méltó számban jelentetik meg községük néprajzát, vagy teljes monográfiáját. A szombathelyi városi tanács a mecénása a megyében élő és alkotó írók, költők köteteinek.

VESZPRÉM MEGYÉBEN a megyei tanács vállalkozott arra, amire Szolnokon a megyei könyvtár. Gazdája számtalan területnek. Kiadja a Horizont közművelődési, a Pedagógiai kiskönyvtár sorozatot, és mecénása volt „A pápai kőszínház története” c. munkának. A Veszprémi Akadémiai Bizottság – a PAB-bal közösen rendezett nagy fontosságú településtörténeti konferenciájának kiadását – a betűrend kényszeréből – már korábban kiemeltük. A megyei könyvtár Kaposvárral egy időben 1957-ben adta ki a megyei sajtóban, és 1970-ben 2 kötetben a helyismereti irodalmat felölelő bibliográfiát. 1972-ben a megyei nyomda történetét is ők adták ki.

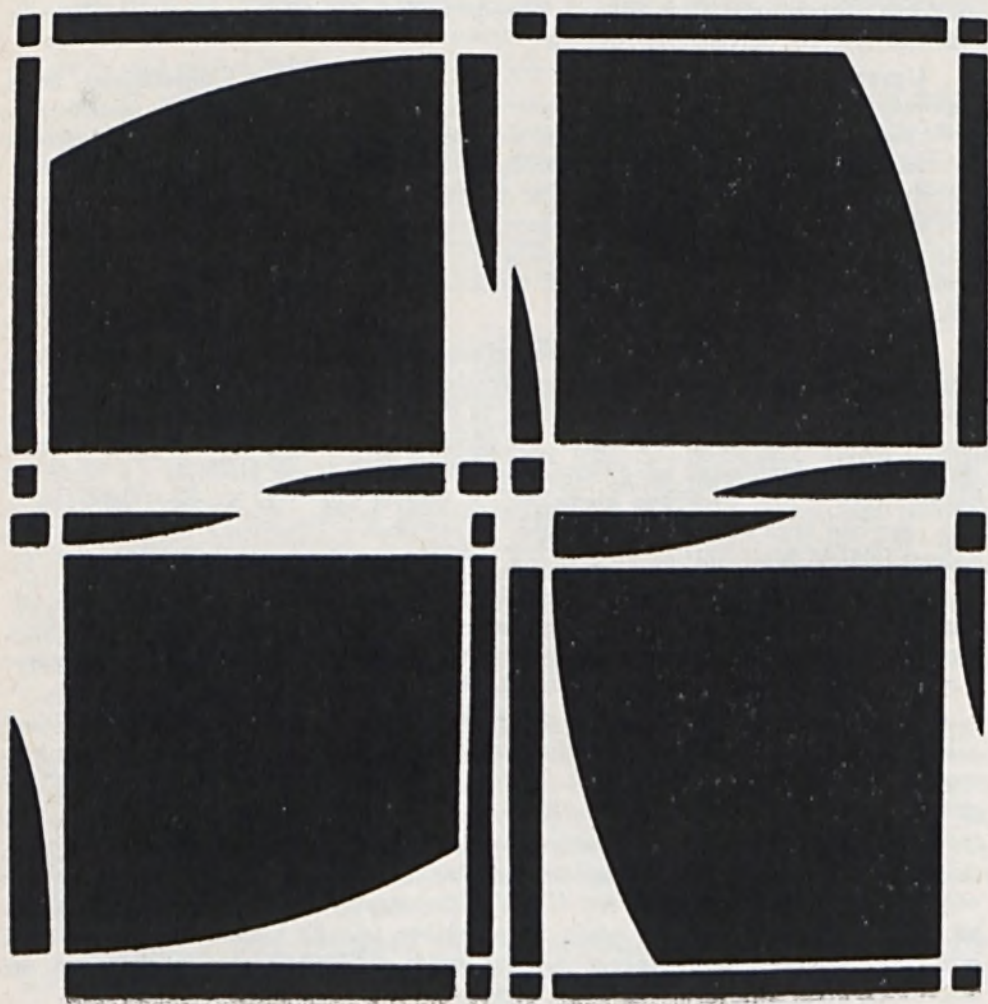
ZALA MEGYÉRŐL csak ismételnénk a szabolicsokról és tolnaiokról elmondottakat. Már 1964-ben kiadta a megyei tanács Zala megye földrajzi neveit. Egyedülálló példája a közgyűjteményi összefogásnak a Zalai Gyűjtemény, amelyet a megyei könyvtár, levéltár és múzeum közösen ad ki.

„Varietas delectat” mondhatnánk végezetül, de tisztességtelennek érezzük jóval a latin nyelvoktatás megszűnése után divatba jövő latinus műveltség látszatát kelteni. Ehelyett inkább azt mondjuk, jó volt végigjárni a kiállítást és gyönyörködni gazdagságában.

Törekedtünk arra, hogy egy-egy megyén belül a kuriozitásokat, vagy az általános érdekeket emeljük ki. S amikor a végére érve megnézzük hol vállalkoztak az utóbbira, aligha tévedünk, ha azt állítjuk, hogy csak azok a megyék, amelyekben az arra alkalmas erőket nem szívja fel a helyben települt kutatási és felsőoktatási intézmény. Ahol ugyanis magas a hagyományosan publikáló intézmények száma, ott elsősorban a helyi, speciális feladatok megoldására fordítják a szellemi erőket.

Biztosak vagyunk, hogy mind a kiállítás, mind a kiállításához kapcsolódó tanácskozás nagy jelentőségű volt a továbblépés szempontjából. Már a vitákban elhangzott ötletek, javaslatok körvonalazták azokat a lehetőségeket, melyek központi rendelkezés nélkül is kimozdítják tehetetlenségi állapotából a problémát. A rendező szervek és a vitatkozók szemére csak egyet vehetünk: miért nem korábban kerítettek sort erre az alkalomra.

Örömmel várjuk a békéscsabai folytatást, mert hiszünk a kollektív bölcsesség erejében.

PÉCS VÁROS VEZETŐSÉGÉNEK TÖREKVÉSEI A 30-AS ÉVEKBEN A VÁROS SZOCIÁLPOLITIKAI VISZONYAINAK MEGOLDÁSÁRA

Az első világháború után új hatalmi viszonyok alakultak ki mind Európában, mind a világ többi részén.¹ Ezt a viszonyrendszert rázta meg elemi erővel az 1929-ben kitört gazdasági világválság.² Közép- és Kelet-Európa országaiban – köztük Magyarországon is – épp a gazdasági rekonstrukció alappillérei – a viszonylag kedvező világpiaci agrárárak és a nagyarányú tőkeimport – omlottak össze,³ és vezettek hazánkban a Bethlen-kormány bukásához.⁴ A gazdasági világválság mélypontján, 1932-ben⁵ került hatalomra a Gömbös-kormány⁶, amely a kiutat a radikális jobbrafordulásban és a fasizálódó Németországhoz való közeledésben vélte megtalálni,⁷ mivel így remélte megvalósítani diktatórikus ellenforradalmi rendszerét.⁸

Az általános válság következményeként a szociális helyzet rosszabbodott. A válság nemcsak a parasztságot és a munkásságot sújtotta, hanem a társadalom középrétegeit is.⁹ Ezt az időszakot ennek a rétegnek állandó bizonytalansággal, kudarcokkal, visszahullásokkal terhelt időszakaként jellemezhetnénk.¹⁰ Nem csoda tehát, hogy az országon belül is erősödött a német kisebbség szerepe¹¹, de nőtt a szegényebb néposztályok elégedetlensége is, amely sztrájkokban, tüntetésekből jutott kifejezésre.¹²

Az uralkodó osztály ürügyet keresett a rögtönítélő bíráskodás bevezetésére, amit az 1931. szept. 13-i biatorbágyi vasúti merénylet után meg is tettek.¹³

A 30-as évek egymást váltó kormányai¹⁴ idején a német befolyás erősödött, s Magyarország a német szövetséges oldalán lépett hadba 1941-ben a Szovjetunió ellen a második világháborúban.¹⁵ A szegényügy és a kolduskérdés mindig nagy feladatot rótt az állami szervekre. A két világháború között ezt a feladatot a népjóléti minisztérium végezte.¹⁶

A szociálpolitikai tevékenység nagy feladatot rótt a főváros, a törvényhatósági és a megyei városok, valamint a községek önkormányzati szerveire¹⁷, mivel a munkanélküliség, a tömegnyomor, a szegénység és elhagyatottság itt jelentkezett a legszembetűnőbben.¹⁸ A vármegyék szintén kivették a részüket ennek az égetően jelentkező kérdésnek a megoldásából.¹⁹ Baranyában ezen fölül még népesedéspolitikai célok megvalósítása érdekében központi és vármegyei telepítési akciók is történtek ezekben az években.²⁰ „A szociálpolitika ma a közigazgatásnak az a része, ahol a könnyek, keserőségek, szenvedés és kétségbeesés adnak egymásnak találkozót. Nem elég itt a jó közigazgatás . . . Ppszichológusnak, filantropnak, szociálpolitikusnak és közigazdásznak kell lennie annak a városi vezetőségnek, . . . amelynek megnyilvánulásától függ a város békéje, nyugalma, rendje. . . Idegek és idő kímélése nélkül, sok-sok szeretet, főképpen törhetetlen meggyőződés és a jobb jövőbe vetett

hit ereje kell ahhoz, hogy a gáncs, rosszindulatú kritika, rágalom, meggyanúsítások tövisekkel kirakott útján haladni tudjon s hogy ereje legyen a megpróbáltatások keresztjét vivő lakosságnak a keresztje hordozásában segíteni” – állapítja meg a kor híres szociálpolitikusa, Pécs thj. város népjóléti tanácsnoka, dr. Esztergár Lajos 1933-ban.²¹

Természetesen ez a kérdés élesen már a 20-as években is fölmerült, az egri egyházi és világi hatóságok valláserkölcsi alapon 1927-től kezdődően foglalkoztak a szegényüggyel, az ún. Szegénygondozó Bizottság december 5-én alakult meg, azután, hogy még november 22-én P. Oslay Oswald szentferencrendi házfőnök a templomban tartott konferenciabeszédében szociális kérdésekkel foglalkozva felvázolta a szegények intézményesítésének szükségességét és meghatározta azokat a kereteket, amelyek később az ún. „Egri Norma” elnevezéssel váltak ismertté, s terjedtek el az egész országban.²²

A Ferences Szegénygondozó Testvérek hálózatát állították föl, s ennek keretében a rend nőtagjai illetve világi személyek lakásukban keresték föl a szegényeket, a koldusokat, öntevékeny gondozómunkát végezve gondoskodtak tisztaságukról, élelmezésükről, legegyszerűbb szükségleteik kielégítéséről, környezettanulmányozást végeztek, kataszteri íveket készítettek a város szegényeiről. Az egyházi hatást mi sem bizonyítja jobban, mint az a tény, hogy nemcsak a rászorulókat körébe állították meg a hálózat tagjai, hanem a bizottság szólította föl adakozásra a város tehetősebb polgárait, intézményeit, testületeit, az üzletek tulajdonosai pedig – a koldusok állandó jelentkezését megelőzendő – ún. váltságösszeget fizettek be a bizottság pénztárába. Természetesen a bizottság irodája is a ferencrendi zárda egyik helyiségében kapott helyet először. Az adakozás szervezettebbé tétele érdekében a várost 24 kerületre osztották föl, s a hatóságok jóváhagyásával a gyűjtést végző 44 hölgy névre szólóan, könyvecskébe jegyezte be időszakonként az adományt – az ajánlkozó adakozó nevére. Az 1928. január 1-vel meginduló akcióban minden adakozó tetszés szerinti összeggel szerepelt, és ezt minden hónap első napjaiban ismételtén megújította vagy emelte. A gyűjtést minden hónapban a bizottság nőtagjai végezték, ellenszolgáltatás nélkül. A Szegénygondozó Bizottság minden hónapban ülést tartott, ahol értékelte a munkáját. Eger város képviselőtestülete már az 1928. április 28-i ülésén határozatot hozott a 294.138/1928. VIII. sz. B. M. rendelettel jóváhagyott Szegényügyi Bizottság működéséről, melynek élén világi személy, a város polgármestere állott.²³

További jelentős lépést jelentett XI. Pius pápa 1930. február 27-i jóváhagyása, melyben arról értesítette dr. Szmrecsányi Lajos egri érseket, hogy „a nemes szándékú szerzetesi Társulat alapítását” tudomásul vette, s gratulált eredményes működéséhez.²⁴ A rend kápolnájában 1930. szeptember 14-én avatták a rend első noviciáit, az első nociviátus 1931. szeptember 15-én zárult. Ekkor indult állomáshelyére az az első húsz nővér, aki hivatásának tekintette az Egri Norma rendszerét elterjeszteni az ország különböző részein. Ludányban később egy második noviciátusi hely nyílt meg. S hogy mennyire gyorsan terjedt a norma gyakorlata, az is bizonyította, hogy Baján 1929. július 21-én, Esztergomban szeptember 1-én, Kecskeméten november 1-én, Hatvanban december 1-én, Szolnokon 1930. február 15-én, Gyöngyösön március 1-én, Sátoraljaújhelyen pedig december 1-én vezették be ezt a rendszert. A bevezetéstől 1931. december 31-ig a fent említett városokban 735 982,52 pengő összeget gyűjtöttek, és 841 család illetve 1797 fő, összesen 8321 személy részesült gondozásban!²⁵

A központi kormányzat magától értetődően helyesléssel fogadta ezt a rendszert, gróf Károlyi Gyula miniszterelnök a költségvetési vita során a parlament 1932,

május 24-i ülésén példaképpül ajánlotta minden törvényhatóságnak. A külföld elismerése sem maradt el: osztrák, német, svájci, amerikai és más országok lapjai emlékeztek meg róla, sőt elküldték képviselőiket Egerbe tanulmányútra.²⁶

A közben berobbant világgazdasági válság mérhetetlenül megnövelte a szegénygondozás fontosságát, és az akkori társadalmi rendszer ideológiájából is következett, hogy ezt a normát minden eszközzel támogatta, sőt mintául ajánlotta az ország összes törvényhatóságainak. A későbbi években ez a szisztéma általános gyakorlattá vált.

Ezt a normát tekintette alapnak Pécs törvényhatósági jogú város népjóléti tanácsnoka, dr. Esztergár Lajos is, amikor Pécssett kidolgozta azt az ínségnyhítési-szegénygondozási rendszert, amely Pécsi Normaként vált ismertté az elkövetkezendő években.²⁷

Ő – ellentétben Egerrel – a városi törvényhatóságot tekintette olyan szervnek, amely összefog, irányít, sőt programot is ad, a norma részvevőinek továbbképzéséről intézményesen gondoskodik, s ezt összekapcsolja az egyetemi képzéssel. Alapkérdésnek tekintette, hogy támogatást csak munka fejében ad, munkanélküli segílyt nem folyósít a város, és az ún. „szükségmunkákkal” olyan éves programot dolgoz ki a törvényhatóság, amelynek segítségével egyfelől munkához juttatja – akkordbérért – a munkaképes munkanélkülieket, másfelől a város részére olyan építési, helyreállítási munkákat végeztet, amelyeket más módon a költségvetésből nem lehetett volna elvégezni. Az egrri példából átvette a város szegényeinek, rászorulóinak, munkanélkülijeinek nyilvántartási rendszerét, de ezt – ellentétben Egerrel – állástalan diplomások beállításával végeztette el. A város saját hatáskörében olyan népjóléti intézményeket állított föl, amelyek ellátták élelemmel, juttatásokkal, munkával a rászorulókat. A munkaképteleneket, öregeket pedig külön erre a célra létrehozott létesítményben helyeztette el. Nézeteit szociológiai, jogi művekben foglalta össze és egyetemi oktatóként beépítette a tananyagba is. Másfelől összefogta, irányította az egyházi és társadalmi egyesületek, szervezetek adományozási akcióit, gyűjtéseiket szervezettebbé tette. Az egyre súlyosbodó ínség és munkanélküliség leküzdésére ínségnyhító bizottságot alakított a város.

A város jogügyi és népjóléti osztálya állt a szervezet élén, melyet tanácsnokként maga Esztergár vezetett. Működését a hetenként összeülő Népjóléti Bizottság ellenőrizte. Az 1928. év végével meginduló ínségnyhítési tevékenységet 1933. február 6-ig egyetlen központi iroda személyzete végezte, két ügyintézővel és négy könyvelővel. A rászorulók nagy száma miatt a munka annyira megnőtt, hogy ekkor meg kellett nyitni a város különböző pontjain a kerületi irodákat is. A felállított hét kerületi iroda mindegyikében volt 3–4 szervezőnő és 1–1 férfi ügyintéző. A váltás évében – 1932/33 telén – a központi irodába látogató munkakeresők létszáma 12 750 és 18 000 körül mozgott, a kerületi irodák személyzete 400–800 ínséges családot látott el. Az ínségesek helyzetét az iroda személyzete mérte föl, és a környezettanulmány után a segílyezést szintén ők végezték. Így közvetlenebbé vált a kapcsolat az ügyfelekkel, az iroda személyzete pedig valós képet kapott. A központi iroda látta el az átfogó ügyintézés, ellenőrizte, támogatta a kerület munkáját, intézte a város ínségnyhítési ügyeit (szegényügyi akták földolgozása, a központi nyilvántartás vezetése, munkanélküli statisztika fölállítása, városi szükségplakások kiutalása, felügyelete, munka- és étkezési jegyek kezelése, koldus-ügyek intézése).

A kerületi irodák mellett, hogy a segílyezettettek ügyeit intézték, és az ottani nyilvántartásokat vezették, a helyszíni bejárásokat elvégezték. Ezenfelül fölhívták a figyelmet a helyzet súlyosságára, a polgárságot és az egyesületeket nagyobbmértvű adakozásra szólították föl. Minden évben volt ún. „szociális hét”, amikor a város-

ban ez a kérdés került napirendre. A panaszok kivizsgálására, tisztázására minden kerület mellé – a polgári társadalom tagjaiból és ínségesekből álló – bizottságot szerveztek.

A helyzet tanulmányozására fiatal diplomásokból álló szociális szervezőgárdát állítottak össze, a 48 szervező 12 körzetre osztotta a várost, és végigjárták a házakat. Számba vették az ínségeseket, az adakozókat, az ellátásra szorulóakra fölhívták az illetékes városi jóléti intézmény figyelmét. Tapasztalataikat megbeszéléseken cserélték ki. A szervezők részére tanfolyamot tartott a város jogi és népjóléti ügyosztálya az egyetemen. Az anyagban történeti áttekintés, társadalomtan, közgazdaságtan és gyakorlati szociálpolitika szerepelt. Ennek keretében az oktatók igyekeztek átfogó képet adni mindazokról az ismeretekről, amelyek megalapozzák a körzetekben folyó munkát.

Nagyon fontos volt az ínségnyhítés megfelelő adminisztrációs rendszere. A munkaközvetítő hivatal három helyisége körül az elsöben várakoztak a munkára jelentkezők, jellemző volt azonban a helyzet súlyosságára az a tény, hogy a 30-as évek elején a városházban lévő iroda előtt, az udvaron is tolongtak, sőt soruk még az utcán is kígyózott. Az ügyfelekkel való foglalkozást, a munkába állítást 7–8 szellemi szükségmunkás végezte a középső helyiségben, míg a munkabérek számfejtése, az utalványok kiadása a harmadik helyiségben történt. 1932. augusztusától – a rászoruló nagy számára való tekintettel – az ínségnyhítési iroda és a hatósági munkaközvetítő különvált. A kerületek megalakításáig itt intézték az ügyeket, a város ínségeseiről kartotékrendszert állítottak föl, amelyben minden fontos adat szerepelt.

1933 áprilisától az ínségesek részére igazolványt állítottak ki. A munkára való beosztás ténye, dátuma a munkalapon szerepelt. A jelentkezők nagy száma miatt a jelentkező – a rendkívüli eseteket kivéve – csak egyszer kapott munkát, meghatározott időtartamra. Az elvégzett munka arányában kaptak élelmet, ruhát, tüzelőt. Erre különféle színű utalványok szolgáltak. A számfejtést, a készpénzsegély adását ennek alapján végzik a kerületekben. Központi helyen kapták a segélyeket, itt részesültek élelmezésben is. Nagyon fontos szerep jutott a környezettanulmánynak. Ezen a kérdőíven minden olyan kérdés szerepelt, amely meghatározta egy-egy ínséges család körülményeit, a rászorultság mértékét.

A kerületi irodákban a munkanélküliekről pontos nyilvántartást vezettek. 1932. októberéig külön kezelték a munkanélküli és a dolgozó munkások lapjait, attól kezdve a munkanélkülieken belül munkanélküli ínségeseket és olyanokat vettek be, akik nem szorultak rá a hatóságok támogatására. Az 1932/33 telén elvégzett munkaadói és munkavállalói fölmérés eredményeként a következő csoportra osztották a jelentkezőket: Ínséges és nem ínséges munkanélküliek, dolgozó munkások, közsegélyesek, a munkanélküliek szakmánkénti nyilvántartása, az adakozók számbavétele. Ezzel a rendszerrel példát mutattak a hatósági munkaközvetítőnek, amelynek a működésére nehézkessége, bürokratizmusa miatt amúgy is sok panasz érkezett.

A cselédkérdést úgy próbálták megoldani, hogy 1933. februárjában átadták a 20 ágyas cselédotthont, de ez az intézmény szigorú fegyelme miatt nem nagy népszerűségnek örvendett. Az átutazó munkavállalkozók részére 20 ágyas vándorszállást állítottak föl, ahol a tisztálkodás biztosítva volt, egy éjszaka ára 40 fillér volt. Ez a szállás a négy téli hónapban üzemelt, ekkor 456 lakója volt, köztük 16 külföldi.

Az élelmezést a szegényházban elhelyezett központi konyha biztosította. Az itt elhelyezett csökkent munkaképességűek végezték a nyersanyagok előkészítését, míg a személyzetet a katolikus egyház biztosította. A konyha személyzete a főszakács

és egy irgalmas rendi nővér mellett két szakácsnőből állott, és 3500 személy ellátásáról gondoskodott. Ezenkívül a tészták gyúrását egy apáca vezetésével két asszony látta el. Az itt elkészített ételeket két teherautó szállította az óvodákhoz, iskolákhoz, napközi otthonokba, az elosztó helyiségekhez bádogdobozokban, melyek visszashállításáról szintén a teherautók gondoskodtak. Itt működött a tejasztöröző és -palackozó konyha is.

Az ínségmunkások a juttatott élelmiszer-csomagokat is itt készítették el, és szállították a háziipari foglalkoztatóba. A maradékokat a konyha úgy értékesítette, hogy háziállatokat tartott hizlalásra.

A központi konyha szakmai irányítását egy okleveles gazda végezte, alárendeltségébe ezenkívül konyhatiszt, irodai alkalmazott, vajmester és két szakképzett tejmunkás tartozott, ezentúl egy raktáros, sofőr, rakodók, állatgondozók szerepeltek a személyzet tagjai között.

A napi tejadag 1000 liter körüli volt, míg az ebédek száma 2000–3000 körül mozgott, 12 000–13 000 személy élelmiszerral való ellátása hárult a konyhára.

A kéregetők számát úgy csökkentették, hogy igyekeztek minden gátló körülményt kiküszöbölni, ami a vagyoni helyzetet kérdéssé tenné, a megélhetést veszélyeztetné. A tbc. ellen egyesület alapítását engedélyezte, megépítették a Stefánia Anya- és Csecsemővédő Intézetet, amely napközi otthonokat, óvodákat tartott fenn. A város pedig a rászoruló nők részére háziipari foglalkoztatót létesített, amelyben háziipari munkát végeztek az igényjogosultak.

A koldusok összeírása 1930. március végére fejeződött be. Eszerint Pécsen kizárólag koldulásból 250 család tartotta fenn magát. Az idegen illetőségűeket az ottani hatóság szállíttatta el. Ezenfelül 200–300 községelyesről is gondoskodott a város. Ellátásukban segített az egyesületek és magánszemélyek adakozása, a városi hatóság utalványokat adott ki, amelyeket kereskedőknél válthattak be. Az élelmen kívül ruhát, tüzelőt és lakbértérítést kaptak. 1930. szeptember 15-től élelmiszer-ellátásukat a központi konyha vette át. Az illetéktelen koldulók felbukkanásának meggátlására koldusellenőrök járták a várost. A koldusok is a háziipari foglalkoztatóban kaptak munkát, tisztálkodásukról a vándorszálláson gondoskodtak. A város a magukat ellátni nem tudók részére szegényházat tartott fenn, amely azonban a sok rászoruló miatt kicsinynek bizonyult. A beteg, idős embereket nővérek látták el. Ennek tehermentesítésére építették a Megyeri úton lévő szeretetházakat, ahol egy épületben négy, egymástól elkülönített szobában helyezték el az olyan személyeket, akik a gondozásra rászorultak ugyan, de korlátozottan még munkaképesek voltak. Ennek érdekében kerti veteményeseket alakítottak ki a telep területén.

A kiskorúak elhelyezésére a város árvaházat tartott fenn. A 70 ágyas épülethez nagy kert és szőlő tartozott.

A munkaképes ínségesek foglalkoztatásával a város mérnöki hivatala foglalkozott. Külön szükségmunka-programot dolgoztak ki évről évre, amelyben a város meghatározta az elvégzendő munkák fajtáit, pénzügyi kereteit. Legtöbb esetben útépítésből, út- és tereprendezésből állott ez a munka, elvégzéséért akkordbért kaptak a munkások. Kivitelezésével pécsi vállalkozókat bíztak meg, hogy ezzel is a helyi erőket támogassák. A gyakorlatban sok volt a panasz ezekre a munkákra, mivel egyrészt a vállalkozó többnyire mindig talált ürügyet a bér leszállítására, másrészt pedig sok esetben a nagyszámú munkanélküli foglalkoztatására nem volt elég ez a munkaprogram.

A világválság következtében nagyszámú diplomával rendelkező fiatal maradt állás és megélhetés nélkül. Pécs városa szintén megérezte ezt, mivel számos közép-fokú tanintézet volt, sőt egyetemi képzés is folyt a városban az orvosi, a jogi és a

bölcsész karon. Sok diplomás ostromolta kérelemmel a polgármesteri hivatalt, az ő álláshoz jutásuk érdekében hívták életre a szellemi szükségmunkás-intézményt. A kérelem elbírálása a városházán történt, a környezettanulmány elkészülte után minden hónapban beosztották a felvett diplomásokat az ügyosztályokhoz. Egy hónap alatt átlag 50 személy kapott díjazást, általában 30 pengőt, de egy személy átlagban 2–3 hónapig dolgozhatott fizetésért, utána kellett a pénz a következőnek. Ahol a családfenntartás miatt indokolt volt, természetbeni és pénzbeni segély egészítette ki a díjazást.

Ezeket az alkalmazottakat bármikor elbocsájthatták, utánuk nem fizettek nyugdíjjáruelékot az OTI-nak. 1933-ban az erre a célra fordított összeg a város költségvetését november 1-től május 1-ig például 8980,4 pengővel terhelte. (Ez 135 diplomás bére.)²⁸ Képzésükre az Erzsébet Tudományegyetemen, a Jogtudományi Karon szociális tanfolyamot indított dr. Esztergár Lajos²⁹, ahol a jelöltek átfogó képet kaptak a szociálpolitikáról.³⁰

A város nagyszabású felvilágosító munkát folytatott azért, hogy az egyházi és világi egyesületeket, magánszemélyeket adakozásra, a szociális célok megvalósításában való részvételre készítse. A kor eszmerendszerének megfelelően különösen az egyházi szervezeteket illette vezető szerep, a város költségvetéséből állandó támogatásban is részesültek. A Stefánia Szövetség, a TBC Ellen Védekező Egyesület, a Katolikus Nőegylet, és egyéb egyházi és világi jótékonykodó egyesületek 1928-ban összesen 11 733, 1933-ban már 14 918 pengő támogatást élveztek.

Ugyanakkor azt is látnunk kell, hogy a város vezetősége maga is sokat fordított a szociálpolitikai kiadásokra. 1931. október 1-től 1933. december 31-ig például összesen 617 297,48 pengő készpénz, 94 565,33 pengő élelem, 47 963,95 pengő tüzelőfa, 12 814,62 pengő szén és 11 675 pengő ruhasegélyt osztottak ki a rászoruló szegényeknek.³¹

A Pécsi Jótékony Nőegylet tagjai a népkonyha munkájában segítettek. A nagyszámú rászoruló miatt azonban a város több helyen kénytelen volt ún. napközi melegedőket nyitni, hogy a hideg tél elől védve legyenek a nincstelenek. Ezek azonban később – éppen túlszűfoltóságuk miatt – nem feleltek meg hivatásuknak, és szerepüket a városi népjóléti intézményhálózat vette át. Ebben nagy szerepe volt az ún. Keresztény Nemzeti Liga helyi szervezetének, amely összekötőkapocs szerepét vállalta a társadalom és a városi vezetőség közt. Már nemcsak szociálpolitikai, hanem ideológiai célokat szolgálva jött létre 1931-ben a Katolikus Karitás, melynek célja a nyomor valláserkölcsi szempontból történő megoldásán túl konkrétan egy olyan gyűjtőakció-sorozat volt, amelyben a tehetősebb rétegek áldozatkészségét volt hivatva demonstrálni. Jellemző a nagyságra, hogy gyűjtési akciójuk eredményeként 1931/32-ben közel 70 000, 1932/33-ban pedig – csak májusig – majdnem 94 500 pengő adományt juttattak a nincsteleneknek a városban.³²

A katolikus egyesületek városrészenként fogták össze az ez irányú munkát. A Szociális Missziótársulat a belvárosban, a Szent Vince Egylet a budai, a ferencesrend kebelében alakult Szent Antal Kenyere Egyesület pedig a szigeti külvárosban tevékenykedett. Ez utóbbi egyesület még 50 tagú szegénybizottságot is szervezett, és a koldusoknak rendházat bocsájtott rendelkezésükre, ahol a rend nőtagjai gondozták az arra rászorulókat.

Amint látható tehát, az Egri Norma célkitűzései Pécsen is megvalósultak a városi tanács, később pedig a törvényhatósági bizottság intézményesített szociálpolitikája mellett.

A protestáns egyházak közül a reformátusok a Regnum Christianum nevű szervezetüket működtették, míg az evangélikusok Diakonia keretén belül végeztek in-

ségenyhítést. A Pécsi Izraelita Nőegylet fogta össze az izraelita felekezet ez irányú tevékenységét.

Az Országos Stefánia Szövetség pécsi fiókjá az anya- és csecsemővédelemben, a TBC Ellen Védekező Egyesület az akkori magyar népbetegség megelőzése érdekében tevékenykedett.

Pécs Városi Közegészségügyi Mintakerület néven alakult gyermek- és egészségvédelmi szervezet a budai külvárosban. Iskolaorvos felügyelete alatt voltak a veszélyeztetett környezetben élő gyerekek, egészségügyi lapjuk az iskolába szintén elkísérte őket, így egészségüket állandóan figyelemmel kísérhették, emellett még a védőnők állandó családlátogatásokon ellenőrizték fejlődésüket. Az említett tevékenységbe bekapcsolódott a Pécsi Jótékony Nőegylet és a Szociális Misszió Társulat is, aktíváik szintén részt vettek az anya- és csecsemővédelemben, a betegségek megelőzésében.³³

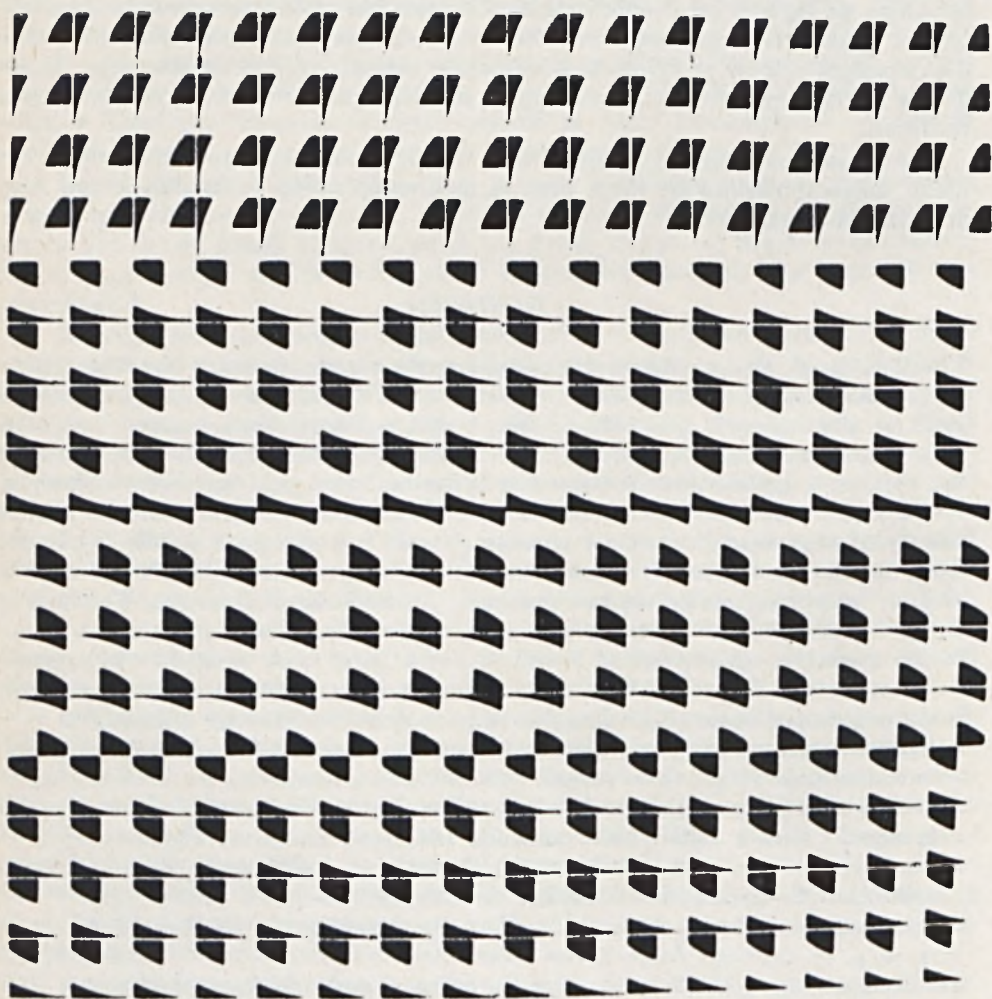
Összefoglalva megállapíthatjuk, hogy a világgazdasági válság okozta sokkhatást Pécsen tudatos, előre megszervezett intézmény- és aktívahálózattal igyekezett a város vezetősége megállítani vagy legalább csökkenteni. A kor ideológiájából fakadóan az egyházi és a jótékonykodási alapon szerveződő szervezeteket, egyesületeket igyekezett megnyerni erre a célra. Az inségenyhítő tevékenység pécsi példája országos tekintélyt vívott ki a városnak, személy szerint dr. Esztergár Lajosnak, a későbbi helyettes-polgármesternek, majd polgármesternek, egyetemi magántanárnak.

Az inségenyhítési tevékenység fent vázolt gyakorlatát 1940-től azután egy újabb, magasabb szintű szervezet vette át, az Országos Népi és Családvédelmi Alap helyi intézményrendszere.³⁴

JEGYZETEK

- Galántai József: Az első világháború Gondolat, Bp. 1980. 301. p. 2. Berend T. Iván–Ránki György: Közép-Kelet-Európa gazdasági fejlődése a 19–20. században Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó Bp., 1976. 341. p. 3. Berend T. Iván–Szuhasz Miklós: A tőkés gazdaság története Magyarországon 1848–1944. Kossuth Könyvkiadó Bp., 1973. 228. p. 4. Bethlen István titkos iratai Kossuth Könyvkiadó Bp., 1972. 51. p. 5. Varga Jenő: A nagy válság (Válogatott írások 1924–1943) Kossuth Kiadó Bp., 1978. 277. p. 6. Bölöny József: Magyarország kormányai Akadémiai Kiadó Bp., 1978. 67. p. 7. Juhász Gyula: Magyarország külpolitikája 1919–1945. Kossuth Bp., 1969. 143. p. 8. Pritz Pál: Magyarország külpolitikája Gömbös Gyula miniszterelnöksége idején 1932–1936. Akadémiai Kiadó Bp., 1982. 65. p. 9. Magyarország története 1919–1945. Akadémiai Kiadó Bp., 1976. Főszerk. Ránki György 608. p. 10. Berend T. Iván: Válságos évtizedek, Gondolat Kiadó Bp., 1982. 282. p. 11. Tilkovszky Loránt: Ez volt a Volksbund Kossuth Bp., 1978. 10. p. 12. A magyar forradalmi munkásmozgalom története Kossuth Kiadó Bp., 1972. 273. p. 13. Nemes Dezső: A biatorbágyi merénylet, és ami mögötte van Kossuth Kiadó Bp., 1981. 8. p. 14. A Bethlen-kormány a világgazdasági válság csúcspontján, 1931. aug. 24-én bukott meg, utódként gróf Károlyi Gyula alakított kormányt, őtöle vette át a hatalmat Gömbös Gyula miniszterelnök, aki 1936. okt. 12-ig, haláláig állt a kabinet élén. A Darányi-kormány 1938. máj. 14-ig maradt hivatalban, Imrédy Béla miniszterelnöksége 1939. febr. 16-ig tartott, a második Teleki-kormány 1941. ápr. 3-án köszönt le, míg a hadbalépést kierőszakoló Bárdossy-kormány 1942. márc. 9-én kényszerült távozásra. 15. Magyarország története 1919–1945. Főszerk. Ránki György Akadémiai Kiadó Bp., 1976. 1049. p. 16. Csizmadia Andor: A szociális gondoskodás változásai Magyarországon MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének Kiadványa Bp., 1977. 78. p. 17. Csizmadia Andor–Kovács Kálmán–Asztalos László: Magyar Állam- és Jогtörténet Tankönyvkiadó, Bp., 1972. 661. p. 18. Csizmadia Andor: A magyar közigazgatás fejlődése a XVIII.

századtól a tanácsrendszer létrejöttéig Akadémiai Kiadó Bp., 1976. 444-445. p. 19. Esztergár Lajos: A szociális munka útján Kultúra Könyvnyomdai Műintézet Pécs, 1939. 20. Kopasz Gábor: Várme-
gyei telepítések a két világháború között Baranyai Helytörténetírás 1978. Baranya megyei Levéltár
Évkönyve Pécs, 1979. 511-559. p. 21. Esztergár Lajos: Gyakorlati szociálpolitika Kultúra könyv-
nyomdai Műintézet Pécs, 1933. 5. p. 22. Petro Kálmán: Az Egri Norma 1927-1932. Eger, 1932.
23. Heves megyei Levéltár, Eger város képviselőtestületének jegyzőkönyve, 1928. ápr. 28. 24. Petro
Kálmán: i. m. 16-20. p. 25. Petro Kálmán: i. m. 63. p. 26. Petro Kálmán: i. m. 77-82. p. 27. Esz-
tergár Lajos rövid életrajzát lásd: Baranyai Művelődés 1982/2. sz. 94-95. p. 28. Baranya megyei
Levéltár (B. m. L.) Pécs THJ. Város Polgármesteri Hivatalának iratai 325/1938. sz. 29. Egyetemi
működésére lásd: Fejezetek a Pécsi Egyetem történetéből szerk. Csizmadia Andor Pécs, 1980. 154. p.
30. Esztergár Lajos: Gyakorlati szociálpolitika Kultúra Könyvnyomdai Műintézet Pécs, 1933. 79-
86. p. 31. B. m. L. Pécs THJ. Város Polgármesteri Hivatalának iratai 330/1940. sz. 32. Esztergár
Lajos: Gyakorlati szociálpolitika Kultúra Könyvnyomdai Műintézet Pécs, 1933. 175. p. 33. Esztergár
Lajos: i. m. 180-181. p. 34. Erre vonatkozóan lásd: Nép- és Családvédelem az 1940-1942. évben
(Az Országos Szociális Felügyelőség jelentése) Közli Kádár Levente, Bp., 1943. 290. p.

ADATOK A PÉCSI KERESZTÉNYSZOCIALISTA PÁRT NÉZETEIHEZ 1919—1920-BAN

Az első világháború időszakában hanyatlásnak indult és szervezetenként megszűnt pécsi keresztényszocialista mozgalom 1918. december 22-én újjáéledésének fontos állomáshoz érkezett, zászlóbontó népgyűlésen kimondják a párt megalakulását. Az újjászerveződésre a szerb megszállás körülményei között került sor s ennek hatása félreismérhetetlenül felismerhető a megfogalmazott és meghirdetett elveken, célokon is.

Ugyanakkor jelen van a keresztény gondolat háború előtti tartalmának több összetevője, s érzékelhető az is, hogy a párt szervezői, létrehozói ismerték azokat az elképzeléseket, programokat, amelyek az októberi forradalom utáni Magyarországon a politikai katolicizmus jegyében megfogalmazódtak. A megszállás első időszakában még nem kizárt a közvetlen érintkezés lehetősége sem, de a demarkációs vonal rövidesen bekövetkező lezárásával, majd a Tanácsköztársaság időszakában ennek lehetősége lényegében teljesen megszűnt. Az ellenforradalom 1919 augusztusában történt hatalomrajutás után sem nagyon nyílik lehetőség a közvetlen személyes kapcsolat rendszeres fenntartására – bár erre van törekvés. Ebből következően az országosan szerveződő keresztény pártok vezetőinek csak áttételes információi lehetnek a pécsi viszonyokról s a helyi vezetési ismeretei is nagyon hiányosak a Magyarországon történeletről. A megszállás körülményei különben sem teszik lehetővé, hogy a pécsi párt nyíltan a demarkációs vonalon túl tevékenykedő, országosan szerveződő pártok részeként s az azok által meghirdetett program alapján működjön. Hozzá kellett igazodnia az SHS hatóságok teremtette körülményekhez, illetve tevékenységüket úgy kellett folytatniok, hogy az ne kerüljön direkt összeütközésbe a megszállók elképzeléseivel, s lehetőséget adjon egy széles körű szervezkedés legális vitelére. Jelen írásunknak nem feladata a szervezeti kérdésekkel való foglalkozás. A rendelkezésünkre álló meglehetősen szűk forrásbázisra támaszkodva (a párt programja, néhány sajtón keresztül történt megnyilatkozás) azt kísérli meg bemutatni, hogy az 1919–20-as évek fordulóján mi jellemzi a pécsi keresztényszocialisták szemléletét, mennyire meghatározott az a megszállás körülményeitől, a régióban kialakult – az anyaország helyzetétől jelentős mértékben különböző viszonyoktól.

Nem tudunk arról, hogy a helyi pártnak lett volna ideológusa, a program feltehetően a vezetőség kollektív alkotása, az „A Béke” című (társadalmi, kritikai, közgazdasági hetilap) vezércikkei Perényi (Perr) Gyula tollából származnak, de minden bizonnyal szemléletük megegyezik a politikai katolicizmus helyi vezetőinek nézeteivel. (Más forrásokból bizonyítható megnyilatkozásaik erre engednek következtetni.)

„A pécsi keresztény szocialista párt” – aláírással megjelentetett, jó nyomdai technikával készült – „Keresztény véreink!” – megszólítással kezdődő röplap a ko-

rabeli szokásoknak megfelelően a pártnak a tömegek számára meghirdetett programját tartalmazza. Funkciójából következően a mindennapok nyelvén, jól közérthetően fogalmazták. Rövid bevezető után, amely a háború és a forradalom pusztítására utal „Ellenségeink fegyvere és lelkiismeretlen politikai vezéreinknek felelőtlen izgatása a porba döntötte az ezeréves Magyarországot!

... a romokoz új életet akarunk teremteni. Ez a mi célunk! Ez a mi akaratunk!” célmeghatározás olvasható.

Mivel a program dátummal nincs ellátva, keletkezésének pontos idejére nézve csak feltételezéseink lehetnek. A szöveg alapján arra lehet következtetni, hogy 1919 első felében, vagy az év közepe táján keletkezhetett.

Hangvétele igen mértéktartó, szinte teljesen mentes mindenféle végletes, vagy direkt megfogalmazástól. A megfogalmazott követelések helyenként arra engednek következtetni, hogy ismerik az azonos időben keletkező országosan szerveződő pártok programját, de azokból csak igen keveset vesznek át, minden bizonnyal sajátos az azoktól lényegesen különböző helyzetükből következően.

„Az ideálunk egy keresztény társadalmi rend ahol mindenkit – munkája szerint illet meg a jog, ahol szegény ember nincsen, ahol koldust nem lehet találni és ahol a legtöbb ember elérte a földi boldogságnak a legnagyobb fokát.”

„A legtöbb ember legnagyobb boldogsága. Ez a mi végcélunk, ha már minden embert a társadalom boldoggá nem tehet.”

A földi boldogság két legfontosabb összetevője tehát a munka szerinti jog és a megfelelő anyagi helyzet. Ennek megteremtése csak a keresztény világban az egy örök Istenbe vetett hit megtartásával lehetséges.

A fenti gondolatmenetből világosan következik, hogy az elérendő cél megközelítése nem a társadalmi berendezkedést meghatározó gazdasági viszonyok alapvető megváltoztatásával, hanem az emberek lelkében végbemenő tökéletesedés útján lehetséges.

Ennek eszköze a vallás teljesen szabad gyakorlata, a gyermekek valláserkölcsi nevelése. De változásnak kell bekövetkezni a papság helyzetében is. – A politikai függéstől, a földi javakban való pompázástól, de a „kenyér gazdasági harcától” is mentesnek kell lenniök, hogy eleget tudjanak tenni működésük fő területén a templomban, a fő cél, a lélek kultusza megvalósításának. Az isteni akaraton nyugvó erkölcsi törvények elfogadása és elfogadtatása, a társadalom újjáalakítása a szellemi és erkölcsi élet formálásán keresztül. A keresztényszocialista ideológia sokhelyütt megfogalmazott gondolatai húzódnak meg e program mögött. Jólét, szabad jövő csak az egész dolgozó társadalomnak az isteni megbékélés jegyében születő harmonikus együttműködéséből fakadhat. Katolikus autonómia felállítása, az egyházi vagyonnak a papság kezeléséből való kivétele, a papság rendes fizetése, az egyházi birtok felparcellázása (esetleg örökbérleti rendszer mellett), nagyobb jószágtestek szövetségi alapon való berendezése – az azt művelő mezőgazdasági munkásság haszonrészesedésével. Az egyházi vagyon jövedelmének a közoktatás fejlesztésére, a műveltség emelésére fordítása.

A keresztényszocializmus szociális programjának sokszor megfogalmazott követelései ezek is. Az adott időszakban azonban a program első pontjai között való ilyen részletesen történő kifejtése nem jellemző a demarkációs vonalon túl szerveződő pártokra.

A fentiekhez társul a közoktatás szabadságának, a tanítás ingyenességének biztosítása úgy, hogy a tanítói függetlenség a felekezeti iskolákban az autonómia kereteiben biztosított legyen. – Ez utóbbi az állam és egyház viszonyának konzervatív szemléletet tükröző megfogalmazása.

„El kell tűnnie a koldusoknak, a kapitalista állam porhintő segítő akcióinak, koldusnevelő intézményeinek, az emberi társadalom szégyenfoltjainak, éjjeli menedékházaknak – fehér keresztnek – szegényházaknak. Ez nem volt megoldás!”

A munkaképteleneknek tisztességes megélhetést biztosító állami nyugdíj – „gazdag földünk szorgalmas munkásainak gazdag munkaeredményeiből erre első sorban kell jutni!”

Világos kifejezése ez annak, hogy a társadalmat összefogó erő a közjó szolgálata, amely mindenkinek létérdeke és erkölcsi kötelessége, de csak ez ad értelmet és célt a társadalmi intézményeknek is.

Mindez nagyon jól összeegyeztethető a kis magántulajdon elismerésével, amely „a kis ember szorgalmas munkájának gyümölcse”, akinek „kis vagyunkája szent!”

Ugyanakkor meg kell határozni a vagyonmaximumot, s az ezt meghaladót vagyonadóval el kell vonni, és a szegények között fel kell osztani. A parcellázás után fennmaradt nagybirtokot az állam által szervezett szövetkezetekké kell szervezni.

Az összes nagyipari üzemet – amennyiben a köz szempontjából fontossággal bírnak – az állam váltsa meg és szervezze át szövetkezeti alapon a vezetést.

Minden ipari vállalat köteles munkásainak kertes lakóházakat építeni, amely később a munkás tulajdonába megy át, hogy „a tulajdon ház legyen mindenkinek hozzáférhetően vára.”

A szociális problémáknak, a szolidaritás érzésének „politikummá” emelésével látják megoldhatónak egy organikus társadalomszemléletet valló állam keretében. Ilyen alapon fogalmazzák meg, hogy a „dolgozó munkásság részese a termelésnek s munkája arányában osztozik a jövedelemből.”

A részvénytársaságok, szövetkezetek igazgatósági tagjai osztalékot nem kaphatnak, mert dologtalan társadalmi osztályokat nem lehet megtűrni. Ezért el kell venni a háborús vagyonokat is. „Vérdíjjal nem lehet jogokat szerezni!”

A szigorú erkölcsi alapállás – na meg az aktualitás fogalmaztatja meg az árdrágítás, lánckereskedelem, üzérkedés elleni harcot.

Az antiszemitizmus burkolt, mérsékelt megfogalmazása húzódik meg – a Gali-ciából a háború alatt bevándoroltaknak, anyagi helyzetüktől függetlenül – az országból való sürgős eltávolításának követelése mögött.

A program sikraszáll az anyagilag és politikailag független tisztviselők, közalkalmazottak mellett, akikben az ország jövőjének legfőbb biztosítékát látják.

Lehet ez az országosan szerveződő pártok követelésének kissé módosított átvétele, de a szerbekkel szemben a magyar államiságot kifejező tisztviselők képviselőinek, megnyerésének eszköze is. Feltűnő, hogy a nemzeti gondolat sehol sem fogalmazódik meg – hacsak a hadirokkantak, hadiözvegyek, árvák segélyezését – „a hősök iránt a társadalom soha meg nem szűnő háláját” nem úgy fogjuk fel, mint ennek a gondolatnak a közvetett kifejezését, hozzáigazodva a megszállás körülményeihez.

A programot összefogó keresztényi szeretet, megértés jegyében fogantak a befejező gondolatok: „Ezekre az alapokra épített államban, a kinek lelkében Isten, szívében szeretet él, megtalálhatja boldogságát a nyugodt és megelégedett életet.” Az ortodox keresztényszocializmustól áthatott ez a program. Ha nem is fogalmazzák meg konkrétan, hogy a társadalom bajainak fő forrását a szeretet hiányában látják, a megjavítás eszközeinek felsorakoztatása mögött a legfontosabb erkölcsi alapelvek húzódnak meg: a felebaráti szeretet, a testvéri megértés, a gyengék támogatása. Ezekben rejlenek a megvalósítás felételei. Már csak azért is, mert a megfogalmazott program tényleges keresztülvitelének módjáról, útjáról egyetlen konkrét szó sem esik. Ha csak a a jólétet biztosító békés munkát nem ennek tekintjük – hoz-

zátéve mindjárt, hogy egyben beleértve a program egészének lényegét is, a forradalom és minden radikalizmus elutasítását.

Közismert, hogy a keresztényszocializmust nem tekinthetjük egységes ideológiai irányzatnak, rendkívül elmosódott elvi alapokon bontakozott ki. Még a leggyakrabban megfogalmazott gondolatok egyértelmű ideológiai tisztázása sem történt meg. A keresztény irányzat is számos értelmezést kapott, nem kis mértékben attól függően, hogy kik fogalmazták meg és mikor. De végképpen nem volt letisztult, hogy mit fejez ki a keresztény – nemzeti irányzat, s hogy a két összetevő hogyan viszonyul egymáshoz. (Az egyiket értelmezték faji alapon antiszemitizmusként, felekezeti kérdésként, vagy konzervatív alapállásból kiindulva szociális tartalommal ruházták fel, a másikat nacionalizmusként, sovinizmusként vagy a történelmi államiság kontinuitásának kifejezőjeként.)

Egyértelműbb tartalmat kapott a keresztényszocialista ideológia általános kiindulási pontja, ami nem más, mint az emberi életre, a társadalomra vonatkozó örök igazságok elismerése – valami isteni akaraton nyugvó erkölcsi törvények elfogadása. Ebből eredeztetik a marxí szocializmussal való szembenállásukat; az alapvető különbséget a forradalomhoz, az osztályharchoz, a magántulajdonhoz való viszonyban látva. Az 1919-es pécsi programban is benne rejlik gondolat – nem forradalom kell, hanem békés munka, mert csak ez biztosíthatja az emberi jólétet.

Ugyanez fogalmazódik meg, de már sokkal egyértelműbben, nyilvánvalóbban, mindenki számára közérthetőbben az 1920 tavaszán megjelenő „A Béke” című lapban.

A program születése óta eltelt idő napon sok tapasztalattal szolgált az anyaországban végbement változásokkal, az ellenforradalom terrorjával, a keresztény pártok újjászerveződésével, programjaival. Pécs és Baranya területén a megszállók magatartásában végbement változásokkal, az osztályoknak a nemzeti és szociális kérdésekben kialakult nagyon eltérő magatartásában, a helyi munkásmozgalom egyre aktívabb tevékenységében stb.

A lap legfőbb programját címében hozdozza: ez a béke. Az első szám vezércikkében, programcikkben értelmezi a lap és a mögötte meghúzódó politikai csoport irányvonalát. A bevallott cél egyértelműen az osztályok, nemzetek, vallások egymás elleni harcának megszüntetése.

Ehhez az alapot az adja, „hogy minden osztálynak vannak olyan értékei, melyek a többi osztályra nézve is nélkülözhetetlenek. A nemzeti és vallási eszmék nagy értékét pedig mi sem jellemzi jobban, mint hogy a történelem legszebb alkotásainak, legcsodálatosabb tetteinek, a legheroikusabb önfeláldozásoknak ezen eszmék voltak az inspirálói és hajtóerői.”

„Az osztályok tehát, de főleg a nemzeti és vallási – s első sorban a keresztény szellem: valóságok, melyekkel számolni kell, melyeket elmellőzni nem lehet; melyek letörésére gondolni sem szabad, mert eddig még minden ilyen törekvés csak elpusztíthatatlan rugónak összenyomása volt . . .”

Arra kell törekedni, hogy a nemzetek és keresztény vallások között olyan harmónia jöjjön létre a jól felfogott kereszténység, és igazi nemzeti öntudat alapján, talaján, amely „elsimítaná, összhangba hozná az osztályok érdekellentéteit is”.

A fentiekből egyértelműen kitűnik, hogy a kereszténység egységének megfogalmazódása egyrészt a felekezetek közötti együttműködés számára kíván hidat emelni, másrészt a társadalmi osztályok lehetséges együttműködésének is kiindulási alapja, a pontosan meg nem határozott „igazi nemzeti öntudat”-tal együtt.

Mindezek alapján a béke (társadalmi béke) feltétele a keresztény – nemzeti eszme egészséges érvényesülése.

A társadalmi békének, az osztályharmóniának ez az akarása azonban nem ad fel minden harcot. Küzdeni kíván a béke akadályai ellen. Mindenekelőtt a legutóbbi évszázadok minden nagyobb bajának fő forrása a liberalizmus ellen. De harcol „minden osztályuralmi törekvés ellen (is) akár felülről, akár alulról jöjjön, akár a vagyont, akár az öklöt, akár az – e l v -et akarja is osztályuralmi jogforrásként a többi osztályra ráerőszakolni.”

Mindez ellenkezik a keresztény – nemzeti eszmével, ellenkezik a békével.

Mennyire hasonlítanak ezek a gondolatok ahhoz, amit a Keresztények! Magyarok! c. röplap az ellenforradalmi Magyarországon szerveződő Keresztény Szocialista Párt Szervező Bizottsága nevében, új szocializmust ígérve fogalmazott meg:

„Nem az ellentétek kiélesítése, hanem a jogos osztályérdekek összeegyeztetése a mi célunk . . . Ezt az új szocializmust, mely nemzeti és keresztény alapon áll, irtuk mi zászlónkra”

„ . . . milyen erkölcstelen minden osztályuralom . . . jólét, szabad jövő csak az egész dolgozó társadalom harmonikus együttműködéséből születhetik.”

Minden hasonlóság ellenére sem lehet teljes gondolati egybeesésről beszélni a keresztény – nemzeti gondolatnak a pécsi megfogalmazása és a demarkációs vonalon túli kifejtése között. A megszállás hatása, a sajátos helyi körülmények elsősorban abban mutatkoznak meg, hogy a program nem, illetve csak a kereszténység egységének kifejtésén keresztül, közvetetten antiszemita.

A nemzeti gondolat nem lehet azonos a magyar nacionalizmussal, ugyanakkor elutasítja a szerb nacionalizmust.

Mindezeket túl: „Azt akarjuk, hogy ne annyira politikai, mint inkább a világ minden népét átfogó társadalmi programmá legyen – a keresztény nemzeti egysülés.”

A keresztény gondolat értelmezését fejti ki a húsvéti ünnepek alkalmával megjelent: „Írjunk-e mi is ünnepi cikket?” vezércikk. „Mi a realizált kereszténységnek, mi a hétköznapi életnek, a gyakorlatiáságnak feltűrt ujjú munkásai vagyunk . . . mi az életet, a sajtót, a közgazdaságot, a családot, szőval az egész közéletet szimplán és őszintén, de következetesen kereszténynek kívánjuk . . .

Legyen feltámadás a szegénynek az anyagi és szellemi jobblét, a gazdagnak a jobb belátás és szociális érzék feltámadása.” A szociális béke útja c. vezércikk más összefüggésekben ugyanezeknek a gondolatoknak a részletesebb kifejtését adja. „A szociális kérdés technikai, gazdasági és politikai megoldását sokan keresik, de legtöbben elfelejtik, hogy bármilyen reform megvalósításánál elsősorban – a k a r t t a l – van dolgunk, tehát elsősorban a szellemi és akarati energiák helyes fejlesztésére kell törekedni . . .

Kapitalisták a mammon ölelése közt lássátok be, hogy munkásaitok maguk és családjaik számára tisztességes kenyeret és jövőt igényelhetnek, vagyontok növelését a munkás verejtékének árán éritek el. Juttassatok neki magatoktól, ne várjátok, hogy követeljen. Ezt parancsolja a keresztény megértés.

Munkás testvérem! – ki a liberalizmus jármától szabadulni akarsz és munkád ellenértékét követeled szervezkedj, hogy az önzés túlkapasaitól megvédhesd magad, művelődésre teret, egészséged fenntartására módot, s agg korodra nyugodt életet szerezhess.

De ne engedd, hogy a gazdasági egység és a történet által összefűzött testvéreid iránt érzett szeretetet kiöljék szivedből, hogy az életed célját megmutató, az emberi önzést és gyűlöletet, – tehát antiszociális tulajdonságokat – tisztító kereszténységet kilopják az emberiség szívéből, mert csak úgy lesz társadalmi jólét és béke.”

Világos kifejtése ez annak a reformkoncepciónak, amely szerint a tőkés társadalmat kell jobbra, emberségesebbé tenni, elutasítva az osztályok kizárólagos uralmát, helyébe állítva a keresztényi szereteten, belátáson alapuló osztályegyetműködést.

A realitásokat figyelembe véve nem akarja megszüntetni a munkások osztályszervezetait, de azoknak olyan keresztény alapon álló szervezetté kell lenniök, amelyek szellemi, lelki, testi, anyagi érdekeiket egyaránt előmozdítják, ugyanakkor visszatartják az osztályharctól.

Az ortodox keresztényszocializmus ideológiai tartalma húzódik meg ezekben a cikkekben. Jól felismerhető annak valamennyi lényeges területe. A liberalizmussal való szembenállás kategorikus megfogalmazása, a mérsékelt nagytőke-ellenesség és az osztályharcos szocializmus egyértelmű elutasítása.

A mérsékelt nagytőke-ellenesség nagyon jól megfér a magántulajdonon alapuló tőkés társadalom elfogadásával, sőt a tulajdonos osztályoknak a keresztény irányú kibontakozás szempontjából nélkülözhetetlen, pozitív szerepével.

Igen jól fejezi ki ezt az a cikk, amely a rendkívül súlyos pécsi gazdasági helyzetből kivezető utakat vizsgálva az alábbiakat fogalmazta meg:

„... egymásután alakulnak a többmillió részvénytársaságok, amelyek hivatva lesznek egyrészt a pénzek egyirányú – kifelé – mozgását ellensúlyozni, másrészt a már jóideje tértelenségre kárhozott munkáskezeknek foglalkozást és ezáltal kenyeret juttatni. . . . A gazdasági élet megindulásának hatásai között a legfontosabbnak tartjuk azt a kérdést, hogy minő mértékben lesz befolyással a társadalmi feszültség enyhítésére . . . mennyire fogja segíteni a munkásság beilleszkedését abba az áramlatba, amely hovatovább uralkodó lesz körülöttünk: úgy az SHS királyságban, mint Magyarországon? Ezt az áramlatot csak negatív kívánjuk jellemezni, amikor azt mondjuk róla, hogy nem kedvez a keresztényellenes és a nemzetiséget feladó nemzetközi gondolkodásnak.”

„... fontos és felelősséggel járó kérdések a tőke tulajdonosaira és kezelőire nézve: akár délre a haza szerető és lelkében keresztény szláv testvérek felé tekintenek, akár északra Magyarország felé.” – hogy a most meginduló gazdasági élet előmozdítja-e a munkásság beilleszkedését a körülöttünk uralkodó kereszténynemzeti áramlatokba.

A nemzeti és osztálybéke gondolatának meghirdetése ez a nemzetközi szocializmussal szemben. Olyan osztályöntudatnak a kialakítása, amely beleilleszkedik a nemzeti egységbe.

A kereszténység védelmének ürügyén megfogalmazzák a demarkációs vonalon túl folyó eseményekkel kapcsolatos véleményüket. „... az ún. keresztény kurzussal egyidejűleg állítólagos fehér terror is van. Mondjuk, hogy van. De ennek semmi köze a kereszténységhez. . . .” Az ellenforradalmi terror ilyen rövid elintézése után a cikk az igazi kereszténység bizonyítására törekszik.

„A magyarországi bolsevizmus megbukott 1919 augusztus elején . . . vérlázító kegyetlenségei, melyek nagyrésze zsidók részéről és keresztények ellen történtek – bizonyos fokú reakciót váltottak ki, de hogy ez nem a kereszténység visszahatása volt, igazolja az a szózat, melyet a magyar püspöki kar adott ki.” A tanács hatalom ilyen summás elítélése és a megtorlás bagatellizálása után hosszabban idéz a szózatból. Tények helyett tehát – szöveg!

„Vezessük be a gyakorlati kereszténységet, mint megértést és jogtisztelést, mint jóviszonyt és ösztentartást a nemzet összes társadalmi osztályaiban és tiszteljük meg egymást a felebaráti érzések és az emberi jogok, a társulás és szervezkedés szabadságának elismerésével. Álljon tőlünk távol minden bosszúvágy, megtorlás. . . .”

itt nem győzött le osztály osztályt, nem győzte le senki a munkásosztályt, hanem a gazdasági és társadalmi rend gonosztevőit lötték le . . .

. . . nem lehet szó sem reakcióról sem elnyomásról. Senkiét el nem venni, mindenkinek a magáét megadni – ez a jövő boldogulásának feltétele”.

„Reakcióról, mely elnyomást, véres viszonzást és üldözést jelent, mely kínzókamrákért kínzókamrákkal, vörös terror helyett fehér terrorral fenyeget, közöttünk még szó sem essék . . .”

A szözből vett idézetet a cikk szerzője így kommentálja: „Ez tehát a kereszténység! És emberi hibák miatt ezt az isteni kereszténységet káromolják! Milyen magasság ez a szózat és milyen mélység alacsonyság ennek káromlása!”

A teljes azonosulás kifejezése, megfogalmazása ez. Akiknek szól, azok a munkások, akiket rosszhiszemű vezetők indulatai és törekvései igyekeznek felkavarni. A keresztény gondolat jegyében az elbukott forradalom gyalázása és teljes elutasítása, Horthy Magyarországnak elfogadtatása.

Úgy gondoljuk, hogy a szűk terjedelem keretei között bemutatott példák is elegendő alapot adtak annak bizonyítására, hogy a szerb megszállás alatt – az anyaországtól demarkációs vonallal elválasztott Pécsen tevékenykedő keresztényszocialisták bár ismerték a kurzus keresztényszocializmus felfogását és az ellenforradalom hatalomrajutása után szerveződő egyéb keresztény irányzatokat – nézeteikben inkább a korábbi idők felfogásához álltak közelebb. Hatással volt rájuk a keresztény-nemzeti gondolat s talán annak elsősorban Prohászka által történt megfogalmazása, kissé hozzáigazítva sajátos helyzetük kívánalmaihoz.

Ezzel az ideológiai vértessel azonban nem voltak képesek nagyobb tömegekre hatni ebben a régióban sem. Szervezkedésük elé a megszállók nem állítottak különleges akadályokat, de sajtón keresztüli megnyilvánulásait nagy figyelemmel kísérték. Ezért hiába volt minden mértéktartó óvatosságuk, a megszállók elképzeléseinek figyelembevétele. A Béke c. lap is csak igen rövid ideig működhetett. Osztálybékét, nemzeti megbékélést hirdetett, keresztény-nemzeti alapállása s ezen az alapon az ellenforradalmi Magyarországhoz való egyértelmű kapcsolata kivívta az SHS hatóságok elégedetlenségét s bevonták a lapengedélyt, mivel „meg nem engedett politikával foglalkozott és a belső békét veszélyeztette.”

JEGYZETEK

Felhasznált irodalom: Galántai József: Egyház és politika 1890–1918 (Kossuth 1960.) Gergely Jenő: A politikai katolicizmus Magyarországon 1890–1950 (Kossuth 1977) Gergely Jenő: A keresztényszocializmus Magyarországon 1903–1923 (Akadémiai 1977) Források: Keresztény véreink! kezdetű röpirat, A pécsi keresztény szocialista párt. – aláírással dátum nélküli eredeti nyomtatvány. A Béke (Társadalmi, közgazdasági, kritikai heti riportlap) Kiadja a Keresztény Nemzeti Egyesülés 1920. március 28., április 3., 10., 24-i számai.

AZ IDEOLÓGIAI FEJLŐDÉS A PÉCSI MUNKÁSOKTATÁSBAN AZ ANTANT MEGSZALLÁS IDŐSZAKÁBAN

Amikor 1919 késő őszen megindult Pécsett a munkásság számára az iskolán kívüli, szervezett oktatás, már szép és eredményes hagyományra építhettek a szervezők. 1906-ban indult meg a Pécsi Munkásiskola, melynek működését csak az első világháború akasztotta meg.¹

Most, 1919 novemberében „szociális kurzus” név alatt szervezték újjá, hogy pótolják mindazt, amit „az osztályállam iskolája” nem nyújt a széles néprétegeknek.² Ezek a november–május közti időszakot magukba foglaló oktatási ciklusok voltak hivatva a valódi, tudományos eredményekben nyugvó ismeretanyagot közvetíteni azon osztálynak, amelyet a hivatalos iskolapolitika (saját osztályérdekének megfélelően) elzárt a természettudományos-társadalomtudományos eredményektől.³

Az 1919/1920. évi oktatási évre még nagyon jellemző volt, hogy az előadók között a szabadgondolkodók körébe tartozókat találjuk zömmel. Ez a tény rányomta bélyegét a társadalomtudományok körébe tartozó előadások zömének ideológiai megközelítésére. Ugyanis a szociológia címszó alatt tartott előadássorozat ebben az esetben a társadalomtudományok egészét jelentette. Ez a szociológiai szemlélet a dialektikus materialista világnézetet helyettesítette. A társadalom mozgástörvényeinek magyarázása során nem egyszer érvényesült az a szemlélet, amikor a társadalomra mechanikusan alkalmazták az előadók a természetben ható törvényszerűségeket, nem ismerve fel a társadalom speciális törvényeit. Ez a szemlélet hűen sugározta a századelejének szociológiai iskoláit, ennek tanításait, s ha így vizsgáljuk a kérdést, azt kell látni, hogy ebben az értelemben hátrányosan éreztette hatását a marxista tanok elterjedésében.⁴

A természettudományi előadások a vallás tanításait erősen kigúnyolva, materialista szellemben igyekeztek a munkásságot oktatni, ahogy ezt a MUNKÁS című lap oly szemléletesen megfogalmazta az 1919. november 18-i számában, a szociális kurzus céljáról írt cikkében: „Ki akarja az embert szabadítani a hazugság lápok hírnárból, melybe a transzcendentális holdvilág csábította. Be akarja vezetni a világba, a technika eredményei és a kultúra vívmányai közé azokat, akiket a konvencionális hazugságok paprikajancsi bodéi egy pillanatra megállítottak.”

Ebben a szellemben zajlott le az első előadás 1919. november 26-án, melyen a szerves és szervetlen életéről volt szó. Többek közt arról beszélt az előadó, hogy az „emberi élet is csak szerény belcigazodás a nagy világegyetem életébe . . . Nincs igazuk azoknak, kik azt tanítják, hogy a halál után az élet isteni inkvizíció elé lesz megidézve.” Elhangzott előadás az ember származásáról is, bemutatva azt a küzdelmet, amit a darwinizmusnak vívnia kellett, míg „ma az emberszármazási elméletek gerincévé vált.”⁵

A társadalomtudományok körébe vezetett át az az előadás, mely a „Világegyetem és a fejlődés törvényei”-t boncolgatta. Itt hangzott el a bevezetőben említett polgári radikális felfogású nézet, mely szerint a „világegyetemen a fejlődési törvénye érvényesül a társadalomban.”⁶ Egy másik előadás szerint az emberi társadalomnak is az az alapvető célja, mint az „állati társadalmaknak: a faj és önfenntartás kölcsönös segítése, összetartással, együttműködéssel.”⁷ Természetesen voltak marxista szellemű felfogásban tartott társadalomtudományi előadások is, ahogy erre már 1919. október 4-én utalás történt abban a bevezetőben, amely az agitátor-képzést szolgáló pártiskolai megnyitón hangzott el: „Miótan Marx, Engels, majd Bebel tudományos alapokra fektették a szocializmus tanait, az azóta kialakult új tudomány, a társadalomtudomány nemcsak igazolta, hanem tovább építette az ő úttörő munkájukat.”⁸ A téma előadója rámutatott arra a tényre, hogy „mennyire nem öröktől fogva valók a társadalom azon intézményei, melyek közt ma élünk. Az állam, a család és a házasság, a jog és az erkölcs, a vallás és a tudomány, amelyek mint a társadalom rendíthetetlen oszlopait a mai uralkodó osztály annyira félt, mind csak fejlődés eredményei s annak a gazdasági rendnek a függvényei, melyben élünk, s mely a magántulajdon elvén alapszik.”⁹

Az 1920/1921. évi oktatási ciklus témateréből is már kiviláglik a marxizmus felé való fokozottabb orientáció: Magántulajdon – köztulajdon; Az osztályharc; Polgári diktatúra – proletárdiktatúra. Az előadásokban már felhasználták az előadók a Magyar Tanácsköztársaság tapasztalatait is, s ez adja talán ezeknek az előadásoknak leginkább az ideológiai jelentőségét, túl azon a tényen, hogy több mint egy évvel a proletárdiktatúra leverése után marxista szemléletet hirdettek hazánk területén, ha sajátos körülmények között is: „A magyarországi rémuralom még nem bukott el s munkástevéreink még keservesen szenvedik a terror elnyomását. Ezen a téren is nagyfontosságú kötelességeink vannak még, de úgy érezzük, hogy az osztályharcos proletármozgalom ügyének a jövőt illetőleg ma nem tethünk hasznosabb szolgálatot, mint a tömegek öntudatosításával a jövő forradalmi talajának előkészítésével. Ma itt ebben az irányban a forradalmi tettek gyakorlati terén semmit sem tethünk. A proletárforradalom nekilendülése nem tőlünk függ, s mi ennek érdekében csak annyiban munkálkodhatunk, hogy azt a szellemi utánpótlást, mely egy sikeres harc felvételéhez okvetlenül szükséges, elvégezzük, ha a tömegeket harc-képesekké, edzetteké, kitartókká és tudatosakká neveljük és erősítjük a nagy harc előtt, melynek segédcapatává kell lennünk.”¹⁰

A paraszt a forradalomban című előadás Dávid Eduárdot és követőit bírálta, akik a kisparaszti gazdálkodás fölényét hangoztatták a mezőgazdasági nagyüzemmel szemben. A Tanácsköztársaság földbirtok politikájának tanulságait leszűrve kifejtette az előadó, hogy mindenképpen figyelembe kell venni a parasztság földhöz való ragaszkodását. A nagyüzemi termelés mellett foglalt állást, hivatkozva az oroszországi példára. Az állami földeken kell termelészövetkezeteket létrehozni, hogy először ezeknek a példáján keresztül lássa a parasztság a nagyüzemi termelés fölényét, előnyeit a kisparaszti gazdálkodással szemben. Szerinte csak ez az egyetlen járható útja annak, hogy rá lehessen nevelni a kollektív termelésre, a „magántulajdonhoz való görcsös ragaszkodás levetkőzésére.”¹¹ Ugyanakkor arra a helyes marxista szövetségi politikára is rávilágít, melynek célja a parasztság megnyerése: „A kapitalizmus elleni küzdelemben nem lehetünk meg a parasztság aktív segítségével vagy legalábbis jóakarató semlegessége nélkül, azért az eddiginél több figyelmet kell a földkérdésnek szentelnünk.”¹²

A polgári demokráciáról és a proletárdiktatúráról szóló előadás azt fejtegette, hogy a polgári demokrácia csak addig a határig tiszteli a demokratikus jogokat,

ameddig a tömegek ezen jogokkal az ő osztályuralmát nem veszélyeztetik. Mihelyt az öntudatra ébredt proletariátus a parlamentben a sajtó és gyülekezési szabadságával a burzsoáziára veszélyessé kezd válni, azonnal kitűnik, hogy a demokrácia csak máz, mely alatt a polgári diktatúra rejtőzik. Amikor az osztályharc kiéleződik, nem lehet a demokrácia eszközeivel sikert elérni. A polgári diktatúráról csak a proletárdiktatúra eszközeivel lehet áttérni a valódi demokráciára, a valódi népuralomra. „A proletárságnak a diktatúra tehát nem cél, csak eszköz, csak átmeneti állapot az ideális osztálymentes demokrácia felé.”¹³

A magyar történelmet bemutató előadás a történelmi materializmus eszközével mutatott rá az elnyomók és elnyomottak küzdelmére, amelyben az elnyomott osztályok történelemformáló ereje is hangsúlyozott szerepet kapott.¹⁴

Pécsett az ideológiai fejlődés csúcspontját jelentette az 1921 márciusában tervbe vett pártiskolai oktatás számára kidolgozott előadástervezet, melynek tematikai tervében szereplő némely fejezete már a marxizmust továbbfejlesztő lenini tanítások hatását tükrözték.¹⁵ Ennek illusztrálására közreadjuk a tantervi koncepció három fejezetének vázlatát:

II. A gazdaság elemei.

Osztályok és osztályharc.

Marx élete és alkotása.

Termelés, fogyasztás – oszlop, túltermelés.

Munka és tőke-értéktöbblet, profit, pénz.

Kereslet, kínálat – munkanélküli jövedelem.

A mai kereskedelem – kizsákmányolás.

A tőke nemzetközisége – túltermelés, gazdasági válság.

Világháború – mint a kapitalizmus velejárója.

VIII. A II. és III. Internacionálé.

II. gazdasági harc – szakszervezetek, sztrájk, 8 órai munkaidő, szociálpolitika.

Politikai harc – május 1.

Választójog, parlamenti működés (árulás 1914-ben).

III. forradalmi internacionálé.

Nagy tömegek helyett – fegyelem.

A moszkvai 21 pont.

XV. A kommunista párt bivatása.

Legális mozgalom – állandó harc és puccskíséret.

Illegális mozgalom – közvetett állandó harc.

A párt és szakszervezetek irányítása, vezetése.

Kíméletlen harc mindenféle opportunizmus ellen.

Párt – mely minden tekintetben megszabja az általános irányelveket az állam, illetve az új társadalmi rend felépítéséhez.

Kommunista szervezők és katonák – legfőbb hatalom.

Az eddig elmondottak alapján azt hiszem, bebizonyítottnak vehetjük, hogy a pécsi munkásság és annak vezetői az ideológiai fejlődésben eljutottak a kor kívánta követelmények szintjéig. A további egyenesvonalú fejlődést megakadályozta az 1921 augusztusában érvénybe lépő antant döntés, amelynek következményeként Pécsre

bevonuló ellenforradalmi hadsereg nyomán kezdetét vette a „keresztény nemzeti kurzus”, a munkásmozgalom üldözése. Az ideológiai kérdések elé nyomult a mindennapi védekező harc.

JEGYZET

1. Lásd: Tegzes Ferenc: A Pécsi Munkásiskola 1906–1914. Baranyai Helytörténetírás 1978. 2. Munkás, 1919. nov. 6. 2. p. 3. Az első világháború és a szerb megszállás alatti munkásoktatásra vonatkozó dokumentumokat lásd: Tegzes Ferenc: Válogatott dokumentumok a pécsi munkásoktatás történetéhez. Baranyai Helytörténetírás 1979. 4. Felkai László: A munkásság művelődési törekvései a dualizmus korában. 70. p. 5. Munkás, 1919. nov. 30. 2. p. 6. Munkás, 1919. nov. 19. 2. p. 7. Munkás, 1919. okt. 11. 2. p. 8. Munkás, 1919. okt. 4. 2. p. 9. Uo. 10. Munkás, 1921. ápr. 10. 2–3. p. 11. Munkás, 1921. jan. 12. 2. p. 12. Uo. 13. Munkás, 1921. jan. 22. 3. p. 14. Munkás, 1921 febr. 4. 3. p. 15. A tematikai tervezetet teljes egészében közli: Tegzes Ferenc: Válogatott dokumentumok a pécsi munkásoktatás történetéhez 1916–1921. Baranyai Helytörténetírás 1979. 459–462. p.

POLITIKAI KARRIERISTÁK A NEP BARANYA MEGYEI VEZETÉSÉBEN

„Az intézmények csak annyit érnek, amennyit azok az emberek, akik alkalmazzák őket.”

(HENRI-FRÉDÉRIC AMIEL)

*„Hogy járt a tyúk a kígyótojással?
Egy rakás kígyótojásra találva a tyúk, megülte és kiköltötte meleggetvén; de legelsőben is őt marták meg. Így jár, aki istentelen fiakat nevel, rossz embereket táplál, gonosz tolvajokat oltalmaz, elsőben is őtet sértik meg s károsítják.”*

(BOD PÉTER)

A marxista történészek, társadalomtudósok Engelsszel együtt vallják: „Az emberek csinálják történelmüket, bárhogy alakuljon is az, amennyiben mindegyikük a saját, tudatosan akart céljait követi, s éppen ezeknek a különböző irányban ható sokféle akaratoknak és a külvilágra gyakorolt sokrétű hatásoknak eredője a történelem.”¹ Az emberek többségének akarata a történelem során nem terjedt túl azon, hogy a társadalmi munkamegosztásban kialakult helyüknek megfelelően dolgozzanak maguk és családjuk megélhetésének biztosításáért. Ezzel azonban olyan anyagi és szellemi javakat állítottak elő, melyekkel hozzájárultak az egész gazdaság és kultúra fejlődéséhez, a gazdasági és társadalmi viszonyok változásaihoz, a felépítmény átalakulásához. A megváltozott viszonyok új helyzetet teremtettek az egyén számára, új érdekeltségi viszonyok középette másfajta tettekre sarkallták őket. Az emberek nagy részében azonban mindig munkált a többre vágyás, életkörülményeik javításának szándéka. A feudális gazdaság viszonyai közt a termelés növelésében érdekelt paraszt családja hasznára fejlesztette termelőeszközeit, alkalmazott új eljárásokat a föld termőképességének jobb kihasználására. Az ilyen egyedi tettek összessége, illetve tömeges alkalmazása eredményezte a feudális viszonyok felbomlását, a tőkés termelési viszonyok kialakulását, amelyek meg-megújuló hullámban inspiráltak tőkéseket és alkalmazottaikat, illetve tudósokat a termelést forradalmasító felfedezésekre: a gőzgépek, a robbanómotorok, az elektronika, majd az atomenergia alkalmazására. A teljesítményük alapján fizetett munkások pedig munkaeszközeik finomításával, új fogásokkal növelték a termelést, ezzel a társadalom egészének anyagi javait és családjuk kenyerét egyaránt.

Az egyén ambíciói, saját helyzetének javítására irányuló törekvései a termelésben és az azt szolgáló tudományban közvetlen hasznot hajtottak és hajtanak az egyes ember és a társadalom egésze számára egyaránt.

A modern társadalom és állam létrejötte új kereteket teremtett az emberi élet számára. A feudális előjogokat megszüntető tőkés államban az emberek szélesebb körének nyílt lehetősége arra, hogy az állami hivatalok és a közigazgatás különböző pozícióiba kerüljenek. Az osztály- és rétegérdekek érvényesítésére pártok szerveződtek, amelyek szüntelen harcot folytattak egymással a hatalom megszerzéséért. A

többre vágyó ember számára így új utak nyíltak meg; immár nemcsak a gazdaságban, hanem a politikai életben is. Azok közül, akiknek ez a lehetőség megadatott, mind többen kívántak állami hivatalokhoz jutni, vagy vezető szerepet kivívni egy-egy politikai pártban. Az indítékok és célok igen eltérőek lehettek.

Voltak, akik úgy vélték, hogy az uralkodó ideológia érvényesítését, a hatalmon lévők érdekeit hatékonyabban tudják szolgálni, mint az éppen hivatalban lévők. Mások a fennálló rendet bírálva új, igazságosabb társadalom és állam megteremtésére szerveztek politikai csoportokat, pártokat és álltak azok élére vagy szolgálatába. E magatartásban általában az a felismerés jutott érvényre, hogy a társadalmi helyzet által meghatározott egyéni érdek az adott egész osztály vagy réteg érdekeinek realizálásával érvényesíthető. Jóval ritkábban fordult elő, hogy valaki saját egyéni és osztályérdekeit feladva a társadalmi igazság megteremtéséért vállalt politikai szerepet, mint például Engels vagy Károlyi Mihály. Az ellentétes póluson azok találhatók, akik politikai pozícióra törve kizárólag, vagy elsősorban egyéni céljaikat kergették. Ennek érdekében figyelmen kívül hagyták, akár fel is áldozták mások, illetve közösségük érdekeit. Nem eszmék, politikai célok vezérelték őket, hanem egyéni ambícióik. Akkor is, ha – látszólag – az előbbieket szolgálták. E karrieristák számára bármikor megnyílhatott az érvényesülés útja, hisz magatartásuk egyik lényeges eleme, hogy egyéni érvényesülésük érdekében készséggel szolgálnak ki bármilyen vezetői akaratot. Így az adott politikai vezetés számára könnyen kezelhető, engedelmes eszközt jelenthettek. Igazán szabad vadászterületet azonban mindig a nagyobb hatalmi változások időszakában találhattak. E helyzetekben remélhették, hogy az új vezetés mellé állva, annak támogatásával elháríthatják gazdasági vagy politikai ambícióik érvényesülésének addigi akadályait.

Ilyen időszaknak tekinthető Gömbös Gyula miniszterelnökségének néhány éve (1932–1936). Gömbös nem elődeit követte, hanem új politikát kívánt folytatni. Ellentétben Bethlennek a polgári demokrácia egyes elemeit is alkalmazó rendszerével ő a nyílt diktatúra, a totális állam megteremtésére törekedett. Fasiszta céljainak megvalósításához azonban hatalomra jutásakor igen szűk bázisra támaszkodhatott. Ezért mindenekelőtt arra kényszerült, hogy a diktatúra megteremtésének, illetve akadályai felszámolásának eszközeit alakítsa ki. Ennek érdekében szervezte át a kormánypártot, s építette ki híveivel a Nemzeti Egység Pártja (NEP) szervezeteit az ország valamennyi helységében. A párt céljait, ideológiáját, szervezeti felépítését és működési elveit tekintve fasiszta tömegpárt volt. Az új politikai célok és az óriásira duzzasztott, fasizált kormánypárt vezetése új embereket követelt.²

Ez a helyzet virágzó lehetőségeket biztosított a gátlástalanul érvényesülni akarók számára is, mindenekelőtt a NEP apparátusának fizetett állásai révén. Nemcsak azért, mert a pártnak fontos szerepet szánt Gömbös. Azért is, mert – a közigazgatás betöltött állásaival szemben – itt létesültek betöltésre váró új pozíciók. A politikai lehetőségeket kihasználó törtetőök bekerültek a NEP baranyai vezetői közé is. Közülük hárommal érdemes közelebbről megismerkedni, akik részben eltérő posztokról, más-más egyéni célokat követve, eltérő módszereket alkalmazva különböző módon befolyásolták a NEP helyzetének alakulását.

Rábai Gyula osztrói gazdát politikai ambíciók vezérelték, egyben jól jövedelmező és hatalmat biztosító állás megszerzésére is törekedett. Amint tudomására jutott, hogy a kormánypárt szervezeteinek kiépítésére *központi vármegyei titkárokat* bíznak meg viszonylag magas fizetéssel, összekötetései segítségével azonnal jelöltette magát. Jelentkezésének elfogadása a megye felére kiterjedő politikai szereplési lehetőséget és országos kapcsolatokat jelentett volna számára. A párt központi vezetői azonban e kulcsfontosságú állásokba elsősorban „állás nélküli diplomás úri embe-

reket” neveztek ki. Nem voltak hajlandók megbízni e feladattal egy parasztembert. Rábai kezdettől azzal a fenyegetőzéssel igyekezett nyomatékot adni aspirációinak, hogy elutasítása esetén befolyását kihasználva a környező falvak lakosságának jelentős részét az ellenzék pártjára állítja. Fenyegetései a megyei NEP-elnök főispánban komoly aggodalmat keltettek, aki ezért többször sürgette is az országos központot: „... ezt az embert valahogyan kapcsoljátok a párthoz... mert ellenkező esetben... sok kellemetlenséget fog okozni.”³

Törekvéseinek kudarcát látva már nemcsak szavakkal zsarolt. Az ünnepélyesnek szánt alakuló zászlóbontó gyűlések időszakában (1933. június) – kihasználva a pártszervezés igen nehéz megindulását az oszrói közjegyzőségben – kijelentette, hogy addig semmit sem tesz, amíg a párt országos főtitkárától kicsikart ígéreteket nem váltják be.⁴ Szavait tétlenségével erősítette. Ezek után a központ arra kényszerült, hogy az Ormánságban kifejtendő propagandamunkával bízva meg Rábait. Ő a megbízást elfogadva azonnal hangot váltott. Fennhíjázó módon fogadkozott: „... a legnagyobb ellenzéki fészkekben is vállalkozik arra, hogy a jeget megtörje és így a helyzetet fokozatosan javítsa.” Jellemző volt mentalitására, hogy az első lépésben javadalmazás nélkül is vállalta a kinevezést (csak költségeinek megtérítését kérte), de nyíltan hangoztatta, hogy kapott feladatának elvégzésével akarja bizonyítani képességeit és ezzel elérni, hogy a pártvezetés fizetéssel alkalmazza őt szervezőmunkára.⁵

A későbbiek során kiderült, hogy munkájában nem tud számottevő eredményt elérni. Viszont gyakran használta fel megszerzett pozícióját arra, hogy a párt vezetésének támogatására hivatkozva fitogtassa hatalmát a vidék lakossága előtt. Másrészt befolyását és saját fontosságát bizonygatva, a lakosság jelentős részének ellenzéki érzületét kihasználva igyekezett feletteseitől újabb előnyöket kikényszeríteni. 1934-ben országgyűlési képviselőkkel kötött ismeretségére, azok segítő szándékára hivatkozva, Kiscsány és Oszró eltervezett egyesítése ellen hangolta a két falu népét, ezzel zsarolva ismét a megyei és országos vezetőket. E lépései kezdettől annyira nyilvánvalóan tükrözték szándékait, hogy még lelepleződéséről sem beszélhetünk. A szentlőrinci főszolgabíróban rövid idő alatt kialakult róla a biztos ítélet: „... megbízatását nem az ügy érdekében, hanem saját népszerűségének fejlesztésére kívánja felhasználni.” Az oszrói NEP-titkár kifejezetten ártalmasnak tartotta munkáját. Arra hívta fel a megyei vezetést, hogy megbízhatatlansága miatt, Rábainak „a pártból való eltávolítása... több hasznára lenne a pártnak.”⁶

Alapvetően más stílusú volt *dr. Marton István*, a NEP pécsváradi választókerületi titkára. Az egyetemet végzett, művelt ügyvéd jó érzékkel, helyesen mérte fel választókerületének politikai viszonyait. Ugyanilyen éles szemmel látott meg minden lehetőséget, amely egyéni érvényesülését szolgálhatta. Ez utóbbiakat gyors interveniálással, mindig a párt érdekeire hivatkozó, nem ritkán igen meggyőző érveléssel igyekezett kihasználni. Ennek rendelte alá pártszervezői munkáját is.

Titkári teendőit kezdettől fogva kínos pontossággal, minden határidőt betartva látta el. Jelentéseinek terjedelme és alapossága messze felülmúlta a többi választókerületi titkár jelentéseit. Tartalmukat azonban egyéni érdekei szerint alakította. A pécsváradi választókerületben a NEP taglétszáma végig erősen elmaradt a megyei átlagtól. Különösen nehéz és sikertelen volt a szervezőmunka indítása. Annak érdekében, hogy ön maga tevékenységét eredményesnek tüntesse fel főnökei előtt, 1933 augusztusában Marton István mégis azt jelentette: „A hangulat kielégítő, sőt jó... az elkövetkező választások alkalmával ugyanis Nemzeti Egység programjával fel lépő hivatalos jelöltre fognak túlnyomó részben szavazni.”⁷ Hat hónappal később – a lassú javulás ellenére – már kritikusan elemzte a helyzetet. Hangsúlyozottan

utalt nemcsak a lakosság, hanem a megbízott pártvezetők túlnyomó többségének közömbösségére is. „Mint a Nemzeti Egység megszervezésével a múltban, jelenben és a jövőben nem sablonszerűen foglalkozó” pártvezető (ezt önmagáról írta) azonnal megoldást is javasolt. Úgy vélte, a siker feltétele, hogy a községi szervezetek rendszeres látogatását ne a központi vármegyei titkárok, hanem a választókerületi elnökök és titkárok végezzék. Azaz ő is. Természetesen költségeik megtérítése mellett.⁸ A helyzet ismeretében nyilvánvaló, hogy itt nem a pártszervezés gondjai inspirálták a javasolt megoldást. Sokkal inkább lehetett szó arról, hogy a Martonban ekkor született felismerés, illetve ötlet realizálásához volt szüksége a párt érdekeire utaló érvekre.

A környező falvak állandó látogatásával ugyanis nemcsak a választókerületi párttitkár végezhetette hatékonyabban munkáját, hanem az ügyvédnek is nagyobb lehetőségei nyílhattak arra, hogy növelje ügyfelei számát. Ez pedig létfontosságú volt a gazdasági válság időszakában, amikor erősen csökkent az ügyvédi irodák ügyfélforgalma, s Baranyában is kollégáinak tucatjai kilincseltek állásért.⁹ Ugyanígy a pártszervezés sikerét szolgáló ajánlotta, hogy őt nevezzék ki a védett birtokok felett felügyeletet gyakorló helyi bizottság ügyvéd tagjának. Ez a megbízás a remélt peres ügyek mellett közvetlenül is biztosított volna tiszteletdíjat. Nem találjuk nyomát, hogy indítványaira akár csak válaszoltak is volna. Ez azonban nem szegte kedvét Martonnak. Amikor 1935 áprilisában híresztelni kezdték az egyik baranyai központi vármegyei titkár lemondását, részletesen bizonygatva saját alkalmasságát azonnal ajánlkozott e fontos állásra.¹⁰

Precíz adminisztratív munkájával elérte, hogy felettesei mindezek, illetve a pártszervezés alacsony határfoka ellenére elismerjék, tevékenységét a párt számára hasznosnak ítélik és pozíciójában a későbbi nagy kudarcok időszakában is meghagyják.

Személyes céljai megvalósítása érdekében a legnagyobb manővert *Schmidt Lajos*, a mohácsi választókerület NEP-elnöke hajtotta végre. Az 1935. évi országgyűlési választások során a párt országos vezetésének akarata ellenére sikerült képviselővé választatnia magát.

Schmidt Mohács tehetősebb polgárai közé tartozott. Az egyik mohácsi gőzmalom tulajdonosaként a környék parasztsága, a Mohácsi Ipartestület, illetve a Mohácsi Polgárok Olvasóköreinek elnökeként pedig a város polgársága körében alakított ki széles körű ismeretséget, szerzett tekintélyt.¹¹

Elnöki kinevezésében meghatározó szerepet játszott, hogy már a húszas években Gömbös hívének számított. Nem volt olyan gondos adminisztrátor, mint Marton István, de emberi kapcsolatait tudatosan kihasználva többet és eredményesebben dolgozott a NEP mohácsi megszervezéséért. Munkájáról nagy elismeréssel nyilatkozott Marton Béla, a párt országos főtítkára is.¹² A NEP Baranya megyei vezetői közül mégis ő keltette a legnagyobb zavart az országos és megyei vezetésben.

Kezdetől fogva nem épített ki megfelelő együttműködést a kerület kormányparti képviselőjével, dr. Mihálffy Vilmossal. 1935. január 14-én engedély nélkül szervezett „politikai vacsorát” Dunaszekcsőn, amelyre a Független Kisgazdapárt befolyásos helyi vezetőit és tagjait is meghívta. Az ellenzék híveit a közeljövőben várható választásokra utalva kérte fel arra, hogy „egy akarat keresztülvitelében” egyesüljenek a NEP tagjaival s ennek megfelelően válasszanak maguknak képviselőt. Hasonló akciói gyanút keltettek. A dunaszekcsői pártelnök már január 14-én megfogalmazta a lényegre tapintó kérdést: „...nem akar ő a Mihálffy méltóságos úr háta mögött a maga javára dolgozni, hogy ő legyen a legközelebbi választásoknál képviselő a mi kerületünkben?”¹³

Schmidt február második felében gazdasági nehézségekre hivatkozva lemondott NEP-elnöki tisztségéről, de nem lépett ki a pártból.¹⁴ A lemondás célja nyilván az volt, hogy ezzel elnyerje a kisgazdapártiak támogatását is. A megye főispánja levélben igyekezett meggyőzni a meglepett országos vezetést, fogadja el a lemondást, mert Schmidt „olyan magatartást tanúsított, mely sehogyan sem volt alkalmas ügyeink előbbrevitelére.”¹⁵ Mindez bizonyosan erősen befolyásolta Gömbösnek azt a döntését, hogy a megyéből érkezett korábbi javaslatot elvetve nem Schmidt Lajost, hanem ismét Mihálffy-t tette a NEP hivatalos képviselőjelöltjévé a mohácsi választókerületben.

Schmidtet elkésérítette a döntés, de nem mondott le tervéről. A Gömbös-féle ígéretekből, a Független Kisgazdapárt programjából, néhány szociális elemmel kiegészítve tízpontos programot szerkesztett és azzal lépett fel pártonkívüli jelöltként.¹⁶ Kormánypárti ellenfele nemcsak a kormányzat és a helyi közigazgatás támogatását élvezhette. Mihálffy mellett történő szavazásra hívta fel saját párthíveit a Független Kisgazdapárt országos vezetése is.¹⁷ Schmidt mégis elnyerte mind a kormánypárti, mind az ellenzéki szavazók voksainak többségét és biztos győzelmet aratott. Az előbbieket bizalmát mint széles körű és közvetlen emberi kapcsolatokat tartó NEP-elnök vívta ki. A kisgazdákat viszont – akik nem szívesen támogatták a kormánypárt jelöltjét – pártfunkciójáról történt lemondásával és pártonkívüli programjával tévesztette és nyerte meg.

A kormánypárti Mohácsi Hírlap már egy héttel a választás után bizonyosra vette, hogy Schmidt hamarosan visszalép a NEP-be.¹⁸ A jóslat újabb két hét múltán beteljesült. Újabb lépését indokolva nagy hangan hirdette: „Én már 12 év óta a Vezér híve vagyok . . . Továbbra is csak őt akarom szolgálni . . . , mert egy pillanatra sem gondoltam arra, hogy más pártban szolgáljam . . .” De kicsúszott a száján a személyes ok is. Az tudniillik, hogy „az ellenzéki kenyér keserű, sőt a pártonkívüli sem édesebb.”¹⁹ Ezt követően munkáját ott folytatta, ahol februárban abbahagyta. Ismét feladatot vállalt a NEP vezetésében. Megyei elnökhelyettesként az egész megyét beutazva végzett igen agilis munkát.²⁰ Képviselővé választásával végső soron a parlamentben is Gömbös legodaadóbb híveinek száma gyarapodott. Mindez kétségtelenül Schmidt egyéni akciója volt és nem a NEP központjának manipulációja. Erre utal az a zavar, amit lemondásával felettesei körében okozott. Állásfoglalásai azt is bizonyítják, hogy pálfordulása nem jelentette a NEP-pel való szembefordulást, csupán egyéni karrierjét szolgálta.

Rábai, Marton és Schmidt egyaránt egyéni törekvéseik megvalósítására akarták felhasználni a Nemzeti Egység Pártjában szerzett pozíciójukat. De mások voltak konkrét céljaik s azokat eltérő egyéniségükből, műveltségükből fakadóan más-más módszerekkel igyekeztek elérni.

Rábai kisszerű zsaroló volt, aki valóban az őt kikeltő kotlós ellen forduló kígyóként marta saját pártját vagy annak vezetőit. Meg-megújuló akcióival állandóan gondot okozott nekik. Nem is elsősorban azért, hogy egyéb munkájuk rovására kénytelenek voltak Rábai ügyével foglalkozni. Sokkal inkább azzal, hogy ellentmondó nyilatkozataival, nyilvánvaló karrierizmusával tovább növelte azt a bizalmatlanságot a NEP-pel szemben, ami egyébként is megvolt az Ormánság lakosságának nagy részében. Marton Béla ravaszul taktikázott, kifinomult módszereket alkalmazott. A valóságot saját érdekeinek megfelelően torzító jelentéseivel azonban – jóllehet nyilván nem ezzel a szándékkal tette – akadályozta a NEP megyei és országos vezetését a pártszervezés alakulásának reális megítélésében és a szükséges, helyes döntések kialakításában. Ő is hozzájárult ahhoz, hogy választókerületében a kormánypárt nem tudott Gömbös elvárásainak megfelelően megerősödni, s 1935-

ben a NÉP képviselőjelöltje súlyos vereséget szenvedett a kisgazdapárti jelölttel szemben. Schmidt valóban meggyőződéssel támogatta Gömböst. Egyéni akciójával lényegében jó szolgálatot tett a NÉP-nek, hisz jórészt kisgazdapártiak szavazatai révén szerezte meg a mandátumot egy erősen ellenzékivé vált kerületben végsősoron a kormánypártnak. Másrészt jelentős károkat is okozott pártjának. Pálfordulásával nagy zavart keltett a választókerület NÉP-tagságában. A korábban mellette dolgozó választókerületi titkár a következő hónapokban jelentéscsökkentő „a NÉP eddigi szervezetének bomlását”, a „fegyelem megbomlását” tartotta a választás egyik legjellemzőbb jelenségének és következményének.

A karrieristák tevékenysége tehát károsította a kormánypártot. Akkor is, ha egyéni akcióikat a párt érdekében végzett szorgalmas munka mellett hajtották végre. Magatartásuk lényegéből, egoizmusukból fakadt, hogy ha saját érdekeik és a NÉP érdekei nem egyeztek, rendre az előbbiek határozták meg tetteiket. A pártot, illetve abban betöltött pozíciójukat ilyen esetekben csak eszközként használták fel egyéni céljaik megvalósítására. Ezt láthattuk a vezető szerepre kizárólag saját karrierje miatt törő Rábai esetében éppúgy, mint Schmidt magatartásában. A történet, az eszközökben nem válogató érvényesülést a közvélemény jelentős része is elítélte. Még a tőkés viszonyok között is, pedig a karrierizmus mint magatartásforma jórészt azokból táplálkozott.

A vizsgált esetben az a furcsa ellentmondás alakult ki, hogy mai etikai normáink szerint határozottan elítélt mentalitással Schmidt, Marton és Rábai a magyar társadalom tényleges érdekeit szolgálták. Olyan párt szervezését és kiépítését akadályozták ugyanis, amely a fasiszta diktatúra kiépítését szolgálta, tehát óriási veszélyt jelentett a magyar társadalom további fejlődése, az ország lakosságának nagy többsége számára. Tevékenységüket mégsem értékelhetjük pozitívan. Mentalitásuk eddig tárgyalt alapvonásain túl politikailag és morálisan egyaránt elítélendők azért, mert egyéni érdekből készek voltak aktív szerepet vállalni egy fasiszta jellegű párt szervezésében, melynek jellegéről a párt titkosan kezelt dokumentumaiból sokkal pontosabb képet alkothattak, mint a kívülállók. Hosszabb távon kárt okoztak azzal is, hogy hozzájárultak egy negatív magatartásforma továbbéléséhez. A karrieristák későbbi nemzedékei pedig már valóban a társadalom tényleges érdekeit képviselő és megvalósító eszmék és politikai törekvések érvényesülését veszélyeztették.

A termelésben a személyes érdekek az egész társadalom számára hasznos produktumokat eredményeznek. Így ott az egyéni ambíció morális értelemben is értékes. A NÉP-vezetőkkel kapcsolatos rövid vizsgálódásunk viszont azt bizonyítja, hogy a politikában az egyéni ambíció csak akkor lehet hasznos a nagyobb közösségre nézve, ha etikus, morális értékektől meghatározott magatartással párosul. Akkor, ha az egyéni ambíció nem a személyes hatalom megszerzésére, erősítésére vagy anyagi előnyök megkaparintására, hanem az adott közösség (ország, osztály, réteg, intézmény stb.) érdekeinek eredményesebb érvényesítésére irányul.

JEGYZETEK

1. Marx–Engels Művei 21. kötet, Kossuth, Budapest, 1970. 284. 2. Kónya Sándor: Gömbös kísérlete totális fasiszta diktatúra megteremtésére, Akadémia K., Bp. 1968. 29–95. 3. Baranya megyei Levéltár (BmL) NÉP adm. 1932–33. – Szapáry Lajos levelei Marton Bélának (1933. január 1. és február 8.). 4. Uo. – A Siklósi járás főszolgabírájának jelentése (1933. július 10.). 5. Uo. – Marton Béla levele Szapáry Lajoshoz (1933. július 3.) és a Szentlőrinci járás főszolgabírájának levele Szapáry Lajoshoz

(1933. július 14.). 6. BmL NEP vegyes NEP Személyi ügyek 1933-1934. - a szentlőrinci főszolgabíró levele a főispánnak (1934. február 14.) és az oszrói közjegyző levele a szentlőrinci járás főszolgabírójának (1934. február 9.). 7. BmL NEP havi jelentések 1933-34. - a pécsváradi választókerületi párttitkár havi jelentése (1933. augusztus 9.). 8. Uo. (1934. február 10.) 9. Szabolcs Ottó: Munka nélküli diplomások a Horthy-rendszerben 1919-1944. Kossuth, Bp. 1964. 68-79., Pécsi Napló 1935. január 10. - „Az ügyvéd úr helyzete 1935-ben”. 10. BmL NEP vegyes NEP 1934-1935. - dr. Marton István levele gróf Benyovszky Mórchoz (1935. április 27.) 11. Mohácsi Hírlap, 1935. március 24. 12. BmL NEP vegyes NEP 1934-1935. - Marton Béla levele Szapáry Lajoshoz (1935. február 22.) 13. BmL alispáni elnöki iratok 21/1935. 14. BmL NEP vegyes 1934-1935. - Schmidt Lajos levele Szapáry Lajoshoz (1935. február 27.). 15. Uo. - Szapáry Lajos levele Marton Bélához (1935. február 28.). 16. Dunavidék, 1935. március 31. 17. Dunavidék, 1935. március 17. 18. Mohácsi Hírlap, 1935. április 7. 19. BmL NEP-jelentések - Gaparich József központi vármegyei titkár jelentése (1935. április 16.) és Dunavidék, 1935. április 28. 20. BmL NEP-jelentések - Sebesztha Imre központi vármegyei titkár jelentése (1935. december 23.)

AZ MKP ZSOLNAY-GYÁRI SZERVEZETÉNEK MEGALAKULÁSA ÉS POLITIKAI TEVÉKENYSÉGE

1944 őszén a Szovjetunió Vörös Hadserege megkezdte Magyarország felszabadítását. Október végén Baja város körzetében eljutottak a Dunához. A Dunánál a németek hídfőállásokat építettek ki. Mindenütt hirdették, hogy a dunai erődítményeket nem lehet bevenni. November 24-én Bezdánnál a szovjet csapatok áttörték a frontvonalat és gyors ütemben nyomultak előre. November 29-én Pécszet felszabadították. December 4-én pedig tartósan megvetették lábukat a Balaton déli partján.¹ A Balaton és a Dráva folyó mentén a háború tovább zajlott. A felszabadított területek léte veszélyben forgott. A frontokon kibontakozó súlyos harcok, az állandóan hallatszó ágyúdörgések, a német repülőgépekről Pécs városra leszórt röplapok uszító szövegei félelemben tartották az embereket. A felszabadulás után eltelt napokban Pécs város lakossága súlyos helyzetbe került. A szénbányaüzemekben, a gyárakban szünetelt a termelés, az áramszolgáltatás, az ivóvízellátás, az élelmiszerek árusítása, a vonat-, a villamos-, az autóbusz-közlekedés. A lumpenelemek garázdálkodtak, raboltak, betörték a kirakatokat, kifosztották az üzleteket, a lakásokat. A nyilasok, a volksbundisták, a köztisztviselői gárda egy része nyugatra menekült.

A balatoni és drávai ütközetek idején a szovjet katonatisztek és a pécsi népképviselőt valamennyi demokratikus politikai irányzata; kommunisták, szociáldemokraták, polgári demokraták több ízben tanácskoztak Baranya megye és Pécs város gazdasági, politikai, kulturális vérkeringésének beindításáról, a különböző politikai pártok, szakszervezetek, kulturális intézetek működésének engedélyezéséről, a kijárási tilalom betartásáról.²

1944 decemberében a pécsi demokratikus politikai irányzatok képviselői megalakították a Magyar Kommunista Párt, a Szociáldemokrata Párt, a Független Kisgazdapárt, a Polgári Demokrata Párt helyi szervezeteit, a szakmai szakszervezeteket, az ifjúkommunisták szervezetét, az üzemi bizottságokat, a Pécsi Nemzeti Bizottságot, megválasztották az Ideiglenes Nemzetgyűlés Baranya megyei képviselőit, megszervezték a rendőrséget, a közigazgatást, a sürgősségi kórházakat, a kenyér, a hús, a liszt, a tüzelő szétosztását, a gyárak, a kézműves műhelyek nyersanyaggal való ellátását, a szállodák, a vendéglők, a filmszínházak, a színház működését és a közlekedést.³

Az üzemi pártszervezet megalakulása és kiépítése

1944. december 3-án a Király utca 13. számú házban megjelent a munkásmozgalmakban kiemelkedő érdemeket szerzett 35 kommunista, baloldali szociáldemok-

rata, az MKP Ideiglenes Központi Vezetősége megbízásából Vas Zoltán, és megalakították a Magyar Kommunista Párt Pécs városi szervezetét. A pártülésen elhatározták, hogy a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front programja szellemében dolgoznak. A párt szervezeti szabályzata alapján üzemi, körzeti, kerületi, falusi párt-szervezeteket, ifjúkommunista szervezeteket hoznak létre. A pártvezetőség választását elhalasztották.

December 5-én az MKP Pécs városi szervezet értekezletén megválasztották a pártvezetőség tagjait: dr. Boros István párttitkár, Rajkovich Ede párttitkár-helyettes, Krancz Pál pártszervező, Jámbor Károly tömegszervező, Kelemen Károly szénbányász szervező, Koller József propagandista, Babella Károlyné nőfelelős, Körmeny Vladimír ifjúsági felelős.⁴

A pártszervezők felkeresték a szénbányatelepeket, az ipari munkások által lakott telepeket, irodákat, intézeteket és falvakat. Ismertették az MKP politikai céljait, a népi demokratikus forradalmi folyamat szükségességét, a tagfelvétel, a párt-szervezetek és az ifjúkommunista szervezetek létrehozásának feladatait. Kezdetben „a régi kipróbált kommunistákat, baloldali szociáldemokratákat, bizalmi férfiakat” vették fel a pártba. A pécsi és vidéki szénbányatelepeken, az ipari üzemekben, és néhány faluban pártszervezeteket, ifjúkommunista szervezeteket alakítottak.⁵

A pártszervezők politikai felvilágosító, meggyőző munkát végeztek a Zsolnaygyári munkások között is. Ennek eredménye nyomán elérték, hogy a munkások egy része helyeselte a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front programját, az MKP politikai célkitűzéseit. A korongos, samottmalom, égető, lakatos műhelyekben dolgozó munkások felvételüket kérték a pártba. Dobszai István, a Nagy Októberi Szocialista Forradalom vöröskatonája, Kárpáti József, a Magyar Tanácsköztársaság vöröskatonája, Turn István, a Pécsi Szocialista Párt szervezője, Dallos Kovács József, Király Lajos, Szekeres László erősítették a párt sorait.

1945. február 1-én Pécs, Major utca 17. számú házban megjelent 24 kommunista és baloldali szociáldemokrata, az MKP Pécs városi szervezete vezetőségnek megbízásából Dobszai István pártszervező, és megalakították a Magyar Kommunista Párt Zsolnaygyári szervezetét. A veterán harcosok emlékezete szerint a pártvezetőség tagjai: Szekeres László párttitkár, Dallos Kovács József párttitkár-helyettes, Czencz László pártszervező, Turn István káderes, Király Lajos propagandista.⁶

Az üzemi pártszervező munka folytatását nagymértékben akadályozta a Balaton vonalában és a Dráva folyó térségében a német fasiszták áttörési kísérlete. A március 6-án megindított német támadásról terjesztett rémhírek: „A német csapatok hatalmas győzelmeket arattak”, a „németek holnap Pécsre érkeznek”, a „baranyai falvakat földig rombolták”, a „kommunistákat felakasztották”, a „csodafegyver bevetése meghozta a végső győzelmet” stb. állandó rettegésben tartották az embereket. Pécs város és környékéről sokan kelet felé menekültek. A Zsolnaygyárban a reakciós erők szervezkedtek, ellenséges rölapokat olvastak fel. Ennek hatására a munkások jelentős része beszüntette a munkát, nem mertek az MKP tagjai sorába lépni, a kommunistákkal politizálni és beszélgetni. A drávai hadműveletek alatt a szovjet, bolgár, jugoszláv csapatok megsemmisítő vereséget mértek a német katonai alakulatokra. A Vörös Hadsereg általános támadást indított és az egész Dunántúlt megtisztították a német megszállóktól. Április 4-én Magyarország felszabadult a fasiszmus uralma alól. Az emberek megnyugodtak és hozzáfogtak a békés építő munkához.⁷

A kommunisták folytatták pártépítő munkájukat. A párthelyiségben esténként megjelentek, az aktuális kül- és belpolitikai kérdésekről szenvedélyesen vitatkoztak, a szervezett munkások között ritkán politizáltak. A pártba jelentkező munká-

sok felvételét rendszerint elutasították. A keramikai munkások jelentős része a szociáldemokraták sorait erősítette. Az üzemi kommunista szervezet létszáma lassan növekedett. 1945. augusztus 7-én az MKP Titkársága ülésén elfogadott határozat megváltoztatta a pártépítő munkát. A politikai pártokat, a szakmai szakszervezeteket, ifjúsági szervezeteket tagtoborzási területnek tekintették. Eltörölték az új tagok életrajzmegírási kötelezettségét. A taggyűléseken felolvasták az új tagok névsorát, amelyet a párttagok tudomásul vettek. A tagsági könyvek kiadását is meggyorsították.⁸

Az üzemi pártszervezet tervszerűen dolgozott, a pártszervező, a pártépítő munkát állandóan napirenden tartották. Hetenként vezetőségi üléseket, falujáró csoport és aktívacsoporthoz értekezleteket, havonként taggyűléseket szerveztek. A pártvezetőség és a tagság között az összekötő láncot a bizalmiak, a falujáró csoport és az aktívacsoporthoz vezetői képezték. A nagy munkásmozgalmi tapasztalatokkal rendelkező párttagok a pécsi területi pártszervezeteket és a falusi pártszervezeteket patronálták. Az üzemi kommunista kollektíva látványos politikai akciókat szervezett a reakciós erők ellen vívott küzdelmekben.

A pártépítő munkában két tendencia érvényesült: egyfelől a kommunisták politikai felvilágosító, meggyőző munkát folytattak a példamutatóan dolgozó szervezett munkások között, másfelől tagtoborzó kampányokat szerveztek. A tagtoborzó kampányok során állandóan emelkedett az üzemi pártszervezet taglétszáma. Ezt szemléltetően tükrözik az alábbi statisztikai adatok.

Az MKP taglétszámának megoszlása a Zsolnay-gyárban
(1945. február és 1948. április)

Év, hónap	Taglétszám
1945. február	24
1945. október	60
1946. augusztus	93
1946. november	175
1947. október	235
1948. április	585

1948. év első negyedében az üzemi szociáldemokrata szervezet tagjainak többsége felvételét kérte az üzemi kommunista szervezet tagjainak sorába. Ezt a folyamatot „földcsuszamlásnak” nevezték el. Március végén a Szociáldemokrata Párt Zsolnaygyári Intéző Bizottsága is lemondott és átlépett a Magyar Kommunista Pártba. A politikai bizottság üdvözölte a „munkásokat, akik felismerve a Magyar Kommunista Párt szerepét és érdemeit a demokrácia alkotó munkájában és győzelmeinek kivívásában a belső reakció és a külső imperialisták mindenfajta ügynökei fölötte, meggyőződésük szavát követve beléptek pártunkba.”

Az üzemi pártszervezet taglétszámában és összetételében lényeges változások keletkeztek. Ezért új tisztségviselőket kellett választani. 1948. február 3-án az üzemi pártszervezet taggyűlésén megválasztották a pártvezetőség tagjait: Villányi Lajos elnök, Dallos Kovács József párttitkár, Kajtor Jánosné, Remmert Mihály pártszervező, Berliner Gézané, Czencz László propagandista, Király Lajos tömegszervező, Pataki Gyula agitátorvezető, Matakovics János kádervezető, Hoffmann Tibor kultúrvezető, Kiss Mária nőtitkár, Kálló Árpád gazdasági vezető, Dobszai István rendgárda vezető.⁹

Az üzemi pártszervezet propaganda és politikai munkája

Az üzemi pártszervezet eredményes propaganda és agitációs politikai felvilágosító munkát folytatott a dolgozó tömegek körében. A párttagokat a pécsi pártiskolán működő propaganda és agitátorképző tanfolyamokra küldték tanulni. Ilku Pál által vezetett szemináriumi foglalkozásokon tanultak: Bágyi Frigyes, Dallos Kovács József, Dobszai István, Fricker József, Gál Gyula, Kárpáti József, Király Lajos, Kovács József, Mendl Ferenc, Pataki Gyula, Perger Antal, Szekeres László, Turn István.¹⁰

A propagandisták és agitátorok nagy szerepet játszottak a marxizmus-leninizmus elmélet, a párt politikájának tudatosításában, a pártoktatás, a pártnapok, a politikai tüntető felvonulások, üzemi gyűlések, nagygyűlések, a falujáró mozgalom, a kulturális tömegmozgalmak előkészítésében és lebonyolításában, a munkások, dolgozó parasztok, alkalmazottak, értelmiségiek megnyerésében.

Az üzemi pártszervezet vezetősége nagy gondot fordított a párttagság elméleti és politikai színvonalának emelésére. Az 1946/1947-es pártoktatási évben politikai gazdaságtan és munkásmozgalom története tanfolyamokat szerveztek. A tanfolyamok tematikája:

Politikai gazdaságtan.

1. Tőke és értéktöbblet.
2. A gazdasági válság.
3. Az imperializmus.
4. A magyar nemzetgazdaság fejlődése.
5. Az infláció és stabilizáció.
6. A szocialista gazdaság és tervgazdaság.
7. Az imperializmus új jelenségei.
8. Az MKP III. kongresszusának határozatai.

Munkásmozgalom története.

1. Társadalomjavító törekvések Marx előtt. Marx fellépése.
2. A magyar munkásmozgalom 1918-ig.
3. A nemzetközi munkásmozgalom az I. világháború alatt.
4. A III. Kommunista Internacionálé megalakulása.
5. Az 1917-es oroszországi polgári demokratikus forradalom és a Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelme.
6. Munkásmozgalmak a két világháború között.
7. A nemzetközi munkásmozgalom a II. világháború idején.
8. Az MKP III. kongresszusának határozatai.

Minden héten csütörtökön délután Dallos Kovács József, Király Lajos propagandisták szemináriumi foglalkozásokat vezettek. „A propagandisták és a hallgatók szorgalmasan tanultak, az elméleti vitákban nagy érdeklődést tanúsítottak, aktívan szerepeltek.”

1946. október 14-én az üzemi pártszervezet által rendezett pártnapon 200 kommunista és szociáldemokrata jelent meg. Az MKP Pécs városi titkára, Ilku Pál színvonalas előadást tartott a párt III. kongresszusának határozatai végrehajtásáról, az üzemi pártszervezet előtt álló szervezeti és politikai feladatokról. A kibontakozó vitában a kommunisták helyeselték a párt célkitűzéseit. A szociáldemokraták elmondták, hogy az „előadás tartalmától el vannak ragadtatva.”¹¹

1947. június 13-án az üzemi nagygyűlésen 500 kommunista és szociáldemokrata jött össze. Az MKP üzemi titkára, Dallos Kovács József „ismertette a kommunisták követeléseit tartalmazó programot, amelyet az üzemi gyűlés óriási lelkesedéssel fogadta el”.

„Az MKP Zsolnay-gyári szervezete követelései

A. A termelés emelése érdekében követeljük:

1. Az üzem vezetősége intézkedjék, hogy a prima minőségű orosz kaolint az üzembe behozhassák. Ezáltal a jelenlegi 58 százalékos selejt 20 százalékra csökkenne.
2. Az eozin gyártását fokozni kell, hogy a külföldről behozandó valutát a gyár ezáltal fedezhesse.
3. A gépparkot alaposan felül kell vizsgálni. Az elavult gépeket ki kell cserélni, vagy kijavítani, hogy azok kapacitása lehetőleg a maximális legyen.
4. A gépeket az üzemi termelés racionalizálása szempontjából át kell csoportosítani. Ennek érdekében egy bizottságot kell alakítani. A bizottság tagjai legyenek: egy mérnök, egy tisztviselő, egy csoportvezető, egy szakmunkás, egy betanított munkás, illetve a szakszervezeti vezetők, akik hivatalból tagjai a bizottságnak.

B. A munkásság életszínvonalának emelése érdekében követeljük:

1. A helyesen megállapított normák augusztus 1-én történő bevezetését.
2. Az egész üzem területén minden munkás számára a mutatószámok akkordok augusztus 1-én történő bevezetését.
3. A korongos, az eozinfestő, a porcelánmassza, a malom, a samottmalom műhelyekben, ahol a termelés alatt porzások támadnak, az üzem vezetősége porszívó készülékeket és ventilátorokat állítson fel.
4. A legsürgősebben fel kell állítani új, modern, vízöblítéses W. C.-ket. Ezek karbantartására munkaerőt kell beállítani.
5. A munkásság üzemi bölcsőde és napközi otthon felállítását szorgalmazza.
6. A munkásság követeli, hogy egy modern fürdőt is felállítsanak és rövidesen fejezzék be a már megkezdett mosdó építkezését.
7. Az üzem vezetősége a munkásság létszámához képest egy megfelelő kultúrtermet hozzon létre, felszerelve könyvekkel, folyóiratokkal.
8. Az ÜB betekintést nyerhessen a kalkulációkba és a gyárból kikerülő áruk értékesítését ellenőrizhesse.
9. Az ÜB indítson a dolgozók részére egy szaktanfolyamot, és egy népnevelő oktatási tanfolyamot.”¹²

Az üzemi pártszervezet pártépítő munkájának új módszerei különösen a falujáró mozgalomban mutatkozott meg. A 40 tagú falujáró csoport szombaton délután és vasárnap Kozármisleny, Nagyközár, Nagypárad, Pécsudvard, Újpetre falvakban a helyi kommunista pártszervezetekkel tervszerűen dolgoztak. A romos házakat, iskolákat, kultúrházakat, istállókat helyreállították. A lakásokat kimeszelték, kifestették, a szerszámokat, edényeket, kályhákat megjavították. A parasztok között agitációs politikai felvilágosító munkát végeztek. Esténként párttaggyűléseken, pártnapokon, falugyűléseken aktuális politikai jellegű előadásokat tartottak. Az üzemi színjátszó csoport színvonalas műsorokat, táncmulatságokat rendezett, szórakoztatták a lakosságot.¹³

Az üzemi pártszervezet a kulturális tömegmozgalomban szerteágazó munkát

végzett. A párttagokat középiskolai, főiskolai, egyetemi intézetekbe küldték tanulni. Iván Károly mérnök így emlékezik: „Hetenként öt alkalommal délután 4 órától este 8 óráig a pécsi polgári iskolában tanultam. Éjszaka, szombaton, vasárnap tanultam az anyagot. A kötelező házi feladatokat elkészítettem. A pártszervezet vezetősége a tanulmányi eredményeimért dicséretben részesített.” A pártszervezet „könyvtárában tekintélyes mennyiségű könyvvel” rendelkezett. A párttagok a magyar és világirodalmi, szakmai, politikai jellegű könyveket kölcsönöztek. A könyvtárban nyugodt körülmények között tanultak, olvastak, rádiót hallgattak, irodalmi ankétokat szerveztek. A színjátszó csoport műsorán állandóan szerepeltek a legismertebb magyar és külföldi haladó szerzők művei. A pécsi és vidéki kommunista pártszervezetek tagjait is szórakoztatták.¹⁴

Az MKP Központi Vezetősége az MKP Zsolnay-gyári szervezetét a pártszervező, a propaganda és agitációs „jó munkájáért vörös zászlóval” tüntette ki. A „zászló felavatása alkalmával” ünnepséget rendeztek. Ilku Pál az MKP KV. nevében „átnyújtotta a zászlót. Ezután szórakoztató műsor következett.” A „honvéd zenekar, a pécsi pártiskola és a Zsolnay-gyári pártszervezet kitűnően működő kultúrgárdái szerepeltek. Az ünnepségen a munkásegység jegyében részt vettek a gyári szociáldemokrata elvtársak is.”¹⁵

A Magyar Kommunista Párt forradalmi politikája és az üzemi pártszervezetek helyes tevékenysége lehetővé tette, hogy a népi demokratikus erők békés úton diadalra vigyék Magyarországon a szocialista forradalmat.

JEGYZETEK

1. A magyar forradalmi munkásmozgalom története. 3. köt. Kossuth Könyvkiadó. Bp. 1970. 27–28. old. Szabad Élet, 1945. február 26. 2. A népi demokrácia kezdeti időszakának dokumentumai Baranyában. Kiadja a Baranya megyei Levéltár. Pécs, 1971. 5–160. old. A szerző visszaemlékezése.
3. PI. Arch. 274-16/127. PI. Arch. 253-3-27. Mecseki Tükör. Kiadja a Mecseki Szénbányák Igazgatósága. Pécs, 1970. 134–135. old. Új Dunántúl, 1944. december 17., 29., 30. 4. PI. Arch. 274-16-27. Mecseki Tükör. Kiadja a Mecseki Szénbányák Igazgatósága. Pécs, 1970. 134–135. old. 5. Az MKP és az SZDP határozatai. 1944–1948. Kossuth Könyvkiadó. Bp. 1979. 34–36. old. Új Dunántúl, 1945. augusztus 31. 6. Bm. L. pécsi polgm. 1945-C. 34-31030. A Zsolnay-gyár ir. rendezetlen ir. cs. Új Dunántúl, 1947. január 30., 31., február 1., 5. Király Lajos visszaemlékezése. Kézirat. 7. A magyar forradalmi munkásmozgalom története. 3. köt. Kossuth Könyvkiadó. Bp. 1970. 66–67. old. Baki-Vébel. A Petőfi-Brigád. Fórum Könyvkiadó. Újvidék, 1968. 174–176. old. 8. Az MKP-szeminarium. 14. sz. füzet. Új Dunántúl, 1945. augusztus 31. A szerző visszaemlékezése. 9. MSZMP Bm. Ba. 17. fond. 2. f. ö. e. sz. MSZMP Bm. Ba. 17. fond. 5. f. ö. e. sz. MSZMP Bm. Ba. 49. fond. 2. f. cs. ö. e. sz. Új Dunántúl, 1945. augusztus 31., Új Dunántúl, 1946. november 17., Új Dunántúl, 1947. február 5. 10. Az MKP és az SZDP határozatai. 1944–1948. Kossuth Könyvkiadó. Bp. 1979. 83–85. old. Új Dunántúl, 1945. szeptember 11., 26., 30., október 2., december 2. Király Lajos visszaemlékezése. Kézirat. 11. MSZMP Bm. Ba. 17. fond. 2. f. cs. ö. e. sz. Új Dunántúl, 1947. február 5., 19., 26., március 5., 12., 19., 27., június 8. A szerző visszaemlékezése. 12. Új Dunántúl, 1947. június 4., 7., 14. A Zsolnay-gyár ir. Rendezetlen ir. cs. Király Lajos, Hantos Károly visszaemlékezése. Kézirat. 13. MSZMP Bm. I. 17. f. 3. ö. e. sz. MSZMP Bm. Ba. 17. f. 5. ö. e. sz. Új Dunántúl, 1946. június 12., 13., augusztus 4., szeptember 10., október 6., 19. Iván Károly és Király Lajos visszaemlékezése. Kézirat. 14. MSZMP Bm. Ba. 17. f. 3. ö. e. sz. MSZMP Bm. Ba. 17. f. 5. ö. e. sz. Új Dunántúl, 1946. január 27., május 21., június 2., 9., július 25., augusztus 30., november 5. 15. Új Dunántúl, 1947. február 5., március 11., 13. Iván Károly visszaemlékezése, Kézirat.

A BARANYA MEGYEI IFJUSÁGI MOZGALOM NÉHÁNY IDEOLÓGIAI KÉRDÉSE

A baranyai ifjúsági mozgalom az eddigi helytörténeti kutatások alapján több szakaszra bontható, mégpedig csúcsideőszakokra és erőgyűjtési időszakokra. Az előbbi: 1918–1921, 1929–1933. Az erőgyűjtési időszakok: 1868–1918, 1921–1929, 1933–1944. A csúcsideőszakok kutatása első látásra könnyebbnek tűnik, mert a források viszonylag nagy számban állnak rendelkezésre. Nehézséget összetettségük okozhat. Az erőgyűjtés korszakaival, különösen a rájuk jellemző ideológiai kérdések kutatásával, már nehezebb megbirkózni, elsősorban a források hiánya miatt. Az illegalitás, az ebből következő konspirációs szabályok sok problémát okoznak a ma kutatójának. Az ifjúság, a mindenkori felnőtt párt kebelén belül dolgozhatott, annak elvi és gyakorlati útmutatásának segítségével szervezhette mozgalmi bázisait. A felnőtt pártok munkájáról, törekvéseiről több forrás keletkezett, de azok csak néhány mondat erejéig emlékeznek meg az ifjúság erőfeszítéseiről. Külön gondot jelent az 1868–1918 közötti időszak kutatása, annak is különösen a 19. századra eső évei, ugyanis a munkásszervezetekre, az alakuló munkáspártokra vonatkozó források alig fordul elő az ifjúságra vonatkozó dokumentum, azok is a munkakörülményekkel foglalkoznak. A másik jellegzetes időszak az 1921–1929 közötti. Az antant–szerb megszállás alatt oly jelentős eredményeket elérő baranyai ifjúsági mozgalom vezetői az antant csapatok kivonulásakor emigrálni kényszerültek. Ezt a veszteséget nemcsak az ifjúság, hanem a felnőtt párt is megérezte.

A helyi munkásmozgalom kialakulásának és fejlődésének egyik legkardinálisabb tényezője a szervezeti keretek létrehozása volt, mint például az „Általános Munkásegylet Pécsi Fiókjá”, a „Pécsi Általános Munkásképző Egylet” és az „Első Pécsi Munkás Betegek és Rokkantak Egylete.” A rendkívül rossz munkakörülmények, a gyenge bérezés és az embertelen bánásmód az ifjúságot is tettekre sarkallták. Tudunk a mohácsi mészáros legények sztrájkjáról 1868-ból, a pécsi asztalos legények megmozdulásáról 1869-ből.¹ A sztrájkok szervezésén túl, létrehozták szakmai szervezeteiket, a „Pécsi Cipész Iparos Segédek Önképző Egyletét”, a „Pécsi Kőműves, Kőfaragó, Cserepes és Kővező Iparos Segédek Segélyegyletét” stb.² Ezeknek a szakegyleteknek elsőrendű célja az önképzés és a segélyezés előmozdítása volt, amelyek tagadhatatlanul fontos gazdasági, közművelődési és szociálpolitikai törekvések, de a munkáspártok igyekeztek bennük politikai agitációt is kifejteni. A pécsi városi rendőrkapitány egyik jelentése szerint a szakegyletekben a szocializmus és az anarchizmus eszméinek terjesztése folyik, a szabad gyülekezésnek, az elégedetlenség szításának, az egyöntetű eljárás meghonosításának és a hatóságok tévútra vezetésének legfontosabb fórumai.³ A szociáldemokrata párt agitációjáról többek között így írt: „... Az, hogy havonként kétszer népgyűlést tartanak

a szocializmus terjesztése céljából, már rég tudott dolog, hogy a dalegyletek a különféle strajkok előkészítői és rendezői ez is ismert; de hogy most a tanoncokat vonják be a hálójukba és ezeket használják fel eszközül, ez a legújabb és mondhatnám legveszedelmesebb módszer. Legutóbb ugyanis azt tapasztaltam, hogy több városokban a tanoncok is strajkolnak és helyeikről megszöktek, továbbá az iskolákban . . . nemcsak az engedelmisséget tagadták meg a tanárnak, de a legmegbotránkoztatóbb vallásháborítást is elkövetik; pl.: a hittanárnak a legutóbbi időben azt vágta egy építő-tanonc a szemébe: Jézus Krisztus is csáló volt, nem imádkozom, nincs szükségem rá . . .”⁴ Nemegyszer a járókelők jelentették fel a tanoncokat vallásháborításért.⁵ Ezzel a ténnyel a helyi szociáldemokrata párt lapja, a „Munkás” is foglalkozott. Megállapítása szerint a papok lehetőség szerint elkerülték a hitoktatás vállalását, mert az órákon a tanulók olyan kérdéseket tettek fel, amelyekre nem tudtak választ adni. A tanoncok ideológiai problémákkal küszködtek, amit a lap a „szellemi világ béklyójának” nevezett.⁶

Érdekes, hogy 1895-ben a szakszervezeti mozgalom fejlesztésére és az általános választójog kivívására szóló indítványok közül egy nyomdászsegéd javaslatát fogadták el. A kömüveslegények túlereje elől egy sztrájk során a rendőrség kénytelen volt meghátrálni. A kádársegédek, az asztalostanoncok külön-külön 1903-ban sztrájkoltak bérük emelése érdekében. A sütősegédek és a nyomdászsegédek 1905-ben mozgolódtak. Az 1907-es év ismét a sütősegédek harcához kötődik. A bányamunkásság harcának támogatói között 1908-ban szép számmal találunk bányásziskolásokat is. A gyógyszerészsegédek sztrájkjáról 1914-ből értesülhetünk.⁷

A baranyai-pécsi szocialista-kommunista ifjómunkás-mozgalom történetét vizsgálva kitűnik, hogy az 1918–1921 közötti időszak ideológiai szempontból is egyik legjelentősebb mérföldköve a fiatalok harcának. Az első világháború alatt, de különösen a fegyvernugvás létrejötte után, a szociáldemokrata párt pécsi szervezete fontos feladatának tekintette az ifjúság körében kifejtett agitációt, de törekedett arra is, hogy az ifjómunkásokat távol tartsa a politikai és gazdasági harc forradalmi elemeitől. A polgári demokratikus forradalom győzelme után az ifjúság tevékeny részt vállalt a nemzetőrség, a munkás nemzetőrszázad, valamint a Forradalmi Diáktanács munkájában.⁸

Az antant-szerb megszállás egyedi vonást adott a baranyai ifjúsági mozgalomnak. Az ifjúság későbbi helyi vezetői közül sokan a Tanácsköztársaság Vörös Hadseregében védték a proletárdiktatúrát, annak leverése után menekültek a demarkációs vonalon át Baranya és Bács megyékbe. Az itt kialakult helyzet igen sajátos módon védelmet és legalitást nyújtott a politikai munka vezetőinek. A legalitás lehetősége 1919. második felében teremtődött meg, ami aktívabbá tette az ifjúságot is. A felnőtt párttól való elszakadásra irányuló első törekvéseket 1919. november 16-án megrendezett ifjúsági értekezleten fedezhetjük fel. Sikerült egy operatív bizottságot létrehozniuk, de a különválást nem tudták elérni. A „Szocialista Ifjómunkások Baranyai Szövetsége” nevű forradalmi, önálló ifjúsági szervezet 1920 elején alakult meg, az előkészítésben több kiváló személyiség vett részt.⁹ Lapot is indítottak „Ifjómunkás”, majd „Ifjú Harcos” címmel, amelyek fontos teret biztosítottak a szervezésnek és az agitációnak.

A „Szocialista Ifjómunkások Baranyai Szövetsége” 1921. január 31-én kongresszust tartott. A 70 küldött 3000 tagot, 24 helységet képviselt. Az értekezlet kimondta: „A szocialista társadalom alapját a jövő generációja képezi. A munkásság léteérdeke követeli tehát, hogy az ifjúságot alaposan megneveljük és előkészítsük, mert a proletáriátus csak akkor lesz képes hivatásának megfelelni, ha egy szocialista nemzedék felett rendelkezik”¹⁰ Az ifjúsági mozgalommal kapcsolatban meg-

állapították, hogy a munkásmozgalom kezdeti időszakában a szociáldemokrata párt programja kifejezte a dolgozók akaratát, később a párt centrista és jobboldali vezető rétege visszahúzó erőként jelentkezett, ami az ifjúsággal kapcsolatban azt jelentette, hogy kísérletet tettek a szakmai szervezetek politikai és gazdasági harcának visszaszorítására. „Természetes, hogy a burzsoáziával megalkudott szociáldemokráciának nem volt szüksége ifjúmunkás-mozgalomra. Mert mit jelent az ifjúmunkás-mozgalom? Egy hatalmas és forradalomra nevelt osztályharcos tartalék-hadsereget, mely a maga fiatalos erejével új, hatalmas lendületet ad a tespedő munkásmozgalomnak”.¹¹ Célul tűzték ki, hogy a nevelőmunkát ezentúl az ifjúmunkás szervezeteknek kell végezniük, az ifjúságot be kell vonni a forradalmi cselekedetekbe, egyöntetű nevelési koncepciót kell kialakítani, be kell őket szervezni a pártba. „Emberek, és nem számok kellene. Emberek, akik nem fognak megtörpenni, olyanok, akiknek öntudatosságára rábízhatjuk a proletáriátus felszabadulásának kiverelkedését.”¹² Követelték a tanonckérdés végleges és emberséges rendezését. A szocialista pártok és az ifjúsági szervezetek közötti viszonyt így határozták meg: „Hangsúlyoztuk, hogy az ifjúmunkás-mozgalmat csakis ifjúmunkások csinálhatják. Természetesen ez nem jelenti azt, hogy minden tekintetben hátrat fordítsunk a nagy pártszervezeteknek. Hiszen érdekeink közösek, melyeket csak kölcsönös együttműködés biztosíthat. Mit jelent ez az együttműködés? Tisztán csak szolidáris kapcsolatot, mely nélkülöz minden hivatalos gyámkodást vagy alárendeltséget. Ha sztrájkol a munkásság, sztrájkolnak az ifjúmunkások és megfordítva. Ha forradalmi akciót indít a párt, az ifjúmunkások mindig elől fognak haladni. Az ifjúmunkások zárt egységet alkotnak, bátor és nyílt szocialista szervezetek, melylyel forradalmasítanunk kell a pártszervezeteket. Fáradhatatlan, semmitől vissza nem riad, agitációval, nem ordítózó munkával, hanem az eredmények fényes kivívásával kell a felnőtt elvtársainkat meggyőzni ennek igazságáról. A kapcsolat technikai kivitele abban áll, hogy a csoport két tagot delegál a párt központi bizalmi testületébe, ahol ezek szavazati joggal bírnak. A párt viszont delegál egy küldöttet szavazati joggal az ifjúmunkás központi bizalmi testületbe . . .”¹³ Ismerve a Pécsi Szocialista Párt 1921. évi kongresszusának anyagát megállapítható, hogy az ifjúság radikálisabb politikát folytatott, mint a felnőtt párt. A PSZP-on belül a reformista, centrista szárny és a baloldali ellenzék között is nagy ellentét volt. Az ifjúság az utóbbi vonalvezetése mellett foglalt állást. A baloldali ellenzék sem fogadhatta el azt a véleményt, ahogyan az ifjúmunkások első kongresszusa elítélte a szociáldemokrata vezetést, elsősorban a kezdeti időszakra vonatkozóan. Bizonyíthatóan voltak visszahúzó erők, akiknek befolyása sok esetben érvényesült, de figyelembe kellett volna venni azokat a politikai szituációkat, amikor a szociáldemokrata pártvezetés éppen a munkásság, ezen belül az ifjúság érdekében kénytelen volt kompromisszumokat kötni. Ezen okok miatt az ifjúmunkások egyértelmű, elmarasztaló véleménye nem volt helyes, megalapozott álláspont. Nem tekinthető megalapozottnak a teljes önállóságért folytatott küzdelmük sem, mert az politikai szétforgácsoltsághoz, a mozgalom tömegbázisának leszűküléséhez vezetett volna. Az ifjúsági szövetség a szocialista forradalom megvalósításáért küzdött. A Tanácsköztársaság leverését követő megtorlás a magyar munkásmozgalomnak hatalmas vereszséget jelentett. Ebben a szituációban egy újabb szocialista forradalom ki-robantása teljesen irreális törekvésnek minősült.

A megszállás után ismét berendezkedő magyar állam ifjúsággal kapcsolatos első intézkedései közül kiemelkedik a Leventeintézmény megszervezése és ennek felhasználása a keresztény-nemzeti eszmék terjesztésére, a sovíniszta propaganda elmélyítésére, a militarista és nacionalista nevelés kiszélesítésére. Ezzel párhuzamo-

san az ifjúság megkezdte a levante foglalkozások fegyelmének lazítását. A baloldali ifjúság részéről megindultak a kommunista sejtsszervezések, a brossúrák, az újságok, a könyvek és röplapok terjesztése, amelyek nem kis nehézséggel jártak.¹⁴

Az 1929–1933. közötti nagy gazdasági világválság időszakára esett Pécestt az illegális kommunista mozgalom legnagyobb arányú szervezkedése, amelyben sok fiatal vett részt, különösen az egyetemi ifjúság és az ifjúmunkásság soraiból. Vezetőjük Haraszi István 23 éves egyetemi hallgató volt. Feladatuknak tekintették, hogy megkezdjék a társadalom több rétegének kommunista szervezését, sor került a felnőtt munkásokra is. Előadásokat hallgattak a szervezésről, annak időszerű feladatairól, a konspiráció szabályairól, az agitációról és nem utolsósorban a szocializmus tanairól. Folyamatosan terjesztették a nyomtatványokat, röplapokat, versesköteteket, újságokat, toborozták az előfizetőket. Állandóan tartották a kapcsolatot a fővárossal. Letartóztatásuk után az állami és társadalmi rend erőszakos felfogatására és megsemmisítésére irányuló büntett miatt emeltek ellenük vádat.¹⁵

A letartóztatások után azonban folytatódott a baloldali ifjúság szervezkedése, ennek visszaszorítására az állam is igyekezett növelni befolyását. Erre jó példa az ipartestületek által piros-fehér-zöld keretben kiadott tíz parancsolat, amely a segédekhez szólt:

„I. Légy jó hazafi, jó munkával emeld a magyar ipart méltó helyére, régi hírnevére. II. Hitvedben légy erős, a hit megvigasztal a balszerencsében és erőt ad az élet küzdelmeiben. III. Légy vallásos, a nagy emberek példája arra tanít, hogy Istenbe vetett hit nélkül nincs boldogulás. IV. Légy erkölcsös, a törvények tisztelete a társadalmi rend alapköve, a jó erkölcs pedig a tartópillére. V. Légy egyeneslelkű, embertársaid megbecsülését csakis így nyerheted meg. VI. Tiszteld szüleidet, oktatóidat és előjáróidat, kik neked életet, az élethez ismereteket és tudást adtak; az ő munkájuk gyümölcséből ered minden sikered és örömed. Ügyes-bajos dolgaidban mindenkor ipartestületünkhöz fordulj, mert elsősorban ez hivatott védelmedre és kioktatásodra. VII. Szeresd és becsüld kartásaidat, nem vetélytársaid ők, hanem versenytársaid, kikkel együttműködve munkád eredménye megsokszorozódik. VIII. Tudásvágyadat ápoll, a tudomány, az ismeretek pillanatra sem állanak meg s aki nem halad velük, az elmarad, versenyképtelenné válik. A kézimunka értékét a szellemi alapon nyugvó tudás és elgondolás adja meg és növeli. IX. Alkoss és teremts újat és tökéletesebbet, ez az igazi nemes verseny. X. Élj társadalmi életet józanul, bölcs megfontolással, ezzel lelkednek üdülést szerzesz. De ne feledd sohasem, hogy az embert barátairól ismerhetni fel, jó válogasd meg őket. Jól véd mind ezeket szívedbe, lelkedbe és megbecsült boldog polgára leszesz Magyarországnak.”¹⁶

Az ilyen és ehhez hasonló propaganda, valamint a jobboldali ifjúsági szervezet, a Turul, támadásainak kivédését a helyi szociáldemokrata párt irányította. E munkába bekapcsolódott a szakszervezet is, amely az oktatáson és a nevelésen keresztül igyekezett megnyerni az ifjúságot. Sor került a párton belül egy ifjúmunkás pártcsoport megalakítására, tagjai közül kerültek ki a röpcédulák terjesztői. A tagtoborzáson túl jó kapcsolatot sikerült kialakítaniuk a fővárosban működő központtal és más budapesti ifjúsági szervezetekkel. A II. világháború kitörése után az MSZDP vezetősége visszahúzódbb politikát hirdetett, így elvesztette az ifjúság bizalmát. Az ifjúsági csoportot baloldalibb vonalvezetése miatt a párt beolvasztotta a szakszervezetekbe. A párt központjának segítségével azonban megszervezték a Népszava Gárdát, tagjai a röplap terjesztésén túl a világhorradalomról fejtettek ki propagandát. Egy rendőrségi jelentés kihangsúlyozta hogy „az ifjúmunkások lényegesen nagyobb lelkesedéssel végzik a rájuk bízott feladatokat, mint a nagyobb felelősséget érző idősebb párttagok”.¹⁷ Ifjúsági gárdát szerveztek, egymást követték a tanfolyamok, értekezletek, gyűlések. Az egyetemi ifjúság lapjának, a „Parázs”-

nak szerkesztőit cikkeik antifasiszta hangvételért a németek elhurcolták. A középiskolai tanulóifjúság egy része szovjet hadifoglyokat bűjtatott a Mecseken, sőt élelmiszerral is ellátták őket.¹⁸

JEGYZETEK

1. Hajdú Gyula: Harcban az elnyomók és megszállók ellen (Emlékezések a pécsi munkásmozgalomról) Pécs, 1957. 19. p. 2. Válogatott dokumentumok a baranyai-pécsi munkásmozgalom történetéhez I. 1869–1918. Szerkesztették: dr. Babics András és dr. Szita László. Pécs, 1968. 30. és 32. p. 3. Uo. 111–112. p. 4. Uo. 141. p. 5. Pécs sz. kir. város összes községi népoktatási intézeteinek értekeitője az 1904–1905. iskolai évről. Összeállította: Schneider István felügyelőigazgató. Pécs, 1905. 15. p. 6. B. m. L. Munkás, 1905. április 2. 4–5. p. Ahol nem mutatkoznak a sötétség hangjai. 7. Vargha Dezső: Ifjómunkások a pécsi munkásmozgalomban 1868–1918. Tanulmányok Baranya megye ifjúsági mozgalmának történetéből 1868–1950. Szerkesztette: Erdődi Gyula. Pécs, 1981. 19–34. p. 8. Szita László: A kommunista ifjúsági mozgalom kezdete Pécsen és Baranyában (Ötvenéves a kommunista ifjúsági mozgalom) Dunántúli Napló, 1968. december 30. A megállapítás ékes bizonyítéka a Pécsi Napló 1918. november 4-én megjelent száma, amelyben Pusztay György, a pécsi Felsőkereskedelmi Iskola tanulója, felhívással fordult a tanulóifjúsághoz. „Tanulótársaim!... a polgártársaság megalakult. Igaz, hogy csak a 20. évet betöltött férfiakat akarják oda bevenni, pedig ugyanott a lelkesülő diákok is megállják a helyüket. Sokan részt vettek a hadaprődiskolai szüneti katonai kiképző tanfolyamon, tehát a fegyverforgatást ismerjük, s igazgató uraink is beleegyeztek abba, hogy a város védelmében résztvegyünk. Tanáraink adták meg a példát erre. Siessetek és jelentkezzetek! Vegyük ki részünket mi is – diákok mindannyian – hűségesen, mert első a haza illetve városunk megvédése...” Pusztay György lett később annak az Ady Endre emlékkünnepségnek egyik diákszervezője, amit a Felsőkereskedelmi Iskola Baross Gábor Önképzőkörre rendezett a megszállás alatt, 1919. április 30-án. A nemzetőrséget városunkban 1918. november 19-én a megszálló csapatok feloszlatták. Vö.: Baranya Margit: Közbiztonsági intézkedések Baranyában 1918. október 31. – november 14. A Magyar Tanácsköztársaság pécsi-baranyai emlékkönyve. Pécs, 1960. 92–98. p. 9. Dr. Doktor Sándor orvos, szocialista politikus. Mint a „felnőtt pártszervezet” tagja lelkes támogatóként segítette az ifjúság munkáját. Kellner Sarolta a „Szocialista Ifjómunkások Baranyai Szövetségének” egyik alapító és vezető tagja. Kozma József vasmunkás, a Pécsi Nemzeti Tanács tagja. Matusán Béla vasmunkás, a Pécsi Szocialista Párt vidéki szerveinek titkára, a megszállás után Bécsbe emigrált és részt vett a kommunista központ szakszervezet munkájában. Komor Imre kommunista szervező, a „Szocialista Ifjómunkások Baranyai Szövetségének” vezetője, a megszállás után Bécsbe emigrált és részt vett a kommunista szakszervezet munkájában. Vö.: Válogatott dokumentumok a baranyai-pécsi munkásmozgalom történetéhez II. kötet, 1918–1929. Szerkesztették: dr. Babics András és dr. Szita László. Pécs, 1970. idevonatkozó dokumentumaival. 10. A Szocialista Ifjómunkások Baranyai Szövetségének első kongresszusán hozott „Határozatok és irányelvek”. Pécs, 1921. 3. p. 11. Uo. 4. p. 12. Uo. 13. Uo. 10–11. p. 14. Dr. Kéri Nagy Béla: Néhány adalék az 1922–29 közötti pécsi-baranyai ifjómunkásság szervezkedéséről. Tanulmányok Baranya megye ifjúsági mozgalmának történetéből 1868–1950. Szerkesztette: Erdődi Gyula. Pécs, 1981. 56–63. p. 15. Vargha Dezső: A baloldali ifjúsági mozgalom Baranyában és Pécsen a világgazdasági válság idején (1929–1933) Lásd a 14. jegyzetet. 64–75. p. 16. B. m. L. 10 parancsolat a segédde avatott részére. Levéltári érdekességek gyűjteménye. 17. Tegzes Ferenc: Baranya ifjúsági mozgalmak 1934–1944 között. Lásd a 14. jegyzetet. 76–89. p. 18. Uo.

